

A

MAGYAR MENEKÜLTEK

TÖRÖKORSZÁGBAN.

ISMERETLEN ADATOK AZ 1849-ki EMIGRATIO

TÖRTÉNETÉHEZ.

**EGY, TÖRÖK FÖLDRE MENEKÜLT S HONÁBA ISMÉT VISSZATÉRT MAGYAR
SZEMTANU HITELES NAPLÓJA UTÁN KÖZLI**

IMREFI.

(A MENHELYEKET ÉS A BELZÉS FŐPONTJAIT MUTATÓ TÉRKÉPPEL.)

PESTEN, 1850.

HECKENAST GUSZTÁV RAJÁTJA.

A

MAGYAR MENEKÜLTEK

TÖRÖKORSZÁGBAN.

ELŐSZÓ.

Ti úgy beszélitek, s ez olly világos,
Mint a nap sugara;
S mégis másképen tudja és beszél,
Ki ott jelen vala.

Göthe Mephistója.

A forradalmi háború után török földre vonult magyar-lengyel menekültek kérdése európai jelentőségre emelkedvén, a legtekintélyesebb négy hatalmasság diplomatiáját több ideig előkelőleg foglalkodtatá.

S noha ez ügy már békés uton kiegyenlítettnek látszik lenni; de azért még most is folyton feszültségben tartja az érdeklett kormányok férfiait.

A népek, különösen a magyar, ki menekültjeinek kérdése által legközelebből volt érdekelve, annyival is inkább nagy figyelem- és várakozással kíséré azt, mert egy újabb világgrázkódtató elemet hittek abban rejleni, s gondolták, hogy Európa sorsának eldöntése egyenesen attól függ.

Azonban a kérdésnek eddigi megoldása, a mennyiben a legnehezebb, legbonyolultabb csomó már csakugyan ki van fejtve, főleg az elégteleneket legkevésbé sem elégíté ki; és sokan még most is nagy dolgokat várnak, a leáldozott magyar csillag föltünését remélik a török félhold árnyékából.

Átalán véve a nagyfontosságú korkérdés, a magyar menekültek ügye és története körül, részint a hiányos, részint az alaptalan adatok miatt, igen sok téveszme, zavaros fogalom uralkodik. S bár mennyit irtak s beszéltek is arról, a török

földre kivándorlottak eddigi történetét, viszonyait, mintegy átláthatlan sűrű homály rejti el szemeink elől, leginkább azon okból, mert maguk a menekültek közül eddig még senki nem adott körülményes felvilágosítást ez ügy érdekében.

Én egy szerencsés véletlen által azon kedvező helyzetbe jövök, miszerint hatalmamban áll az érintett homályt ha nem is tökéletesen, de legalább annyira eloszlatni, hogy a menekültek kivándorlásának történetét, török földöni sorsát, viszonyait, összeköttetéseit egészen más színben és sokkal tisztábban láthassa a nagy közönség, mint eddig láthatá, s az igaz tényekből kissé alaposabban kombinálhasson.

Ez év elején ugyanis alkalmam volt egy szép lelkű férfiúval megismerkedni, ki a forradalmi kormány alatt szolgálván, a temesvári csata után mások rettegtető intéseire elhagyá honát, s a menekültek főbbjeivel Törökországba bujdosott ki, hol is velök együtt több ideig tartózkodék. Azonban belefáradva a bujdosó élet gyötrelmeibe, és szenvedésében is hön szeretett hazája s honn hagyott családja utáni vágytól égve, s ellenállhatatlanul ösztönözve, elhatározá megválni menekült társaitól, s valóban vissza is jött honába, s most már a hadi törvényszék előtt is igazolta magát.

Ezen férfiu szíves volt velem törökországi naplóját közleni, és én a közlőnek tiszta jelleme- s igazságszeretetéről különben is meg lévén győződve, olly hiteles alapunak, olly érdekesnek találtam becses történeti adattárát, miszerint az ő beleegyezésével jónak láttam azt némelly felvilágosításokkal, s általában a török birodalom politicalai és társadalmi állapotának ismertetésével, világ elébe bocsátani.

Főczélom ezzel a senki által el nem ferdíthető történeti igazságnak lehetőleg hasznos szolgálatot tenni, a sok téveszmét és balfogalmat utba igazítani, egynémelly nyommasztólag nyugtalanító csalképet eloszlatni; s hazámfiai- és leányainak gondteljes óráit némi tanulságos és kellemes olvasmánnyal földeríteni, vagy legalább előre tolni.

Hogy feladatomnak kellően megfelelhessenek, leginkább pusztá tényeket, mint elvitázhatatlanul megtörtént dolgokat soroltam elő; s a menekültek főbbjei, mint történeti személyek fölött eldöntő ítéletet hozni óvakodtam, s főleg most,

midőn az elesett ügy vezetői fölött mindenki könnyedén tör pálczat, csak a szájhösökhöz illő nemtelen gyanúsításokat gondosan ügyekeztem kikerülni.

Most még sokkal közelebb állunk az elvihartzott forradalom vértől párolgó mezejéhez, hogysem vezetői fölött teljes nyugodtsággal, hogy úgy mondjam, minden kábultság és szemképrázat nélkül hozhatnánk ítéletet; míg más részről sokkal távolabb állunk a történtek titkos rugói- és indokainak kulcsaitól, hogysem a főbbek egyenkinti nyilatkozatai, önigazolásainak méltányos kihallgatása előtt, elfogulatlan, igazságos bírák lehetnénk ügyeikben.

Azért hát most még inkább csak igénytelen adatokat, mint ezeket elbizottan megelőző véleményeket, okoskodásokat gyűjtsünk a legközelebbi multból a jövőendő számára, melynek írói az általunk letett alapköveken nálunknál sokkal nyugodtabban és szebben foghatják fölépíteni az újvilági Klio csarnokát.

Jól tudom én, hogy most nálunk leginkább azon író számolhatna a népszerűség koszorujára, ki például az ezen adatok közt többször előfordulandó Kossuthot, mint volt kormányzót föltétlenül dicsőítené, miben sem hibáztatná, Görgeit mint hadvezért határozottan malitiosus honárulónak kiáltaná ki, s hogy többeket ne említsek, Hauslab tábornokot, ki viddini küldetését férfiasan teljesíté, s a menekültek ezreinek sorsát javítá, már csak azért is mert osztrák tábornok, boszusan gyalázná, s a menekültek nyomoruságait szépíteni akarná. Ámde a sokaság változékony kegye miatt az elfogultság, egyoldalu részrehajlás bűnébe esni, nem lehet kedve a komolyabb gondolkozású és becsületes hazafinak.

Egyébiránt, miután irodalmunk terén a jelen kivételes állapotban is sok szabad és bátor szó emeltetett már; meg vagyok győződve, hogy bár részrehajlatlan, de épen azért szolgailag senki kegyét nem hajhászó művem iránt kivétel nem fog tétetni. Különben azt kellene hinnünk, miként nálunk csak egyikét kiváltságos, vagyis kivételes egyénnek van joga az írói szabadságot használni, vagy inkább monopolizálni.

Én a jelen állapotban is sokkal okosabb- és méltányosabbnak tartom az előleges censura által nem korlátozott sajtó-

szabadságot, hogysem a „Szólni ezüst, hallgatni arany“ féle török maximát akarná felállítani rendszabályai alapelveit.

Czikkeim jelmondatait nagyobbára a mult század elején II. Rákóczy Ferenczcel Törökországba kibujdosott Mikes Kelemen remek leveleiből választám, hogy ezáltal a régibb és ujabb magyar emigratio közti hasonlat legalább némileg kitűnjék, s a multak emlékeit a fölelevenült jelennel összeolvadva láthassuk.

Végül még meg kell emlitenem, miszerint a Törökországba átkelt magyar menekültek történetére nézve, koránsem kívánom e munkát hiány nélküli, befejezett egésznek tartatni; hanem az idő haladása-, s az adatok szaporodásával azt párhuzamos arányban folytatni, javítani, koronként növelni, kedves foglalkozásom leendő, kivált ha ez első kísérletem, — a mi ugyan inkább más érdeme — szives fogadtatásban részesülendő.

Május végén, 1850.

A közlő.

I.

A magyar forradalom végnapjainak zürzavara. A temesvári ütközet. Dembinszky és Bem. A szétvert magyar hadsereg romjai. A külföldre menekülés első jelenségei és okai.

„Látom hazámnak fegyveres őreit
Rémült futásban — —
Oh sors, oh csudanép, mi ez?”

Berzsenyi.

Midőn Windischgrätz herczeg az osztrák hadsereggel 1848 végén Budapest felé közelgett, s még inkább 1849 elején, miután a fővárost megszállá, s Görgei és Perczel hadát üldözöbe vette: a Debreczenbe vonult magyar kormány és képviselők ügyük diadala fölött nagyobbára kétségbeestek, s már ekkor többen közülök külföldre készültek menekülni.

Ellenben marczius és april havában a győzelem istennője a magyar fegyvert kezdvén pártolni, különösen a hatvani, bicskei, isaszegi és váci csaták után viszont az osztrák dynastiához ragaszkodott magyar kormányzók és főbb tisztviselők készültek menekülni, sőt többen közülök el is hagyták hazájukat s leginkább Bécsbe, Badenbe vonultak.

Azonban csakhamar fordult a kocka. A junius végén Görgei, vagy inkább Bayer által elvesztett győri csata után, az egyesült osztrák-orosz hadsereg b. Haynau tábornaszernagy vezérlete alatt nyomult előre Budapest felé s a forradalmi kormány és országgyűlés tagjai Szegedre vonultak. De még ekkor is kevesen gondoltak a külföldre menekülésre, mert az öszpontosítandó magyar hadsereg eldöntő ütközetétől legtöbben biztos diadalt reméltek.

Csak, miután a Dembinszky, Dezsőfi, Guyon, Mészáros,
M. menekültek Törökországban.

Kmety és Visocky vezérlete alatt állott 34 ezer főnyi magyar hadsereg a kormányval együtt Szegedet elhagyá s még inkább a szőregi vesztett csata után, midőn a polgári kormányzatban s hadi működésben, főleg a pénz- s élelmi szerek hiánya s a várva várt Görgei hadának késedelme miatt a legnagyobb zavar állott be ; kezdtek többen a külföldre menekülés eszméjével komolyan foglalkozni s ha az álszemérem miatt nem is épen nyílt, de titkos készületeket tőnek a kivándorlásra.

De még ekkor is egy biztató reménysugár villant föl a sűrű fellegekkel borított láthatáron, s ez : a Dembinszky, Vécsey, Görgei és Bem netalán egyesülendő hadseregei utolsó eldöntő csatájának kétes kimenetele volt.

A m.kormány terve szerint Dembinszkynek hadseregével nem az ellenséges Temesvár, hanem a barátságos Arad felé kellett volna vonulnia. Azonban az öreg altábornagy nem engedelmeskedett a kormány rendeletének s inkább hajlott Vécsey, mint Görgei táborára felé, melly utóbbinak a kápolnai csata óta halálos ellene volt, s kivel hihetőleg azért nem akart egyesülni, mert attól tartott, nehogy megadván amaz magát, ő is orosz kézre játszassék. Egyébiránt ezen, mindenesetre hibás lépésének azt adá okául, hogy ő ezáltal Temesvár ostromának felszabadítását akarta gátolni, mit azonban Kossuth viddini levelében „tökéletes fonákság“-nak nevezett, Görgei pedig Klapkához irt levelében „irántai féltékenység“-nek.

Dembinszky Kis-Becserekénél egyesülvén Vécseyvel, seregének száma 40 s néhány ezerre szaporodott s ezzel aug. 9-kén meg is kezdé a csatát az osztrák-orosz túlnyomó erő ellen. Az ütközet változó szerencsével folyt, sőt eleinte a győzelem lobogója több helyen a magyarok részére látszott hajolni. Azonban Szent-Andrásnál egyszerre megfordult a dolog ; az osztrák hadsereg tetemes erősítést kapván s ügyes támadást intézvén, a magyar had jobb szárnyán küzdött ujoncz huszárok szaladni kezdtek, mi az egészet olly páni félelemmel tölté el, hogy a balszárnny is zavarba jött, s rendetlen futásban kerese menedéket.

Az ellenfél használva a kedvező alkalmat, üldözőbe vette a szaladókat, többeket közülök elfogott, lekonzolt, s nagyobb részét egészen szétszórta, s így igen sok ágyut, fegyvert és málhás szekeret kerite hatalmába. Haynau a fővezér a 40,000 magyar bombával

összelődözött Temesvárt még az nap felszabaditá az ostrom alól, s a szétvert s kisebb nagyobb csoportokban szanaszét csatangolt magyar hadsereg összetartó ereje csak 9000-re olvadt le. Ezek közül 2000, a vesztett csata után Kmetyvel jó rendben Rékasra vonult, Vécseyvel 4000 Kiszetóra, Guyon és Bemmél 3000 Lugosra, míg Visocky és Monti a lengyel s olasz legióval Karansebes felé húzódott.

Hitelt érdemlő tanuk állítása szerint annak oka, hogy ezen ütközet a magyarok részére olly szerencsétlenül s lehet mondani, megsemmisítőleg ütött ki, nem egyedül Dembinszky említett hibás lépése, hanem egyszersmind Bem erőtetése is volt. Ez utóbbi ugyanis a szegedi országgyűlés által fővezérré választott Görgei ellenében a kormányzó által már előbb a fővezérséggel megkináltatván, Erdélyből épen a temesvári ütközet folyama alatt jelent meg a csatapiaczon. Ekkor már Dembinszky látva a veszélyt, seregével vissza akart vonulni; azonban Bem a legnagyobb erőlködéssel megújítá a csatát, melly merény neki is majdnem életébe került, mert futás közben leesvén lováról, kezét törte. Visszavonulási szándokáról Dembinszky a török földön is tett említést.

Ha Bem, ki a lehetlenség korlátait nem akará ismerni, nem erőteté a dolgot, a sereg rég ohajtott koncentrálása létesülhetett volna. Mert, a mint aug. 9-én, tehát épen az ütközet napján, Görgei megérkezett Aradra, Kossuth saját szavai szerint azonnal elhatároztatott, hogy 10-kén hadtestével Dembinszky után nyomuljon Temesvár felé, mire Görgei a szükséges rendeleteket már meg is tevén. De ekkor már minden késő volt.

Egyébiránt ott, hol az egész gépezet bomlófélben van, ennek egyes vezetőit vádolni, okolni, igen kényes dolog, annyivalinkább, mert az okok és okozatok legtitkosabb rugóit, magán az istenen kívül senki nem ismeri. Egyik mondhatja: a polgári kormány volt a hibás, mert az utolsó pillanatokban, midőn legnagyobb erőt kellett volna kifejtenie, ingatag, határozatlan, gyöngé, kapkodó vala; a másik mondhatja: Görgei volt a hibás, miért késett olly sokáig az egyesüléssel, s a temesvári csapás után is miért nem sietett a sereg romjaival csatlakozni; a harmadik mondhatja: Dembinszky és Bem volt a hibás, miért hamarkodta el a dolgot, miért nem várta be Görgeit, vagy miért engedte megsemmisíttetni a legnagyobb haderőt. Igen ám, de a negyedik is előállhat, s épen olly joggal mond-

hatja, hogy Dembinszky serege részint annyira demoralisált és elcsigázott, részint annyira gyakorlatlan és gyáva volt, miszerint a csata tüzeiben dicsőséggel megállani nem birt. Azért hát ne hirtelenkedjünk a pálczatöréssel.

Már a szőregi csata elvesztése olly ijesztő hatással volt a polgári kormány tagjaira, miszerint ezek Aradon, augusztus 4-től fogva egész 7-éig folyton utra készülve, szekerekre felrakodva voltak; 6-kán Aradról Lugosra szállíták a pénzgyárt s a hadügyérség hivatalát.

A temesvári ütközet szomorú hírének hallatára mindenki kétségbeesett, s a zavar tetőpontra hágott.

Kossuth és Görgei Aradon aug. 10-kének éjjelén vették a veszített csata hírét, mire Kossuth és a ministerium egy része lemondott a kormányzásról s Görgei a dictatori hatalmat egyedül azért vállalta el, hogy miután többé az egyesült osztrák-orosz hatalmasságok ellen sikerrel harcolhatni nem remélt, s ezt lemondásában Kossuth is kinyilatkoztatá, a további hasztalan vérontás, pusztítás és üldözés megakadályozása tekintetéből, az orosz előtt, ha lehet, némi biztosítékok mellett, ha pedig nem, föltétlenül lerakhassa serege fegyverét.

Ekkor Aradról sokan mindenfelé elszéledtek, többen ott maradtak azon reményben, miszerint Görgei védszárnyai alatt biztosítva lesz életök.

A temesvári csata után a forradalom itéletnapjának a legborzasztóbb chaosza, s egy örült ember arczvonásaihoz hasonlító, feldúlt képe, Lugoson és környékén tűnt föl leginkább. Dembinszky és Bem szétvert hadseregének romjai itt gyülekeztek össze (9-én, 10-én, 11-én) s a harczias büszkeség s diadalmi remény derüje helyett a megalázottság s csüggeteg levertség boruja fődéarcaikat. Mint üldözőbe vett vadak, kifáradtan s éhezve pihegték ki itt magukat s a biztos jövőnek legkisebb reménysugára sem mosolygott többé feléjük.

A kik pedig nem egyesültek a lugosi táborban, járatlan utakon, rengeteg erdőkben s ellenséges indulatú oláh falukban bolyongtak, hol erőszakkal vagy koldulva élmezék magukat, s kik kis számmal voltak együtt, a dühös mőczok által irgalmatlanul agyonverettek.

A polgári tisztviselők, mint állásuknál fogva is félénkebbek, még inkább le voltak veretve, s a kétségbeesés örvényében a legnagyobb küzdelemmel vergődtek.

Ekkor Lugoson az ide menekülteknek összesen mintegy 4000 málhás szekerek lehetett együtt, úgy hogy ezek miatt az utcázakon és utakon mozdulni sem voltak képesek.

A magyar bankó hitele egyszerre megcsökkent. Váltani senki sem akart. Azaz, hogy magyar pénzt mindenki szerette volna idegenre fölváltani, de semmikép sem boldogulhattak. Képzeljük ehhez a ki nem fizetett kormánytisztviselők, szolgák és nyereszkes szállítványosok iszonyu jajveszéklését s a puhább harczfiak gondjait eloszlaltott kéjhölgyek sopánkodásait s azon borzasztó inséget, mely szerint még az idétlen burgonyát is kiásták a földből, csak hogy legyen mivel táplálkozniok, s Jeruzsálem pusztulásának rémképéről alakíthatunk némi fogalmat.

A temesvári csata s a dictatura kimondása után azon katonai és polgári főtisztek, kik Görgeiben s ennek leendő uraiban nem bíztak, komolyan elhatározták magukat : vagy bent a hazában bujdosolni, vagy külföldre, különösen Orsova felé Törökországba menekülni.

S innét az, hogy Lugoson már augusztus 10-kén és 11-kén több átöltözött s külsőleg büvészi módon elváltozott honvéd-tisztet és polgári egyént lehete látni, kik hatalmasan készültek az el- és kibujdosásra.

S valóban már az említett s utánuk következő napokon mindenféle irányban, de legkivált Karánsebes, Mehádia és Orsova felé megkezdődék a nagyszerű vándorlás, noha még ekkor biztosan senki nem tudta, csak gyanítá, miként fog végződni a forradalom drámájának végjelenete.

Ez elbujdoklás- s külföldre menekülésnek, a különféle egyéniségek- s körülményekhez képest, sok mindenféle oka volt, melyek közül elég lesz csak a következő pontokat kijelölnöm : a bukott ügy fölötti kétségbeesés, a győztesek iránti bizalmatlanság, az életfentartási ösztön, a halál- és rabságtóli félelem, és a remény : keleten ismét föllelhetni az üdvezülés csillagát, különösen a remélt európai háború bekövetkezésének esetére a törökök élén s fegyveres segélyével ismét diadallal visszatérhetni a felszabadítandó magyar hazába.

II.

Perczel Mór a forradalom utósó napjaiban. Az első magyar tábornok, ki menekülési szándékkal a török határ felé vonul. A veszélylyel fenyegetett Perczel kísérete. Tanyázás a neutrális földön. Orsova. Széchenyi.

„Mi itt csak tengődünk lengődünk, mint szegény bujdosók. A vászonház (sátorozás) csak akkor jó, mikor másképen nem lehet; de az urnak akarátján kell tügetni.“

Mikes Kelemen.

Azon hazánkfia, kinek szivességéből a most következő érdekes adatokat közlöm, aug. 10-kén indult el Lugosról saját alkalmán, s már másnap, 11-kén, Perczel Mór tábornokkal és kíséretével találkozott Karansebesen, az oláh-illyr végvidéki ezred főtisztikara helyén, hol velők megismerkedvén, egész Viddinig együtt utaztak, vagy inkább kísértettek el odáig.

Helyén lesz itt Perczel, mint a magyar emigráció egyik legnevezetesebb tagja forradalmi működésének végpontjairól, mik eddig sokak előtt ismeretlenek, röviden megemlékezmem.

Perczel, mint forradalmi hadvezér, heves, elszánt bátorságu, vállalkozó s népszerű katona volt, de sokkal nagyobb szerencsével harczolt a horvát és rácز fölkelők rendezetlen hadai, mint a csupa rendes katonaság ellen.

A forradalom ügyének leghasznosabb szolgálatokat tett organizáló tehetségével. Ugyszólván semmiből három izben teremtett egy egy egész hadtestet, s elrendezésök-, felszerelésök- s begyakorlásukban nagy erélyt és ügyességet tanusita.

Azonban a miatt, mert a kormány nyal egyre versenygett, s büszke, daczos jelleménél fogva, nemcsak azon, de valamennyi hadvezértársán felül akart kerekedni: a kormány három izben vette el tőle a hadi parancsnokságot, s noha ez őt végtelenül boszantá, de azért mégis folyton részt vett a harczolásban, vagy inkább a had intézésében, mert azon ábrándos hitben élt, miként a hazát egyedül ő

képes megmenteni, melly hittől még száműzetésében sem tudott megválni.

Midőn Perczel a mult év tavaszán bánsági diadalmas hadjárata után Szegeden fordult meg, a város részéről tisztelgő küldöttség jelent meg nála, s ehhez intézett beszédét azzal fejezé be, hogy csak akkor lesz boldog a haza, ha majd ő Kossuthot megbuktatja, hatalmával a kormány éléről lesodorja. A küldöttség álmélkodva s meglepve hallá a nyilatkozatot, s a számára tervezett éji zenét nem tartá tanácsosnak fogadatba venni, nehogy nyilatkozatát valamikép a Kossuthoz legnagyobb kegyelettel ragaszkodott nép előtt is ismételni találja, s ez által veszélynek tegye ki életét. De ezért Kossuth nem haragult, mert Perczelt gyarlóságai mellett is, mint rendíthetlen hazafit, szereté.

Mult évi július hó másod felében pedig szokott nyers modorában azt írta Kossuthnak, miszerint botránykozással vette a kormány azon újabb baklövését, hogy Mészárost fővezérré nevezte ki, és azzal fejezé be levelét, hogy ha a kormány Mészárostól el nem veszi a fővezérséget, ő maga fogja azt hadtestétől elparancsolni.

Kik e dologról, úgy a mint van, kellően nem értesültek, elferdítve hozák azt nyilván elé, hogy t. i. Perczel azt izente a ministeriumnak, ha ez őt fővezérré nem nevezi ki, rá ront s felakasztatja.

Annyi igaz, miként Perczel érintett kívánatának éppen ellenkezőjét érte el; mert a helyett, hogy Mészárostól vették volna el a fővezérséget, leginkább Anlich és Dembinszky sürgetésére, Szemere pártolása ellenére, Szegeden július 29-én éppen őt magát mozdták el a parancsnokságból, s Visockynak adatott az át.

Perczel legyőzve e miatti megilletődését, bár némileg öndicsőítő, de érzékeny szavakkal bucsuzott el általa teremtet hadtestétől, mint kiadott napi parancsában ő maga kifejezé, nem akarván bajt bajjal tetézni, sem viszályt idézni elő a seregben, — mi valóban férfias önmegtagadás vala.

S mindamellett, hogy elbucsuzott a hadseregtől, Dembinszky felhívására a szerencsétlen temesvári ütközetben intéző befolyásu részt vőn, s másnap aug. 10-én Kmety tábornoktól Rékason elválván, néhány kísérvével, olly czélból, hogy külföldre meneküend, Orsova felé vette útját.

Ebből is kitetszik az, hogy a temesvári csata kimenetele a bát-

rabb lelkiük s vérmesebb reményük hitét is megtörte. S Perczel Mór a forradalmi tábornokok egyik legbátrabb hőse, volt ezek közt a legelső, ki végkép hátat fordított az 1849-diki magyar csatamezőnek, s a külföldre menekülni sietők élére állott.

Tehát mint már említém, Perczel aug. 11-kén Karánsebesen, ugyanaz nap estéjére pedig Szlatina előtt tanyázott. 13-kán Mehádián volt, hol már ekkor több menekülni akarókra bukkant, s még ugyanez nap Orsovára ment. Itt, miután észrevették azt, hogy a Duna tulsó partján a szerb határőrök harcziás készüléket tesznek irányukban s attól tartva, hogy ezek éjjel átkelnek a Dunán s a szerbek egyik legnagyobb ostorát hatalmukba kerithetnék; Perczel elbucsuzott azoktól, kik vissza akartak térni s testvérbátyja Perczel Miklós, ezredes, s volt segédei, Somsich János és Halász József őrnagyok, Makay Sándor volt Krassómegyei alispán s még egy két ember kíséretében a magyar végvidék és Havasalföld közti száraz határszél felé tartottak, s az ugynevezett neutrális földön állapodtak meg, melly mintegy határköül szolgál a magyar és török föld közt, s melly tulajdonkép egyiknek sem levén sajátja, épen ezért a menekülteknek egy időre biztos nyugpontot s enyhelyet nyújtott.

A szerviánok említett dunántúli készületeiből eredt hihetőleg azon hírlapi álhir, melly szerint kevésbe mult, hogy Perczelt és Mészároost Ujorsova körül el nem fogták az oláhok (?) s csak a lengyel és olasz legio segíté ki őket a bajból (?)

A mint Perczel és kísérete a közönyös földre lépett, a hidon túl levő legelső oláhországi faluból azonnal átjöttek hozzájuk az ott tanyázó török őrsereg tisztjei, s a legnyájasabb barátsággal üdvözltek a menekülni akarókat.

Perczel tolmácsa segélyével értekezett velök, s ez egy Epaminondas nevű görögországi hős volt, ki Perczel hadtestében Décsy név alatt mint százados szolgált s később vele együtt külföldre ment. Ez által tudokra adá a török tiszteteknek, hogy addig át nem lépi a határt, míg a háború kimeneteléről biztos tudósítást nem veend.

S midőn a neutrális földön ekképen tanyát ütének, a már hihetőleg némi utasítással ellátott török tisztetek sült juhot, savanyu bort és homokos kenyeret küldtek számukra, mit a menekültek ezen jegelső karavánja jóízűen elköltött.

Másnap aug. 14-kén, a török tisztetek ismét tisztelő látogatást

tettek náluk, s különösen ezredesök, Izmael Mehemed bey, a legszivesebb barátság jeleit mutatá irántuk.

Délután az oláhországi megyei administrator, Wlodoján is meglátogató őket tolmácsával, s irántuki meleg részvétét nyilvánítá.

Még 15-kén is folyvást a neutrális földön táboroztak a szabad ég alatt, s az itt öszpontosuló menekültek száma elannyira szaporodott, hogy végre már mintegy 40-en lehettek együtt, kik koronkint új és új híreket hoztak s élénk társalgás közt tölték az időt.

Ide jött többi közt a Közlöny című hivatalos lap szerkesztője, Gyurmán Adolf is csinos nejével, kivel még a Debreczenbe történt menekülés alkalmával kelt egybe s ki ezáltal bebizonyítá, hogy inkább külföldre menekül férjével, hogysem tőle menekülni akarna.

Ugyanez időben Ó-Orsován is szép számmal gyűltek egybe a magyar és lengyel menekültek, s közülök többen látogatók a neutrális földön tanyázók kis táborát.

Ó-Orsova fekvése, tája gyönyörű. A kertekkel övedzett csinos kis mezővárost mintegy ezer oláh lakja, kik ipart, kereskedést űznek, aranyat mosnak, halásznak és a dunai közlekedést akadályozó sziklák szétvetésével foglalkoznak.

A Duna egyik közel szigetén, mely itt eleven zölddel fedett magas sziklafalak közé van zárva, szemközt Ó Orsovával tűnik fel az új-orsovai török erősség, vagyis török néven Ada-Kalessi (Szigetvár,) mely ágyuival tökéletesen ura lehet a Dunának, s mely különben ronda, elhagyatott állapotban van.

Orsovához közel van a híres Vaskapu, a Duna ezen szűk torkolatu szorosa, hol a sziklák fölött csak csolnakon s a legnagyobb ovatosság mellett lehet járni. Itt a Duna egy jó darabig a legnagyobb küzdelemmel tör át a sziklák csúcsain, mik csak a víz alacsony állásakor láthatók s a rohanó hullámtorlaszok s örvények harczolása olly képből tűnik fel, mintha földalatti szellemek forralnák az ide szorult vizi tömeget.

Az Orsova felé menekültek szorult kebleiben is illy hánykódással vívott a különböző érzelmek küzdelme!

Valljon a Vaskapu közelében gondolt-e valaki közülök Széchenyire? ki a magyar új korszak hajnalának rózsakapuját megnyitá, s ki a forradalom által nagyszerű építményét összerombolva látván,

ennek romjai közt a pusztulás éjelében maga is megtört lélekkel roskadt össze, s a kin legszomorúbban teljesült a költő jóslata :

„Ah mert omladékidon,
Reszketve fognék szétomolni
Hazám, hazám!”

III.

Dembinszky, Mészáros, Perczel átkelése a török határon. Miként fogadtatnak a török tisztek által? Török huszárok. Veszteglés Turnul-Severinben. A krajovai basa szíves látogatásai s biztatásai.

„Még most elég biztatást adnak, de az mind füstbe megyen.”

Mikes Kelemen.

Dembinszky és Mészáros, a két öreg hű barát, kikhez azonban a magyar forradalmi ütközetek alatt olly hűtlen lett a szerencse, valának az elsők, kik Orsováról a neutrális földre érkezve, aug. 15-kén az osztrák-török határt, csekély kíséretökkel, minden habozás nélkül átlépték.

És így Dembinszkynek azon hirlapok- és röpiratokban közlött levele, melyet állítólag Facsetről aug. 16-ról (?) irt Bemhez, s ennek további harczolásra készítő felszólítását visszautasítja, vagy merő koholmány, vagy az adat kitételében van hiba.

Dembinszky és Mészáros mint kereskedők civilben, kocsin ülve, s néhány táborkarukhoz tartozott kísérelük, részint 4 szekeren, részint lóháton, az utóbbiak mint lócsiszárok, léptek Oláhországba, s hihetőleg uti-levelekkel is el voltak látva.

A török őrsereg tisztjei mindazáltal tudták vagy legalább gyaniták a két menekült tábornok kilétét, s az ajándokvétel ürügye alatt fegyvereiket elszedék tőlük s még az nap a határszélhez közel-eső turnul-severini veszteglőbe szállíták őket fegyveres kísérettel.

Perczel, ki, mint tudjuk, a forradalmi harcz végnapjaiban Dembinszky- és Mészárossal nem a legjobb barátságban élt, most is hideg

szemmel tekinté a két öreg tábornok előtte történt elvonulását s átkelését. Azonban a forradalom ügyének kimenetelére nézve rossz jelt látott ebben, s bár még biztos tudósítást Görgei megadásáról nem vett, ő is tanácsosnak tartá a sátorfát fölszedni s a határon átkelve a kétes török barátság karjaiba vetni magát.

Perczel átvonulása aug. 16-kán ment végbe. Kisérői most is azok voltak, kik legelőször léptek vele a neutrális földre, Perczel Miklós, Somsics, Décsy, Halász, Makai, 3 szekérrel s több párpával. A többiek még mindig a neutrális földön maradtak, várva a jó szerencsét, vagy talán Kossuth megérkezését.

A mint a határon átkeltek, a török őrsereg ünnepélyes tisztelegéssel fogadá, s az elébök jött török főtisztok és oláh veszteglőintézeti tisztok ismét barátságos érzelmeikről biztosíták őket, minek viszonzásául Perczel és társai igen szép és drága fegyvereiket a török tisztok és vámosok közt ajándékban kioszták, habár ez igen furcsa sziveskedés volt, miután különben is elvették volna tőlük fegyvereiket.

Kis ideig tartott kölcsönös barátságos társalgás és csibukozás után, török huszárok kíséretében Turnul-Severinbe szállítottattak.

Milyen lehet az a török huszár? kérdi nyájas olvasóm. Furcsa biz az, sem testben, sem ruhában nem olyan az, mint a magyar. Lélekre nézve pedig egy órában nem is lehet a kettőt megemlíteni. Egyenruhájuk: fülig s nyakszirtig lehuzott fekete, azaz, magas veres süveg nagy kék bojtjal, mint millyent nálunk a szervánok viselnek, kék dolmány veres zsinórzattal, kék bugyogó-nadrág veres szegélylyel. Fegyverök: kard, karabély és pisztoly. Szakált és bajuszt csak főtisztjeik viselhetnek. Minden ezred lovai egyformák, egyszínűek, mint az orosz lovasságnál.

Ezek kísérgették s őrizték a török földre lépett menekülteket. A kibujdosott magyar huszárok különös szemet vághattak s czifra áldást mondhattak reájuk.

Perczel karavánja Turnul-Severinben ismét tisztességesen fogadtatott. Nyílt téren, a szabad ég alatt hely jelöltetett ki számukra, hol egy ideig török katonák őrzete alatt kellend vesztegleniök, s hol egy vászon- és egy falombos sátor alatt tanyáztak.

Az egy nappal előbb érkezett Dembinszky és Mészáros karavánja alig 20 lépésnyi távolságra tőlük, szinte a szabad ég alatt volt

kénytelen vesztegleni, a nélkül, hogy a két szomszéd tanya egymással közlekedhetett volna. S ezek is előbb oláh, azután török katonák által voltak körülkerítve, illetőleg elzárva. Azonban a duna partra szabad volt kísértálmok.

A török százados ezredesétől utasítva, Perczel karavánja számára izletes estebédet, lovaik részére pedig árpát és szénát rendelt és sátoraik alatt a kétes bizonytalan jövőendő borongós képeivel hajták le fejeiket álmokra.

17-kén Mehemet ezredes, a megyei administrator s mintegy 10 török főtiszt látogatá meg a két tanyát. Perczel hallván azt, hogy a török kormány a menekülteket az osztrák és orosz kezébe fogja szolgáltatni, eziránti aggodalmát közlé Mehemettel, ki fejével akart jótállani, miként semmi bántalmuk nem leend, s rem fognak kiadatni, mi az aggodókat némileg megnyugtató.

Ugyanaz nap a krajovai basa, Mehemet, kinek kerületében esik Turnul-Severin is, délután török lovagok kíséretében, kocsin, nagy pompával behajtatott a városba, s egyik segédét Perczelhez küldé azon jelentéssel, miszerint tüstint meg fogja őt és társait látogatni.

E megelőző udvariasság különféle gondolatokat gerjesztett a menekültekben. És a hatalmas basa rövid idő múlva, több katonai és polgári tisztek kíséretében, veszteglési tanyájukon csakugyan megjelent, még pedig nem is lovon, hanem csak gyalog, szolgálai szalmaszékeket és jóféle basadohánnyal megtömött csibukokat hozván utána.

A menekültek szokott főmeghajtással üdvözlék a főurat, ki viszont török szokásként jobb kezének ujjaival előbb ajkát, azután homlokát érintvén meg gyöngéden, melly köszöntési mód majdnem úgy jön ki, mint a keresztény ember néma keresztvetése, a szalmaszékeken a menekültekkel egy körben helyet foglalt, s tolmácsaik által társalogni kezdtek.

Senki ne képzelje azt, mintha talán a mostani basák is úgy néznének ki, mint azon időkben, midőn a magyarokkal századokon át harczolt a török. A mostani basák, mindamellet, hogy szellemi műveltség dolgában azóta sem tettek nagy előmenetelt, külsőleg európaibb, azaz, polgárosodottabb alakot öltének magukra.

A délczeg, férfias külsejű krajovai basa, ugyancsak olly nagy szakált és bajuszt viselt, mint a mi menekültjeink; azonban az egy-

kori: turbán helyett veres fesz fődé fejét, kaftán helyett testhez simuló kék dolmány s bő bugyogó és papucs helyett fehér nyári pantalon és fénymázás topány volt rajta, csak a töröknél nem divatos keztyű hibázott még barna kezérol, különben a divatos elegans főurat, főleg a mellén viselt drágaköves érdemjellel, tökéletesen képviselé.

A basa csibukkal kínálta meg a menekülteket, illatos dohányfüst közt beszélgetett velök. Ez a török etiquette egyik főszabálya. A török örökké füstöl, mintha azt akarná ezzel jelenteni, hogy az élet, jólét, szerencse és dicsőség sem egyéb, mint hamar eltűnő füst. A menekültek előtt még nagyobb jelentősége volt e dohányfüstnek, mi félremagyarázhatlanul azt tanusítá, miként a törökszomszéd nem akarja őket kifüstölteni honából, sőt inkább mint hitetlen giarukot a muzelman vallás és szokások mennyei tömjénével szeretné őket befüstölteni.

A krajovai basa és a menekültek közti társalgás mindkét félre igen érdekes vala. A basa kíváncsian kérdezősködött a magyar forradalmi harc mibenlétéről, s biztosítá őket a leghatalmasabb és győzhetetlen török császár kegyelme- és barátságáról, s megígérte, hogy a veszteglési idő rövidítéséről intézkedni fog, s biztatá őket, hogy innen aztán Konstantinápoly felé, vagy a merre tetszik, utazhatnak.

A menekülteket rendkívüli örömmre deríté e szives biztatás, s már is valamelly civilizált ország szabad levegőjén képzelék magukat. S egy órai társalgás után legforróbb hálálkodásaik közt vált meg tőlük a nagygéretű basa.

IV.

Kossuth és kíséretének átkelése a török határon. Az oláh administrator különös sympathiája. A krajovai basa csellemes buzavonája s önkénykedése. Mészáros tarka paripája. Az első karaván elszállítása. Török igazságszolgáltatás.

„És mikor Jerikóból kimennének, követé őket nagy sokaság.“

Szentírás.

„Micsoda nyájasságért kívánhatja hát valaki a török barátságot, hanem csak épen valami haszonért?“

Mikes Kelemen.

Augustus 28-kán élénk mozgalom vala észrevehető a neutrális földön és Severinben veszteglett menekültek közt.

Kossuth Lajos érkezett közéjük!

Bármennyire ügyekezett is ösmeretlenül átlépni a határon, bár milly mélyen húzta is be magát kocsijába, erről és kíséretéről ráismertek a neutrális földön tanyázott magyarok, s noha Kossuth tolmácsa, Szöllösi, ki vele utazott, mindent elkövette a végből, hogy a leginkább reávarakozott karaván utána ne rohanjon, s ezáltal feltűnővé ne tegye: mind hiába! lehetlen volt őket feltartóztatni; a mint átkelt a határon, mintegy 30 szekeren követték őt a menekültek, kik a jobb és dicsőbb napokban is mindig az ő nyomain szerettek járni.

És mielőtt Kossuth menekülését egy külön czikkben részletesen megismertetném, a legérdemesebb menekültről most még csak annyit mondok, miszerint ő és követőinek egy része, a helyett, hogy mint Perczel, Dembinszky és Mészáros, szabad ég alatt ütöttek volna tanyát, a severini veszteglő-intézet zárt épületébe léptek, nem is gyanítván azt, hogy a szabad ég alatt veszteglőknek sokkal jobb és biztosabb lételők van.

Perczel és Dembinszky kis tábora tehát még ekkor semmi érintkezésbe nem jött Kossuth- és követőivel. Mindamellett a vesztegház szolgáitól megtudák, hogy Kossuth kiléte nem épen ismeretlen előttük, s hogy miután a vesztegház szabályai szerint a veszteglők pénz-

zét darabonként meg szokták mosni eczetben, Kossuthnak, a szolgálata szerint, ekkor néhány száz darab arany s ezüst pénze volt. Arról is értesültek, miszerint már Lugos is fel van adva s a forradalmi hadsereg maradványa Facset és Karánsebes felé Erdélybe vonult.

Ugyanez nap estéjén az oláh administrator Wladoján is meglátogatta Perczel sátorait, ki a veszteglőintézetből Kossuthtól jöven, ennek előadása nyomán azon nagyfontosságú hírt közlő velők, hogy Görgei 30 ezer emberével, a Leichtenbergi herczeg részére, az oroszhoz ment át.

Képzeltetni, milly meglepő hatással volt ezen elferdített hír a menekültekre, s milly különös érzelmet költött fel bennök, annival is inkább, mert az oláh administrator tüstint nyájásabb, barátságosabb lett irántuk, sátraik elszáradt galyait friss zöld lombokkal ujítatá meg, azt hívén a jámbor, hogy most már a magyar menekültek is vele együtt a hatalmas protector, a czár jobbágyai, s már is úgy tekinté őket, mint polgártársait.

Perczel és kísérete estelkezés után már épen lefeküdni készült, midőn egy török tiszt meggömbösdve sátorukhoz közeledik, s nagyfontosságú titkolódzással jelenti, hogy a krajovai basa még ma szólni kíván velők.

A veszteglők tüstént felugrottak fekhelyeikből s a basa csakhamar megjelent előttük, tolmácsa által tudokra adván, miképen holnap reggel 40 lovas katona kíséretében, mint kereskedőket Vidinbe fogja őket és Dembinszky kis hadát kísértetni, s onnan egyenesen Konstantinápolyba mehetnek.

E rendelet a bukaresti basától érkezett, hanem a furfangos krajovai basa úgy adá azt elő, mintha ez egyenesen az ő kedvezéséből eredne, csakhogy haszonleső terve szerint a menekültektől valamit kicsikarhasson.

Perczel örülve annak, hogy a roppant hőség miatt (melly akkor 36 fokon állt) olly alkalmatlan sátorozástól megszabadulhat, nagyon köszönte a basa szivességét. Ez azonban nem elégedék meg a pusztával, hanem szives barátságaért (?) Perczeltől egy szép paripát kért ajándékba, mit illy körülmények közt a felszólított menekült természetesen nem tagadhatott meg tőle, hacsak nem akarta volna őt felingerelni maga és társai ellen.

S még ez koránsem elég. Másnap reggel, midőn már Perczelék utra készülve rakodnának fel, Izmael Mehemet basa Mészáros és Dembinszky tanyáját is meglátogató, s mintha ezek számára is ő eszközlötte volna ki a veszteglési idő megrövidítését s tovább vonulhatásukat, bámulandó szerénységgel arra szólítja fel Mészárost; barátság jeléül s örök emlékezet okáért ajándékozná neki két vonólovát és kocsiját.

Az öreg tábornok mindamellett, hogy szerette volna a basát leköteltetni, nem szívesen vált meg utazó eszközeitől, s miután minden szabadkozása hasztalan volt, ígéretet tőn, hogy a két lovat s kocsit Viddinig nem nélkülözhetvén, onnan visszaküldendi neki. Az önző basa azonban minden halogatás nélkül kívánt volna a két ló és kocsii birtokába jutni s azért mind Mészáros mind Perczel karavánjának elutazását késlelteté.

Végre abban állapotdtek meg, miszerint a basa egy tisztet fog velők küldeni, ki Viddinből a lovakat és kocsit visszahozandja, mi megis történt és csak így szabadulhattak a menekültek sorsa iránt valóban szives részvétellel viseltetett basától.

Volt az öreg Mészárosnak egy derék paripája, melly őt az utolsó csatákban mint vezért hordozá hátán s mellyet a török földre is magával vitt. A menekültek lovai közül csupán ez egy volt a szerencsés, mellyre a török főuraknak nem fájt a foguk, sőt ha erőtetve tukmálándá rájuk, még sem vették volna el tőle. S valóban később túl is akart rajta adni a táborok, de a magyar lovakat szívesen vásárló muzelman rá sem nézett arra.

Hja, mert Mészáros paripája tarka volt s illy színű ló ingyen sem kell a töröknek. És így azon magyar közmondás, hogy a tarka ló nem fizet vámot, a kedélyes öreg úr lován csakugyan teljesült.

Tehát aug. 16-kén csak 3 napi veszteglés után, mi nagy kegyelem, mert mások 10—14 napig is kénytelenek a vesztegházban időzni, Perczel, Dembinszky és Mészáros egyesült karavánjai, több szekérrel és háts-lóval elindultak Turnul-Severinből Viddin felé.

Negyven török huszár kísérté őket, mi akár mint magyarázzuk is a dolgot, azt jelenté, hogy menekültjeinket a török saját foglyaivá tette, különben kíséretül egy pár huszár is elég lett volna melléjük, s országán át akár merre szabadon bocsátandá őket.

Ezen, csak hosszú pórásra eresztett rabság súlyát aggodalom és

és borongós sejtelmek közt érezék a menekültek, s a nevezett 3 tábornok, kik dicsőségük napjaiban gyűlölködtek, viszálykodtak egymással, (értem Perczel kikelését Mészáros fővezérsege ellen, s Dembinszky befolyását Perczelnek parancsnokságától történt megfosztására), most egyforma kétes helyzetők, lefegyverzett, hontalan állapotuk érzetében bizonyára hajlandók voltak a multakért egymásnak szívből megbocsátani.

A menekültek ezen, legelsőben Viddin felé szállított karavánja, elindulása napján Ragováig ért; innen más nap 20-kán Kusmirig haladt, hol egy bojárnál voltak szállva, ki őket szívesen fogadá.

Mindig távolabb az elesett hazától, melly most a helyett, hogy visszavonszaná bájerejével, mint egy milliók számára megásott temető, a leggyőtrőbb legiszonyúbb rémképekkel űzte őket előbbre, beljebb beljebb az idegen föld rejtekébe, hol az élet és szabadság édene helyett szinte csak siralomház vár reájok.

Ne irigyelje senki a menekültek sorsát. Ha mindjárt a legszebb reménysugár deríti is föl a hontalan bujdosó sötét pályáját, idegenek közti bizonytalan helyzetében nem egyéb ő mint élő halott, egy édes hazának mostoha kézre jutott nyomorult árvája, kit isten és ember elhagyott.

Ha a magyar menekültek nagyobb része valamelly műveltebb, szabadabb europai tartományba léphetett volna át, sorsukat könnyebben tűrhetendék. Ámde a török birodalom védszárnyai alatt keresni oltalmat, hol a vad barbárság és a rabszolgaság karöltve csúszik a föld porában, hol az alkotmányos lét és polgárosodásnak életadó levegője hiányzik, valóban szörnyű állapot, s legfőlebb is a kétségbeesés vihet illy lépésre.

Képzelteti az olvasó a basa és török tiszték barátságos magaviseletén kívül, milly benyomást tehetett a menekültekre már csak a következő eset is, mint a török igazságszolgáltatásnak egy élő példája.

Midőn ugyanis az oláhországi Dunavölgyben, Ragova és Kusmir közt utaznának, véletlenül egy oláh papra, popára bukkantak, ki a mint meglátá a vele szemközt jövő karavánt s a kísérő török katonaságot, hirtelen leszállt lováról, s a közeledő tengeri közé futott. Ez méltán gyanut támasztván a török katonákban, utczu neki! üldözőbe veszik a popát, s csakhamar nyakon csipik. Rövid

faggatás után a bűnét palástolni nem tudott oláh szent atya kivallá, mikint a nála talált 150 forintot és ruhaneműeket lopta. Nem kellett több a török huszárkapitánynak! Ő tüstént hozzá látott az executióhoz. Egy, karnyi vastagságú dorongot vágatott le a fáról, a popát két emberével felfogatta, s ő maga saját főtiszi kezeivel úgy eldöngötte a sz. atyát, hogy ez egészen összeroncsolva s aléltan kötötett fel lovára, s így a legközelebbi állomásig hurczoltatott. A százados, mintha ez másképp nem is történhetett volna, az executio után ismét egész nyugalommal vette kezébe a verés miatt kis időre abba hagyott csibukot, s nagy füstöket eregetve fumigálta a művelt országok emberiebb törvényeit s igazságszolgáltatását.

Es illy humánus főtisztek őrizete alatt kellett a magyar tábornokok, s egyéb rendü menekülteknek meghúzni magukat.

Augustus 21-én érkeztek Kalafatba, melly mezőváros a Duna bal partján épen úgy fekszik Viddin átalellenében, mint Pest, Buda irányában a Margitsziget tájékán, minthogy Viddin és Kalafat közt szinte van egy magasabb emelkedésű sziget a Dunán.

Mielőtt azonban a menekültek első karavánjának Viddinbe történt megérkezését s a basa általi fogadtatását megírnám, az egymásutáni rend és következetesség tekintetéből általunk a severini vesztegházban hagyott Kossuth Lajos menekülésének igen érdekes részleteit kell egy önálló cikkbe foglalnom.

V.

Kossuth a forradalom utósó napjaiban. Görgeiveli viszátkodása. Az oroszokkal alkudozása. Lemondása a kormányzói hivatalról. Nejétől elválása. Titkos elutazása Aradról.

„Mint zúgó szél a szirtnek homlokán
Küzd a bátor sorsának ellenébe,
De lankadozva dől el
Lábainál a hatalmasabbnak,
Bár lelkében láng van s erő,
Ah, a halandó test roskadoz!”

Kölcsy.

A magyar forradalom legnagyobb szerencsétlensége: a polgári és katonai vezérek egymás közti s egymás ellenébeni meghasonlás, örökös viszátkodás vala. Pedig mint a szentírás mondja, „minden ország, mely magában meghasonlik, elpusztul.”

Különösen a Kossuth és Görgei közt a mult év tavaszán mérges növényként kisarjadzott egyenetlenség és hosszas viszátkodás volt leginkább azon egy hüvelyben meg nem fért kettős kard, mely a forradalom sorsának gordiusi csomóját csakhamar, ugyszólván, egy csapással ketté vágta.

Mik és kik okozák ezen, a magyar ügy bukását végtelenül siettetett viszátkodást, azt most még a kellő adatok, kölcsönös felvilágosítások és a titkos rúgók ismeretének hiánya miatt feszegetni, igazságtalan dolognak tartanám. Most még egyelőre csak annyit mondhatunk, miszerint e két polgári és katonai vezér különböző természete-, elvei-, tettei, s irányánál fogva gátkövvül volt egymásnak a legnagyobb összhangzást igénylett közremunkálásában. S miután egyik a másikat veszélyesnek tartotta mind az ügyre, mind önmagára nézve, mindkettő egymás erőtlentése-, s buktatására tört a nélkül, hogy roppant népszerűségök miatt egyik a másikat nyíltan megsemmisíteni akarta, vagy merete volna. Vajha ezen egyenetlenség miatt ne kellene most vagy jövőben Mikes Kelemennel így sohajtanunk: „Két embert a mértékben tettek, az egyike felment a másika le, és mi a földön maradtunk!”

Azonban, habár Kossuth Görgeit, vagy ez amazt ideje korán leszoritandá is a vezéri pályáról, ki tudja mint ütött volna ki a dolog a forradalom ügyére nézve, nem épen úgy-e mint most, vagy talán még rosszabbul? Elég az hozzá, Kossuth viddini levelében több okot és tényt hoz fel annak bebizonyítására, miszerint Görgei árulta el és buktatá meg a magyar ügyet. Ennek ellenében Görgei mellett egy két alatta szolgált katonai egyén szinte több okot és tényt hoz fel arra nézve, miszerint ő nem áruló; még ő maga eddigelé egy szóval sem igazolá magát a nyilvánosság forumán; pedig e jogát senki nem vitathatja el tőle, s talán nyugodtabb időben teendi is azt, mi természetesen mindkét oldalról meg fogja a dolgot világosítani.

Mig tehát a másik félt ki nem hallgattuk, ne legyünk az ítélethozásban igazságtalanok, hanem inkább nyugodjunk meg addig a Kölcsynek fennidézett s a bölcs Berzsenyinek ezen figyelemre méltó szavaiban :

„..... Ezer nemes
Vállvetve törtet s gátokat ront,
Ah de aczéhegyek állnak ellent.“

A honárulás roppant vádját határozottan kimondani Görgei fejére, már csak azért is igen kényes dolog, mert még m. évi július végén maga Kossuth is hű hazafinak tartá őt, július 23-kán költ s Szegedről hozzá intézett levelében nyíltan bevállván ezt előtte a következő kifejezéssel : „Tudom, hogy senki, én sem szeretem jobban, tisztábban a hazát mint te.“ S így nem irhatott volna Kossuth; ha már akkor árulónak tartandá őt.

A mi az oroszokkali alkudozást illeti, erre nézve tény az, miszerint Görgei az oroszoknak m. évi július közepén Rimaszombaton történt azon ajánlatát, miszerint kölcsönös alkudozás és felvilágosítás végett 48 órai fegyverszünetet tartsanak, nem fogadá el, s az orosz értekezőket a magyar kormányhoz utasítván, seregének előrenyomulását vitézül ellentálló harcolás közt folytatá. S ugyancsak július végén Görgei nyíltan tudatá a magyar kormányval, miszerint herczeg Paskievics orosz fővezér részéről értekezők küldettek hozzá azon kijelentett szándékkal, mikép czárja nevében a háborúnak végét vetni s békét kötni kívánna. Melly értesítés következtében, Kossuth mint kormányzó, Szemere Bertalan minisiterelnököt, és Batthyányi Kázmér külügyért bizta meg a megindított egyezke-

désbe ereszkedni, kik a kormányzó s az összes ministerium által aláírt megbízó leveleikkel Szegedről július 29-kén el is utaztak Görgei táborába. Ezen megbízó levél egész általánosságban volt szerkesztve, s csak mintegy irányadóul szolgált a leendő egyezkedés alapjára nézve. Később augusztus elején a vesztett szőregi csata után, Kossuth a még mindig Görgei táborában időzött Szemeréhez levelet írt, mellyben az oroszszali egyezkedés föltételeit részletesen is kijelölte; különösen megbizta őt, miszerint Batthyányval együtt nyilatkoztassák ki az oroszoknak, hogy a magyar kormány akár a Leichtenbergi akár Constantin herceget hajlandó Magyarország királyává elválasztani olly föltétel mellett, ha az elválasztandó az 1848-diki törvények alapján Magyarország alkotmányos szabadságát s nemzetiségét esküvel is kész biztosítani. Ha pedig herceg Paskievics illy föltétel elfogadására nem volna hajlandó, szólíttassék föl, hogy legalább mint közbenjáró czárja nevében becsületes békekötést eszközöljön az austriai dynastiával Magyarországra nézve. És ha ezt sem vállalná el, a kiküldött ministerek ki fogják nyilatkoztatni, miként a magyar nemzet a desperatio harcát vivandja ügye igazságos érzetében, mihez képest minden csep vérért, melly ezután a harcmezőn elfoly, Európa s a história előtt Paskievics lesz a felelős. (Később azonban erre nézve mégis Görgei tétetett felelőssé.) És ha isten, fejezé be a levelet, a desperatio harcában sem áldaná meg a magyar fegyvert, még utósó vonaglásában is kész lesz ez inkább az orosz czárnak meghódolni, mint az austriai dynastiának.

Azonban ezen alkudozásnak semmi sikere nem volt. Paskievics mint Kossuth viddini levelében írja, még csak kihallgatásban sem részesíté a polgári kormányt. Igen, mert az öreg Dembinszky egymás után vesztette a csatákat, s ha csak egyet is nyer az utósó napokban, az orosz fővezér bizonyára beereszkedik az alkudozásba. Hogy tehát az alkudozásból mi sem lett, annak oka nem Görgei, hanem a kormánynak nem engedelmeskedett és folyton veretett Dembinszky.

Szegedet a magyar hadsereggel együtt augusztus 1-én hagyá el a kormány és országgyűlés, egy része N.-Várad, más része Arad felé vóvén utját. Kossuth már aug. 4-kén az aradi várban szállásolt, melly honvédek által őriztetett, s mellybe csak bebocsátási levéllel lehetett a kormányzó közelébe jutni.

A mint Görgei Dembinszkyvel egyesülendő, aug. 9-én Aradra érkezett, s más nap éjre a temesvári veszített csata hírét meghallák, 11-én, mint ezt Horváth Mihál és Vukovics Sebő volt miniszterek a Kölner Zeitungban megjelent öngazolási czikkeikben körülményesen leírják, reggeli órákban az aradi várban Kossuth kormányzónál ministeri gyűlés tartatott. Duscheket kivéve, ki Lugoson volt és Csányit, ki már előbb beszélt Kossuththal, a ministerek mind jelen valának. A kormányzó Guyon tábornok levelét közlé a temesvári ütközet kimenetéről; ezután előadá, mikép az illy szerencsétlen ütközet után lehetlen volna a kormányzást jelen alakjában s állandó helyen tovább folytatni; hogy továbbá az oroszokkali alkudozás folytatása s bevégzéseire hatalmat Görgei tábornokra kellene átruházni, minthogy ő egy, még le nem győzött hadsereg élén állván, képes tiszteletparancsoló állásban alkudozni az ellenséggel, vagy a körülményekhez képest valami máshoz fogni. Bemnek Temesvárnál megsebesülése következtében más hadvezérről szó sem lehetvén. Hozzá tév még azt is, hogy Görgeinek e részbeni fölhatalmazása után a kormánynak nem lenne egyéb teendője, mint egészen feloszlani. A tanácskozást az indítvány közakarattal elfogadása követte. A fölhatalmazási okirat Szemere és Horváth által azonnal fogalmaztatott is. A fölhatalmazás tüstént elküldetett Görgeinek. A kormány valóban feloszlott. Kossuth bucsut vőn a miniszterektől, s ezek ismét egymástól, jövőrei összejövetel vagy hatáskör fentartása nélkül, s ez okból a hivatalnokok is elbocsáttattak.

Ebből világosan kitetszik azon hír alaptalansága, mintha Görgei Kossuthot kényszerítette volna a főhatalomról lemondásra, s ennek reá leendő átruházására. E fölhatalmazás- és lemondásnak azonban nem volt diplomatikus alapja és törvényes formája, mert az országgyűlés beleegyezése nélkül történt; miért is Görgeit, mint nem a nemzet közakaratóból kinevezett dictatort további lépései-, tetteire nézve felelőssé egyáltalában nem tehet.

Ugy volt már ekkor a kormány, mint a vízben fuldokló ember, ki kétségbeesve vergődik a fölé tornyosult hullámok között, s még a szalmaszálba is kész volna belekapaszkodni, csak hogy magát s vele együtt alámerült gyermekeit is kiszabadithassa az örvényből.

A ministeri tanácsnak föntemlitett határozata után Kossuth annyira tartott Görgei dictatori hatalmától, miszerint közelében még

csak személyes bátorságát sem látá biztosítva. Minél fogva föltette magában még az nap titkon elhagyni Aradot.

Kossuth a felhatalmazási oklevél kiadása után a nemzethez intézett lemondási okiratot, melly mindenki előtt ismeretes, csakhamar elkészíté; de Görgei sürgető segéde csak akkor kapta azt kezébe, midőn már Kossuth elutazott.

E lemondási okirat elején, mint tudva van, azt nyilvánítá a kormányzó: „miként a szerencsétlen harcok után, mellyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.“. Hogyan lehetett hát ezen nyilatkozat után Görgeitől azt kívánni, hogy az önvédelem siker reménye nélküli harcát folytassa, s mivel ezt nem tévé, honárulással bélyegezni őt. Megérdemli, hogy a tárgyról gondolkozzék az ember, s úgy törjön aztán pálcát a sokaság által már is halálra kárhoztatott hős felett.

A 11-dik augusztus iszonyú nap volt Kossuthra nézve. Már ezelőtt sok baj- és csapással kellett küzdenie életében, de ennyi vészterhelt felhő, mint most, még soha nem torayosult feje fölé, s olly különféle fájdalmas s leverő érzet egyszerre még soha nem dult keblében.

Tudni s érezni azt, hogy Dembinszky és Bem alatt az annyi áldozattal kiállított legnagyobb magyar hadsereg ugyszólván egészen megsemmítettett, s Görgei legvitézebb hadserege is felére van leolvadva, s egészen elcsigázottan áll, tudni s érezni azt, hogy a majdnem másfél évig vitt főhatalmat annak kell átadni, ki iránt bizalmát már hónapok előtt elveszté, tudni s érezni azt, hogy illy körülmények közt a hazát többé megmenteni nem képes, valóban kétségbeejtő lehetett rá nézve.

A független- s önállónak kikiáltott magyar haza támoszlópa, a fölébe nehezkedett óriási súly miatt összeroskadva látá magát; míg lábai előtt rá nézve annyira boldogító családi életének széttépett kötelékei heverték.

„Bujt az üldözött . . .

 Szerte nézett s nem lelé
 Honját a hazában.

Bérczre hág, s völgybe száll,
 Bú s kétség mellette,
 Vérözön lábainál,
 S lángtenger fölötte.“

Mert tudnunk kell, hogy midőn még július elején a kormány Pestről Szegedre távozott, Kossuth és neje három gyermekét, két fiát s egy leányát nem vitte magával, hanem Veszprém megyébe, egy, a Bakony tövében eső faluba küldték őket, bizonyos Márton nevű rokonukhoz, ki azt ígéré, miként úgy elrejtendi őket, hogy senki nem fog rájuk akadni, s e mellett atyailag fog róluk gondoskodni.

A szülék azon okból nem vitték magukkal gyermekeiket, s azért küldék ezeket olly helyre, melyet rövid időn a császáriak fog-nak megszállani, mert itt kivált elrejtve, nagyobb biztonságban hitték őket, mint a csata dúlásainak kitett alföldön. Győzelem esete-re rövid időn leendő vizontlátásukat remélték, bukás esetére pedig föltették a császáriakról, miként a tehetlen ártatlan gyermekeket apjuk miatt nem üldözendik. S ez utóbbi hitőkben nem is csalatkoztak, mert bár Kossuth gyermekeit, kiknek titkos rejthelyét az egész Bakonyvidék tudá, aug. 25-kén a császáriak letartóztaták s katonai felügyelés alá helyezék, de már ez év elején haza bocsáták őket nagyanyjukhoz, Kossuth Lajosnak fogságából előbb kiszabadult édes anyjához, kinek gondviselése s Láng ev. lelkész gyámsága alatt jelenleg Pesten növeltetnek.

De midőn Kossuth az aradi várat elhagyni készült, még ekkor távollévő gyermekeinek jövő sorsát nem is gyanítá, mi atyai szívé-t a legnagyobb kinokkal marcangolá. Neje, Meszlényi Terézia, épen a gyermekek bizonytalan sorsa miatt nem kísérelheté őt bujdosásában, s anyai kötelessége érzetétől áthatva elhatározá, hön szeretett férjétől Aradon megválni s gyermekeit mielőbb fölkeresni.

Augustus 11-én délutáni 4 óra tájban a volt kormányzó néhány környezője tanui valának a legérzékenyebb bucsúzási jelenetnek.

Kossuth, ki e pillanatban a hon sorsa és jövője miatt egészen le volt veretve, mindamellett nyugodt önérzetében illy szavakkal vett bucsut egyik legmeghittebb emberétől: „Én mint ember és polgár minden lehető elkövettem a haza megmentésére, és lelkiismeretem nem vádol a miatt, hogy kötelességem teljesítését legkevésbé is elmulasztottam volna.“

Ezután gyöngéden szeretett nejétől a legmélyebb megindulás-sal és égő könnyek közt bucsúzott el; s hű segéde Asboth alezredes-

sei két lovas fogatu kocsijára ülven, sietve hagyá el a helyet, hol szerencsecsillaga leáldozott.

Megtört szívé neje, ki férjét talán örökre elveszettnek hivé, e szomorú jelenet után félóra mulva hagyá el az aradi várat.

VI.

Kossuth Lugoson, Tergován, Orsován. Menekülésének okai és célja. Az ő nevére koholt búcsuszózat Orsováról. Kossuth incognitója, elváltoztatott alakja, s utlevele. Törökök általi fogadtatása, vesztéglése. Kossuth miatt a török és orosz közt harczra, valóságos verekedésre kerül a dolog.

Viddinbe szállíttatása. Több álhir megczáfolása.

„Szerencsések volnánk mi bujdosók,
ha másoknak például volnánk, de nem
leszünk, mások is ugy cselekesznek;
megtanulják, de el nem kerülük.“

Mikes Kelemen.

Kossuth Aradról egyenesen Lugosra ment. Az ut — mint ő viddini levelében írja — szökevényektől zsi bongott, kik közül ő személyesen kért és kényszerített arra, hogy térjenek vissza zászlóik alá. A Lugoson összeszedkőzött haderőt annyira demoralizáltak és gyöngének találta, miként ezek harczbani haszonvehetlenségéről azonnal meggyőződék, s az erdélyi veszített csaták híreről is értesülven, reménye még inkább lehangoltatott.

Augustus 14-én már a Karansebes és Mehádia közt eső Tergován volt, honnét Bemnek azon felszólítására, miszerint vállalná el ismét a kormányzói hivatalt, s jönne a hadsereghez, azt felelé, hogy személyes bátorságával mit sem gondol, mert hazája szép építményét, mint az európai szabadság szentségét összeomolva látja, (noha még ekkor Görgeinek mult napon történt fegyverlerakásáról mit sem tudott); és csak olly föltétel alatt vállalná el ismét előbbi állását, ha a nemzet és Görgei hadserege kívánná ezt. Egyébiránt kijelenté, hogy a fenmaradt magyar hadsereg nép elleni terrorismusát, pusztítását, rablását rosza lja, s lelkiismeretlen dolognak tartja, s jelenlétével soha nem nyujtana ahhoz segédkezet, és mintegy utolsó fellobbanásával a

remény szikrájának, felszólítja Bemet, küldene Komáromba s Péterváradra futárokat, hogy tartsák magukat, s végül figyelmezteti őt, hogy a Sibiériába szállítástól félő lengyel legiót, mellynek egy két vezére már akkor vele volt Tergován, a Törökországgal Orsován át levő közlekedés fődözetére hagyja meg.

Innen Kossuth Orsovára ment, saját szavai szerint olly célból, hogy az Oláhországbai átmehetést biztosítsa azok számára, kik számkivetés által akarnak a rabság elől menekülni.

Svalóban a magyarok, lengyelek és olaszok Törökországba történt menekülését szép számu fegyveres erőnek kellett fődöznie, különben az ellenséges érzelmű végvidéki oláhok s a Duna tulpártján ólalkodott szervianok megakadályoztatták volna őket céljokban.

Kossuth kétségkívül csak akkor lépte át a határt, midőn már Görgei megadásáról értesült. Menekülése okát viddini levelében következő szavakkal adja elő: „Nekem nem lehetett mást választanom, mint a halál nyugalalmát, vagy a hontalanság borzasztó kínait. Az elsőre egy szerencsétlen, örömtelen élet gyűlölete ösztönzött; az utóbbinál a hazafi, keresztény és családtya kötelessége parancsolá meggondolnom, miszerint a szerencsétlenség é tetőpontján is ügyekezünk kell a hazának legalább diplomatiái uton használni, hogy az élet némi elemei a jövő idők számára fenmaradhassanak. E közbenjárásra Angolország az egyetlen működhetési tér. Ez okból választám tehát a menekülést és léptem át a török határt, olly szándékkal, hogy onnan azonnal Londonba induljak.“

Kossuthnak ezen átlépése, mint már fölebb érintve volt, augusztus 19-én történt meg, s a mint őt a leáldozott vezércsillagot hazájából kiköltözni megpillanták, a menekülni akarók kisebb nagyobb bujdosó csillagonként seregestül tódultak utána.

Augustus vége felé mind e mellett illy alaptalan híreket közlének az osztrák lapok: „Zemlini tudósítás szerint, Kossuth és Bem Ujorsovába menekült, hol a basa oltalmába adták magukat.“ Majd ismét: „Szöllősi, Kossuth volt tolmácsa, a két Perczel, Makay alispán, Vukovics, Meszlényi, s kívülök még 72 egyén, mind álnév alatt, aug. 16-án és 18-án Turnul-Severinbe érkeztek.“

Mikből az tetszik ki, hogy a jámbor végvidékiek, kik közt az átvonulás történt, a menekültek személyeit nem ismerék, s a határoni átlépések napjait bizonyosan nem tudák.

A menekültek távozása után nem sokára egy, tömérdek ember által leírt bucsuzó keringett a magyar hazában, melyet állítólag Kossuth irt volna a nemzethez Orsován, s melyben a többi közt illy biztatás is foglaltatik : „Reád hazám, 15 ellenséges nemzet borítá a sirhantot; de ezt leemelni rólad megjövök én a 16-ik szabad nemzet százezreinek kíséretében! Légy hű addig, mint valál mindenkor, és tartsd magadat a szentírás szavaihoz : imádkozzál halotti miatyánkot, énekelj halotti zsoltárt! És csak akkor hangoztasd nemzeti dalodat, midőn majd meghallod határaidon dörögni Albion hatalmas ágyuit.“

Ezen búcsuszózatot soha nem irta Kossuth, mert az egész nem egyéb, mint az ő sajátos styljével ellenkező üres dagályu költői ábránd, s mert Kossuth még Orsován legkevésbé bizott Albion pártoló ágyuiban, s mert e szózatban az is mondatik, hogy ő magával viszi a magyar koronát, holott a török vesztegházban, hol mindenét kikutatók s megfüstölék, hire sem volt a magyar szent koronának.

Az való, mikép Kossuth, mint a menekültek nagyobb része, ismeretlenül, incognito akart Törökországon át Angliába utazni, mire nézve kellő bizonyosságul szolgál az, hogy külsejét, főkép arczát egészen elváltoztatá, midőn a török határt átlépte, úgy hogy ez alakban még azok sem ismertek rá, kik azelőtt már számtalanszor látták őt.

Különösen : szép nagy szakállá egészen le volt beretvélva, bajsa rövidre nyírve, haja, melyet azelőtt kaponyája előreszének kopaszsága miatt hátulról szokott előresimitani, most egészen hátra volt fésülve, mi a kaponya kopaszságát kitünteté, s mik általán véve ismerhetlen idegen arczot kölcsönzének neki. Eleinte még Viddinben is így jelent meg, de később, midőn már nem volt többé reménye Angolhonba utazhatni, haját ismét úgy viselte mint azelőtt, de szakállát nem növeszté meg. Öltözete fekete bársony atilla, olykor sapka, olykor Kossuthkalap volt, s utóbb néha törökös feszt is viselt fején.

Némellyek azt állítják, hogy Kossuth külföldről kapott, s idegen névre irt utlevéllel vala ellátva, mi igen valószínű. Annyi bizonyos, miként már akkor is biztosítá magát egy, a magyar hadseregben szolgált angol tiszt nevére irott utlevéllel, midőn 1848. végén Windischgrätz Budapest felé közeledett.

S noha Kossuth incognito akart utazni, s e titkát menekült társai közül senki nem árulá el; de a mint már fölebb is láttuk, a tur-

nul-severini veszteglő intézet tisztjei már tudták, vagy legalább gyaníták kilétét, s mint maga Kossuth viddini levelében írja : „a törökök barátságos szóárral fogadták,“ mi hihetőleg a bukaresti basa, Omér előleges utasításából történt.

Átalán véve a bukaresti basa, mint kiről az a hit, hogy a muszkanak nem barátja, nem lekötelezettje, jó indulatot tanusíta a menekültek iránt, kik leginkább neki köszönheték azon kedvezést, miszerint a veszteglő intézetben sokkal rövidebb ideig kellett tartózkodniok, mint másoknak. S bár ő talán Angliába is szabadon bocsátotta volna a menekülteket; azonban felsőbb utasítás hiányában egyebet nem tehetett érttök, hanem hogy hosszas halogatás nélkül a birodalom belső részébe, illetőleg Oláhországból Bulgáriába szállíttassanak át, török védsereg őrizete mellett.

Ebből látható, mennyire nem volt igaz a lapok azon hírterjesztése, mintha a menekültek előleges összebeszélés következtében mentek volna Orsováról Viddinbe, és mintha Galacznál egy általuk előre oda rendelt gőzös várt volna rájuk, mellyen Konstantinápolyba akartak utazni, mit azonban Omér basa nem engedett meg.

Ki hinné? Turnul-Severinben Kossuth miatt a török és muszka közt egész harez, valóságos verekedés történt.

A mint ugyanis Kossuth és társai megtudák, hogy a szabad ég alatti veszteglés sokkal kényelmesebb s a menekültekre nézve biztosabb is, miután ott csupán török őrizet alatt vannak, míg bent a zárt intézetben oroszok és oláhok ügyeltek fel rájuk : elhatározzák ez utóbbi helyet és felügyelést a szabadabb-, és biztosabbal fölcserélni. Azonban a muszka felügyelő nem akará Kossuthot és társait az intézetből elbocsátani, mit megtudván a török őrsereg alezredese, saját főrangu kezeivel úgy megbotozta a muszka felügyelőt, hogy jobban sem kell, és Kossuthot meg társait zárt fogházukból kiszabadítá, a nélkül, hogy ezen törökös interventio a magyar menekültek ügyében europai háborura szolgáltatott volna alkalmat.

Kossuth és a vele együtt veszteglett magyarok aug. 20-án indittattak el innen Viddin felé, s mint levelében ő maga kifejti : „Oláhországon át Viddinbe török védsereg őrizete mellett kísérték.“ Kossuthmegajándékozván a török és oláh tiszteteket, ismét a maga saját kocsiján utazott Asboth és Szöllőssivel, s a többi menekültek, mintegy

30 szekérrel és számos paripával, nagyobbyszerű karavánt képezve vonultak utánuk egész Kalafatig.

Nem sokára ezen expeditio után némelly bécsi és pesti lapok hitelt érdemlő tudósításai, mint bizonyosat hirtelék, hogy Kossuthot és menekült társait a kalelli bassa Ujorsova alatt, valamint később a belgrádi is jól fogadta, és Kalellből egy török nemzeti zászlóval díszített bárkán negyvenen folytaták útjokat lefelé a Dunán.

Azonban egy pár percze hagyjuk el Kossuth karavánját, és keressük fel az egy nappal ezelőtt elszállítottat, melyet immár egész Kalafatig kísértünk el útjában, s melly azalatt, míg eltérénk tőlük, talán már be is szállásoltatott Viddinben, s különös dolgok szem- és fültanuje vala itt.

Ám tekintsük. Mindjárt készen lesziünk vele, s tüstént visszatérünk Kossuth karavánjához.

VII.

Perczel, Dembinszky, Mészáros és kíséretök megérkezése Viddinbe. A basa általi udvarias fogadtatásuk. A viddini basa. Elszállásolás. Kossuth utazása Oláhországon át. Oláhország és népe.

A világ egy nagy vendégfogadó.

Mikes Kelemen.

Ledőlt országok hamvain

Egy szép hon támad fel.

Kölcsey.

Perczel, Dembinszky és Mészáros karavánja, mintegy 23 egyén, augusztus 21-kén délben Kalafát mezővárosba érkezvén, az ezzel szemközt a Duna tulsó partján álló Viddin 25 nyulánk mecsetével, erősített várával és számtalan vitorlás bárkaival meglepő benyomást tett rájuk nézve.

Kalafatnál nyílnak meg Bulgária végtelen rónái, melyeknek jobbról csak a Vradamnicza hegyek és a messze távolban a fekete tenger felé a Balkan magas bércei vetnek határt. Az orosz hadjárat által elnéptelenítve, még ugyyszólván félig hamu és romok alá

temetve fekszik ezen termékeny tartomány. E föld csak ritka helyen van mivelve, noha a legnagyobb bőséggel fizet. Gyönyörű kilátás esik innen a hegyoldalakon elterjedő Lom-Palankára, mely mint minden török telepítvény, belső szegénységét a számtalan fák zöldjével s dúsgazdag lombjaival takarja el, s mely távolról egy jómódu schweiczi faluhoz hasonlít.

Kalafatról még az nap délután a basa által küldött vitorlás bárkában átkeltek Viddinbe, melynek Dunapartján tömérdek kíváncsi nép és katonaság várta és bámulta őket.

Legelőször a várba, vagyis a belvárosba a basának Dunára dőlő roskadozó kastélyába vitettek, hol egy nagy konyhában rakták le podgyászaikat s innét egyenesen Izmael, vagy Zia basához mentek tisztelegni, ki nyájasan, barátságosan fogadá, kávé- és csibukkal vendégelte meg őket, Perczel tolmácsa által majd egy óráig társalgott velök, s biztosító ígéretekkel bocsátá magától magyar vendégeit, illetőleg foglyait.

Tudnunk kell, hogy ez a viddini basa minden sziveskedő nyájassága mellett is nem volt egészen őszinte barátja a menekülteknek; további utazhatásukat gátolá, s ez iránt jelentést tett a fényes portánál, a legszigorubb katonai felügyelés s őrizet alá helyezé őket, e mellett különösen lovaikat nagyon megtizedelte, a szegény honvédeket több ideig a legszükségesebb dolgokkal sem látta el kellően. Ő basasága ezen kegyetlen bánásmódját legtöbbször onnan magyarázták, mert az orosz udvar lekötelezettjének állítják lenni.

Azt is jó tudnunk, miként Viddin főura, inasból lett basává, írni, olvasni nem tud, s a világ legújabb mozgalmával kényelmes álló vagy inkább ülő helyzetében nem sokat gondolván, a magyar ügy és a magyar menekültek viszonyait, történetét csak azután ismeré némi félhomályban, midőn arról Kossuth- és társaitól felvilágosítást nyert.

Elég az hozzá, Zia basa hihetőleg azon ovakodó előrelátásból miszerint a magas porta talán még pártolni találhatja a menekülteket, titkos hajlamai daczára is nyájas udvariassággal fogadta a menekültek főbjeit. Az első karaván embereit kocsikon vitette várából kijelölt szállásukra, az ugynevezett karavan serail nevű khánba, (vendégfogadóba), s ételt egy ideig a maga konyhájáról küldött

nekik, s mint alább látni fogjuk, többször személyesen is meglátogatá őket.

Képzeltetni, milly különösen érezheték magukat menekültjeink ezen, előttük eddig egészen új, ismeretlen világban, mellynek népe, szokása, vallása, polgári és társasélete, szenvedélye, fogalma, levegője, eledele, szóval, mindene, lényegesen különbözik a mienktől.

Midőn Kossuth a vesztegházból szerencsésen kiszabadulva Viddin felé vitetett, majdnem két napon át utazván Oláhországban, ezen aldunai tartomány földén a multból sok mindenféle gondolat villanhatott meg agyában.

Milly megfoghatlan változással fordul fel s alá a sors kereke! Még csak 5 hónappal ezelőtt, 1849. april elején ő mint kormányzó Beöthy Ödönt, bihari főispánt terjedmes megbízó levéllel ellátva, olly czélból küldé Oláhország fővárosába, Bukurestbe, miszerint itt mint magyar consul foglaljon állomást, s tüzze ki a nemzeti lobogót, hogy ez által külföldön is meg legyen vetve a magyar függetlenség elismerésének alapja, s a törökkel Magyarország érdekében barátságos frigy köttessék a muszka ellenében. Mi azonban a török politika ovatossága miatt nem sikerült.

Juliusban két oláhországi emigrans, Bolexes és Bolliak, ajánlatot tettek Kossuth előtt, miszerint ők a magyar ügy támogatására vagy inkább Oláhország felszabadítása végett, hazájukban oláh légiót szándékoznak felállítani. Kossuth Bemhez utasítá őket olly meghagyással, hogy ezzel egyetértve működjenek. Ugyanakkor azt írta Bemnek, miként majd az alakítandó oláh zászlóalj vezetése mellett nyomuljon be Oláhországba, s az itt kiadandó proclamatióban azt hirdesse, hogy a magyar sereg a törökök és oláhoknak orosz nyomás alóli felszabadítása végett lépett földjükre. Ez sem sikerült, hanem e helyett Bem Moldvába tört be, mi szinte csekély eredményű volt.

Végre Szegedről történt elvonulás után azon hadi tervet alapította meg Kossuth, miszerint Dembinszky és Görgei egyesült erővel támadják meg a bánáti osztrák főerőt, mellynek megveretése ekként bizonyos volna, s más menekülési utjok nem maradna, mint Puchner példájára Oláhországba vonulni.

Azonban e terv is füstbe ment, s a mint látjuk, végre is maga a tervező kénytelenítettett Oláhországba menekülni, hol többé nem

volt hatalma e tartomány sorsáról rendelkeznie, s annak legfőlebb is multja, jelene és jövője fölött elmélkedhetett magában.

A mostani Oláhország vagy Havasalföld a rómaiak idejében Daciához tartozott, s a 11. és 12-ik században Byzancztól függött, s ennek megbukása után, hol a magyar, hol a lengyel korona alattvalója volt, míg végre 1421-ben török járom alá került. Ezóta mindig az ozman porta nevezi ki fejedelmét, illetőleg hoszpodárját, kiknek legfőbb kötelességek az évenkénti adót Konstantinápolyba pontosan megküldeni.

Egész a 18-dik századig a legszonyubb vad barbar állapot és rabszolgaság súlya nehezkedett az oláhországi népen, s csak miután 1716-ban Maurocordatos Miklós, görög származású férfiú lépett a hoszpodárságra, s utána egy ideig folyvást görög fejedelmek uralkodtak: kezdett köztük némileg földerülni a polgárosodás és szabadság napja.

Az említett hoszpodár könyvnyomó intézetet s tanodákat állított fel, s testvére Konstantin a nemességet képező bojárok és parasztok közti borzasztó feudális viszonyon tágitván, az utóbbiak rabszolgai állapotját tetemesen könnyíté. Ugyanő hozta be először Oláhországba a tengerit, melly most már ugyyszólván egyedüli tápjá itt a köznépnek.

A jelen század elején Karadza, görög hoszpodár nem lévén barátja az Oláhország vérét nádályként kiszívó török portának, s korszerű reformokat kívánván eszközölni, kénytelen volt a fölingerrült porta üldöző hoszúja elől Magyarországon át szökéssel menekülni (1818).

1821-ben a görög vezérek, mint Ypsilantis Sándor és Wladimirsco Tódor izgatása következtében a forradalom lángja egész erővel tört ki Oláhország- és Moldvában, mellyet csak a rákövetkezt évben sikerült a portának elnyomnia, melly azonban megindítója s éltető eleme volt a görögországi szabadságharcz elterjedésének.

Ez idő óta a magas kapu tartván a görög hűségétől, csupán benszülötteket alkalmaz hoszpodárságra, kiknek kezei annyira megkötvék, hogy a legjobb akarattal is alig tehetnek valamit elnyomott hazájuk érdekében.

Midőn Oroszország az ackermani egyesség megsértése miatt

haddal támadá meg a törököt, legelőször is Moldvát s Oláhországot foglalá el, s Bukarestben külön kormányt alapított; s noha az 1829-diki drinápolyi békekötés által a két fejdelemség ismét a török uralma alá került: de azért még mindig az orosz protectio hatalmas befolyása alatt áll, s lehet mondani, hogy mind a török, mind az oláh, a czár függő jobbágyaivá lettek e földön, mi csak abból is kitetszik, hogy a Duna balpartján nem birhat a török megerősített pontot, s Oláhországban, a kereskedőket kivéve, egy török sem lakhatik.

Az orosz protectoratus következtében Oláhország polgári szerkezete s belviszonyai, különösen adózási rendszere czélszerűbben rendeztetvén, ez által az oláh nép sorsa tagadhatlanul sokban javult, de a török igen sokat vesztett, ellenben a két veszekvő közé lépett orosz legtöbbet nyert.

Az 1848-diki párisi forradalom következtében az oláh fiatalság Tinera-Dako-Romania nevű szövetséget alakított, melynek czélja Oláhországot a török és orosz uralkodás alól felszabadítani, s a független Nagy-Dako-Romániát megalapítani. E pártnak több tagjai, mint lázongók fogságra vettettek. Azonban f. év elején, midőn az orosz hadsereg nagyrésze Oláhország- és Moldvából kivitetnék, mérész fejöket újra fölemelték, s mint a lapokban hirdetve volt, kárpát-inneni ügybarátikhoz alattomban illy tartalmu felhívásokat küldöttek szét: „Bizonyos hatalmasságok tanácsában elhatároztatott, Oláhországot és Moldvát a török és orosz igából kiszabadítani, s mint független országot egy német dynastia királyi bíbora alá helyezni, melynek már néhány férfiága több fejedelmi széken ül (Koburg). E célra készüljenek a dako-románok, hogy annak idejében a szabadság kiengesztelhetlen ellenét a Pruthon átüzhessék.”

Kossuthot Oláhországon át történt utazásában igen meglepte azon abnormis ellentét, mely itt a természet dús, gazdag áldásai, s az ezt kellően használni nem tudó vagy akaró lomha és buta oláh nép szegénysége, testi lelki nyomorusága közt létezik. S ha a magyar földmivelő nép sorsát egybehasonlítja ezekével, lehetlen volt azon meggyőződésre nem jönnie, miszerint amazok élete még az 1848-iki törvények behozatala előtt is valóságos paradicsomi boldogság vala az oláhországi páriák baromi tengődése-, s lealázottságához képest.

Az egykor hatalmas római nép prototypusa mennyire elfajult ezen dako-románokban, kiknek romlott nyelve, s a Traján szob-

rain láthatóval egyező ősi öltözete világos tanúságot tesz arról, hogy ők csakugyan utódai a hajdankor legerősebb nemzetének, a régi rómaiak erényei nélkül, tele az elkorcsulás és elgyöngülés bűneivel.

A Havasalföld egy milliónyi lakója kevés kivétellel csupa oláh- és cigányból áll, s egészen az utóbbinak jellemét ölté magára az oláh, ki szinte lomha, dologkerülő, ronda, buja, babonás, vad natió, és annyira földhöz ragadt, annyira porig alázott, hogy még csak a föld színén sem lakik, hanem lyukakat ás magának a földben, a föld alatt, s a legnagyobb piszok és nyomor közt e sírgödrökhöz hasonló putrikban huzza meg magát, mintha a civilizált 19-dik század szemébe gunyos iróniával mondaná: Nézzétek hová sülyesztett az ezredéves szolgaság! Ime én csak fészek- és oduban lakó barom, s a föld alá bujva eleven halott vagyok! Emeljete ki siromból, adjátok vissza emberi méltóságomat!

Műveltség, ipar és szorgalom által egész édné lehetne varázsolni ezen roppant termékenységű tartományt, s talán lesz még idő, midőn az alkotmányos lét jótékonyága e föld lakóira is fölelevenítő és nemesítő hatással terjesztendi ki védszárnyait. Addig hát csak hagyjuk őket a sár- és porban fetrengeni, noha a bojárok közül többen már is francia és görög műveltséggel birnak, politikai tekintetben a szabadabb alkotmányu Görögországhoz, és vallásilag, mint ó hitűek, egy részben az oroszhoz szítanak. Mi lesz ebből a sajátságos keverékből?

Mielőtt szomszédaink-, hajdani polgártársainkról, kiknek rokoni nálunk a magyar nemzet sirján akarák fölépíteni ábrándos Daco-Romániájukat, rövid ismertetésemet befejezném: még csak az ugynevezett oláhországi pandurokról kell megemlékeznem. Pandur olá hul annyit tesz, mint: határőr, nálunk a pandur szó csendőrt (gensdarm) jelent, s különös, hogy az oláhországi pandurok is inkább csend- mint határőrök, s épen úgy mint nálunk lovon s fegyveresen járnak, csak hogy fejökön veres feszt, övükben pisztolyt és handsárt, s kezökben kancsukat viselnek, (ez utóbbit a magyar pandurnál a karikás vagy a fokos pótolja). Most hát az itt a kérdés: melyik a régibb, az eredetibb pandur, a magyar-é vagy az oláh?

A műveltebb bojárok közül többen meleg részvétellel viseltettek a magyar forradalom ügye iránt, s innét az, hogy a köztük átutazott Kossuthot és karavánját mindenfelé jószívvle fogadák. Valóban

különös játéka a sors- és viszonyoknak! Mig bent a hazában a felbőszített oláh nép rakásra gyilkolá a magyarokat, azalatt külföldön az oláh barátságosan fogadja a magyar menekülteket. Hja, mert egyik urok, a török sem fogadá épen ellenséges indulattal őket.

Kossuth karavánja Oláhországnak Erdély határhegyei felől a Dunavölgybe lehajló lapályát elhagyván mint Szent Pál az oláhokat, mindinkább közeledett Bolgárország felé, s aug. 22-kén már Kalafatra érkezett.

VIII.

Kossuth és több nevezetes menekült megérkezése Viddinbe. Egy erre vonatkozó hirlapi levél. A menekültek ünnepélyes tisztelgése Kossuthnál. A basa látogatása Kossuthnál s a menekültek főbbjeinél. A lengyel és olasz legio, gróf Batthyány Kázmér és Szemere megérkezése Viddinbe. Szemere és 6 menekült elutazása Viddinből.

„Törökországban senki bizonyosabb dolgot nem ígérhet magának, mint azt, hogy bizonytalan az állapotja.“

Mikes Kelemen.

Kossuth nem egyszerre a többivel, hanem előre és külön, csupán Szöllősi, Asboth és egy török tiszt kíséretében ment át a Dunán Kalafatból Viddinbe s még az nap, azaz, aug. 22-kén látogatást tett a basánál, ki jó indulatáról őt is mint már tegnap a többi főnököt, biztosítá, de arról: valljon tovább utazhatnak-e innen vagy nem, most még semmi bizonyosat nem nyilvánított.

Ez, és azon körülmény, miszerint nevezett tolmácsa- és segédével a defterdár, vagyis rendőrfőnök igen egyszerű s minden kényelem nélküli lakába szállásoltatott, azaz rendőri felügyelet alá helyeztetett, nem a legjobb benyomást tevő, sőt leverőleg hatott reá.

A Kossuth után jött 40 menekült is még az nap, szinte a várbán elszállásoltatott, s ekkor már a volt kormányzón s három tábornokon kívül a következő ismert egyének valának láthatók Viddinben: gróf Batthyány István, Bittó, volt képviselők, Berzenczey,

volt kormánybiztos és képviselő, gróf Dembinszky őrnagy, az öreg tábornok unokaöccse, Egressy Gábor, volt kormánybiztos és guerrillavezér, Fülep, volt képviselő, Grimm Vincze a Jelachichade című költemény szerzője, Gorove, volt képviselő, Gyurman, volt szerkesztő, Hajnik Pál, volt képviselő és ministeri rendőrfőnök, Házmán, volt képviselő s ministeri tanácsos, Ivánka Zsigmond volt képviselő, Katona Miklós, volt őrnagy, Lórody (azelőtt Eischl) volt felhővári polgármester, b.Majthényi, volt kormánybiztos, Makay, volt alispán, Nemegyei, volt őrnagy, Perczel Miklós, volt ezredes, Szerényi, volt kormánybiztos, Ullmann, volt képviselő, s több volt honvéd-törzstiszt, s kisebb nagyobb polgári hivatalnok (legtöbb Krassóból.) Bizony nem lehet mondani, hogy Robespierrek Marat-k, Saint-Justok, Couthonok és Henriot-féle vérengző jakobinusok lettek volna köztük. Sőt ki hitte volna, hogy még az öreg Mészáros is, kezdetben a magyar forradalom mérsékelt hangú Mounierje, vagy Lally-Tolendalja, Törökhonba kénytelenítették kibujdokolni. Utánuk még egészen augusztus végéig folyvást érkeztek Viddinbe a menekültek kisebb nagyobb csapatjai.

A két első szállítványnak Kalafatra és Viddinbe történt megérkezéséről, egy valaki az ott kikötött osztrák gőzhajókról, illy tudósítást irt a német lapokba :

„Kalafát, aug. 23. A. rebellisek exministere Mészáros, vele Dembinszky és a két Perczel a magyar fölkelés több magyar és lengyel főnökeivel együtt, tegnapelőtt, 21-kén kelt át a Dunán, az átellenben fekvő viddini erősségbe vonulandók s magukat az ozman ótalom alá helyezendők.

„Tegnap, 22-kén ment át Kossuth nagyszámu compromittált, főleg zsidó (?) egyének kíséretében. Holnapra várják Bemet s több másokat.

„A hajóraszállítás épen az osztrák gőzösök kikötő helyei közt ment végbe s így mi hiteles szemtanúi valánk a történteknek. Fogcsikorgatással és halálsápadtan vonultak el bárkáikon az osztrák zászlók mellett, melyek az árboczok csucsain diszelegtek. Dembinszky férfiasan viselte magát, ki itt jobb vállán kapott kartácssebet kötözteté. Kossuth és Perczel, a zentai gyilkos, (tehát együtt, ?) két török tiszt karjába fogódzva, félénk sietséggel mentek le a parton a rájuk váró bárkába, mint rossz lelkiismeretű vétkesek, kik elszokva a becsüle-

tes férfiszembe való nézéstől, az őket körülvelt sokaság büntetőtekin-
tetét nem állhaták ki, s minden önálló bátorságtól megfosztva, nem
voltak képesek magukat nyugalmasan tartani. Mintha vesztőhelyre
mentek volna. És mi reméljük, hogy bár mint eddig úgy most is
görbe utakon járnak, de utóbb is kelepczébe fognak kerülni.

„Ma az átszállítás folyvást tart, nagyobb időközökben s kisebb
csapatokkal. Épen most ment egy török tiszt Viddinbe, ki mint
mondják, kormányának a legfenyegetőbb rendeletet hozá az iránt,
hogy szigorú felelet terhe alatt kötelesek az átvett rebelliseket tör-
vényes bírálk számára megörzeni. (?)“

„24-kén. Folytatom leveletem, melyet a közelebbi napokban
is aligha biztosan elküldhetek. Épen most halljuk, miként a viddini
basa hihetőleg az említett parancs következtében a helybeli osztrák
consuláris ügyvivő Dobroslavich századoshoz ment, s kijelenté előtte,
hogy ő épen nem barátja a magyaroknak és ő csak a vendégi jogot
gyakorolva, őket abban csak addig szándékozik részeltetni, míg
Bukurest- vagy Konstantinápolyból további utasítást nem kap.
Ugyanekkor egy, hozzá Kossuthtól küldött iratot terjesztett az
ügyvivő elibe, azon ravasz fogással, hogy ő azt olvasni nem tudja.
Ezen irat dagályos stylben félig francziául, félig olaszul, hibásan
van fogalmazva, s Kossuth saját keze által szerkesztve, mint az az
aláírásnak a szöveggeli egyformaságából kitetszik. Ez iratban min-
den népek és a vendégi jog szentségének nevében felhívja a basát
védelmök- és pártolásukra, mit egyedül a töröknél hisznek keres-
hetni és feltalálhatni. Egyszersmind arra buzdítja őt, hogy e tekin-
tetben fenséges elődei példáját kövesse, hivatkozván a törökök XII-
dik Károly, svéd király és többek iránt tanusított nagylelkűségére,
sőt még Themistoklesről is tesz említést. A jámbor basa, az ő török
együgyűségében, mindezen történeti nevek viselőit a legközelebbi
magyar forradalom főnökeinek tartá, és szörnyen haragudott, hogy
mertek azok az ő tudta és hire nélkül török védelmet keresni. (??)

„Ezen level így volt aláírva : Kossuth, Magyarország kormány-
zója! Ó, ó, nevetséges önámítás!

„Hanem itt egyik esemény a másikat éri. Alig irtam le e soro-
kat, s embereink a legnagyobb örömmel jelentik, hogy Denelli
kapitány Jellasich bántól épen most hozott egy nyílt rendeletet,
melly szerint gőzöseink rövid időn ismét visszatérhetnek Zemlinbe.

Holnap a „Magyar“ gőzös indul el, holnapután a többi hajó, de csak Skella-Gladováig.“

Fejtörés nélkül is kitalálhatja az olvasó, milly színezetű s menyire hitelt érdemlő ember írta ezen gúnyos levelet, holott az én adataim közlöje Kossuthnak a basához intézett iratáról mit sem tud. Egyébiránt a levelirő, ki úgy látszik a gőzösökkel együtt a forradalmi zavarok miatt szorult ide Zemlinből, a magyar menekültek közt szinte nem a legjobban és biztosabban érezheté magát.

A menekültek serege, Dembinszky és Mészáros kivételével, aug. 23-án Kossuthnál tisztelgő látogatást tett, s levert kedélyállapotban s betegesen találta őt. Az összes emigratio nevében hozzá intézett ünnepélyes szónoklat után, Kossuth barátságos társalgásba bocsátkozott velök, többi közt kikelt Görgei, mint áruló ellen, de a mindnyájok által annyira óhajtott tovább-utazhatás iránt semmi jó reménnyel nem biztatá társait.

E tisztelgés kellő czáfolatul szolgál azon álhírek irányában, mintha Kossuthot menekült társai Viddinben, főkép kétes bizonytalan helyzetökben, szidták, átkozták s mint gyűlöletök tárgyát kerülték volna. Sőt ellenkezőleg, nyilván bebizonyíták, hogy balsorsában is jó indulattal, kegyeletes tisztelettel viseltetnek iránta.

Aug. 27-kén a basa ünnepélyes pompával látogatá meg Kossuthot és a menekültek főbbjeit; ezzel azonban nem nagy örömet szerze nekik, miután tudtokra adá, hogy sürgetett tovább-utazhatásukban nem egyezhetik meg mindaddig, míg errenézve Konstantinápolyból határozott utasítást nem nyer, hanem további rendelkezésig itt kell maradniok a császár költségén. Egyszersmind jelenté nekik, hogy a lengyel és olasz legio Visocky és Monti vezérlete alatt már Szervíában van.

Alig emlité őket, s már más nap 25-kén mind a két legio Viddinbe érkezett. Ezek, miután a Foktner őrnagy vezérlete alatt állt 2 honvédszászlóaljjal Orsovánál a menekülni akarók elvonulását fődözik, végre aug. 20-kán maguk is átlépték a határt, hanem Oláhország helyett Szervíába vonultak.

A lengyel legio, főparancsnoka, Visocky ekkor intézé a magyar nemzethez bucsuszózatát, melyben az oroszszali alkudozás ellen ást tesz, a magyarokat haza iránti hűségre szólítja fel és reményke-

dik, hogy jövendő idő, midőn talán ismét egyesülve velök, a szent harczot megújítandják.

Miután a szerb földön fegyvereiket lerakták, s 13 ágyutadtak át a szerb fejedelemnek, ez által barátságosan fogadtattak, élmezés- s napi díjban részesültek, s kíséret mellett Viddinbe szállítottattak.

A lengyel legió fontos szolgálatokat tett a magyar forradalmi harczban, elszánt vitézséggel küzdött egész az utolsó óráig, hanem a szerencsésebb csatákban nem igen vett részt. Talán, mert a lengyelt honában és honán kívül mindenütt egyaránt kerüli a szerencse. S valóban vannak sokan, kik azon meggyőződésben élnek, miszerint a magyar forradalmi ügy bukása leginkább annak tulajdonítható, hogy a lengyelek, főleg viszátkodó és túlmerész vezérek is részt vettek harczaiban; míg mások viszont azt hiszik, hogy Bem és Dembinszky együttműködése nélkül legalább is félévvel hamarabb bevégeződik a háború, s az 1849-iki győzelmes csatáknak fele sem vívatott volna.

26-án érkezett Viddinbe gróf Batthyányi Kázmér, volt külügy-minister nejével, szül. Keglevics grófleánnyal. Ő azon keves magyar mágnás közé tartozott, ki kezdettől végig leghűbb részese, gyámolítója volt a magyar forradalom ügyének, s még a menekvésben is Kossuth nyomdokait követé. Az anyagi jólétnek tömérdek megszokott kényelmei- és élvezeti- kellett neki e miatt megválni, de ő zugalódás nélkül türe sorsát, s még most is vaskövetkezetességgel ragaszkodik az ügghöz, mellynek mindig hű s elhatározott bajnoka volt.

Ugyancsak 26-án érkezett meg Szemere is, a magyar forradalom Collot d'Herbois-ja, ki a függetlenség kimondása után a ministeriumnak demokratiai, respublikai és forradalmi irányban leendő működését ünnepélyesen kinyilatkoztatván, ez által olly híressé tette magát, ki a magyar tábornokok közt leginkább pártolá Perccelt, leginkább gyűlölte Görgeit.

És mint történt az, hogy Szemere most mégis Párisban van, s itt, mint mondják, a magyar forradalom történetén dolgozik?

Szemere különös módon szabadult meg a török barátság karjai közül. Ugyanis, midőn a menekültek a török határ körül gyűlögtek, Belgrádban egy nagy befolyású külföldi ember, hét, aláírt, de be nem töltött uti levelet, illetőleg albát eszközölt ki a magyar mene-

kültek számára, s ezt Hajnik Pálnak küldé Orsovára, hol azonban ez már nem lévén jelen, Szemere vette át azokat s egyet közülök le is foglalt a maga számára.

Ezt a menekültek jogtalan eltulajdonításnak tarták s némelyek nagy zajt ütöttek miatta. Ebből kerekedett azon álhír is, min több ellenséges indulatu lap kapva kapott, mintha t. i. Szemere Kossuthot meglopta volna. Épen olly alaptalan rágalom, mint mikor azt fogták rá, hogy Borsodban órát lopott.

E dolog később Szemere és Hajnik közt barátságosan kiegyenlítettett. Két utilevelet megtartván maguk számára, a többi ötöt szökésre vállalkozó menekült társaik közt kioszták. S alig érkezett Szemere Viddinbe s még az nap éjjelén a többivel együtt különféle álnév alatt bárkára ültek s a Dunán lefelé szépen elvitorláztak.

A török fogságból, vagy ha úgy tetszik, a bizonytalan török ortalom alól magukat ekként kiszabadított magyarok nevei; Bitto, Fülep, Hajnik, Inczédi, Ivánka, Szemere, Ullman.

E vállalat igen merész s fölötte veszélyes vala. Hogy azonban szerencsésen átestek az utjukban állt akadályokon s merényök jól sikerült, azt a következők bebizonyítá. Konstantinápolyon át mind a heten Franciaországba menekültek.

IX.

Bem, Guyon, Kmety és Stein megérkezése Viddinbe. Kmety menekülésének borzasztó története. Oláh kegyetlenkedés. Az uláhnok büntető kara.

„Az atyafi az ő atyafiát halálra adja,
és az atya az ő fiát; és támadnak a mag-
zatok az ő szüléikre s azokat megöletik.“

Szentírás.

Augustus 7-kén nevezetes egyénekkal szaporodék a Viddinben összpontosított menekültek száma. Ekkor érkeztek meg: Bem, Balogh János volt képviselő és őrnagy, az ir születésű Guyon Richard tábornok, ki a schwechati ütközetből kezdve egész a temesváriig,

elszánt vitézsége által mindenütt kitüntette magát, kit Kossuth vidini levelében oroszlánszivűnek nevez, továbbá Kmety tábornok a kövesdi, csornai, és lugosi hős, végre báró Stein tábornok, ki a forradalmi hadsereg organizálása körül a hadügyérségnél hasznos szolgálatozt tett, de a gyulafehérvári erősséget hasztalanul ostromlá bombáival.

Ezek közül Kmety és Bem menekülésének története rendkívül érdekes.

A temesvári ütközet után a szétveretett hadseregből Kmety dandára vonult vissza legrendesebben s maradt meg legépebben, s midőn a sereg romjai Lugos alá huzódtak, a diadalmas osztrák-orosz erőnek mindenfelőli gyors előrenyomulása miatt amazok Facseton át Erdély felé irányzák utjokat.

A jelen volt három hadvezér, Bem, Guyon és Kmety közül egynek a sereg elvonulhatását kellett földöznie. E nagy feladat, lehet mondani, az utolsó nagyobb szerű és fényes hadi operatio teljesítésére közülök a legfialabb, a hőslélkű Kmety vállalkozott, valódi deciu-i vagy codrusi elszántság- és önfeláldozással.

A mint Bem és Guyon maradványserege elindult az egyesült osztrák-orosz erő, mintegy 80,000 ember, kétfelől hatalmasan nyomult előre, s a forradalminak romjait végképen megsemmisíteni fenyegetőzött.

Ekkor Kmety egy pár ezer emberével eleinte Lugos előtt, később bent a városban a legelszántabb, leghevesebb csatába keveredett velök s fél napi vitéz ellentállásával sikerült neki a husz zoroosan túlnyomó erőt annyira feltartóztatni, miszerint Bem és Guyon serege ez által megmentetett.

Maga, a feladatát hiven teljesített hadvezér hadteste elvonulása után a dobrai ütközetkor alig birta megszabadítani életét. Néhány tábornoki segédével a határszéli erdős hegyek rejtekein tüskön bokron át, járatlan titkos utakon illantott el az oláh határszélek felé, de koránsem Mehádián keresztül, mint egy könyvben írva vagy.

Kmety és társai lovaikon sebes vágatva, hosszas bolyongás, akadályokkal küzdés s erejüket kimerített fáradozás után, végre egy Merul nevű végvidéki oláh faluba értek, hol bár nem igen biztak az ellenséges érzelmű népben, elszánták magukat pihenő, kinyugvó állomást tartani.

Alig szálltak le paripáikról, alig kezdenek pihenni, s im rövid idő múlva egyszerre csak mindenféle eszközökkel fölfegyverzett s dühös vérszomjazó oláh népcsoport veszi körül őket, s vad üvöltéssel s iszonyu fenyegetőzés közt kiáltozzák füleikbe, hogy meg kell halniok.

Menekülésről, elfutásról szó sem lehetett, mert már ekkor paripáikat elfoglalák s egy pillanat alatt mindenökből kifoszták őket, úgy, hogy félmeztelen kellett várniook a boszus mőczok által kimondott s folyvást sürgetett halálos ítélet rajtok történendő végre-hajtását.

A magyar honfitársai ellen egész a böszültségig fanatizált oláh nép most már a felett kezdett tanácskozni, miféle halállal végezendik ki gyűlölt elleneiket. Egy szelidebb lelkű öreg ezt indítványozá, hogy a császári katonaság kezébe kell majd őket szolgáltatni, de ez, mint igen engedékeny ítélet, nem fogadtatott el. Egy másik dühöncz azt javallá, mikint lassu kinzásal, tagjaik megcsontítása után kell elvenni életüket, egy harmadik, hogy sírgödört ássanak számukra s elevenen temessék őket belé. A negyedik kegyelmezési érzettől áthatva, akasztófát ajánlott, s már-már a nagy többség ebben látszék megállapodni. De miután egy közülök illy kérdést intézne a kísértettől félő babonás emberek-, vagy inkább a baromnál is szivtelenebb vad állatokhoz: hogy hát ki fogja majd közülök ezeket a kutya magyarokat felakasztani? s erre egy vállalkozó sem találkozik, az lett a véghatározat, hogy zárassanak be egy közellévő disznóólba s a szalmával fődött faalkotmány gyujtassék reájuk, az az, hogy mint hajdan a boszorkányok, vagy az eretnekek, „comburantur“, megégettessenek.

Illy borzasztó kegyetlenkedésre a különben olly sok szép hajlammal megáldott népfajnak csak azon aljas süpredéke képes vetemedni, melly mindabból, a mi csak az emberben nemes és jó, ugyszólván végképen kivetköztetett, mellynek agyán pokoli sötétség nehezkedik és szívében a szelidebb emberi érzélem helyett a fenevadak dühös ragadozási s vérszomjazási ösztöne fészkel, ingerelve s még inkább táplálva a pálinkaméreg kinzó és kinzásra készítő gyeheenalángjai által. Büszke lehetsz reá nemes faj, nemes érzelmű s gondolkozású magyar köznép, hogy olly hosszas nyűg, annyi viszontagság közepett is megtartád egyik legszebb jellemvonásodat, az igazi ember-

ség, emberi méltóság érzetét, s azon ismert nagylelkűséget, mely főleg a tehetlenek, a gyöngébbek irányában kegyetlenül bánnod meg nem engedi. Mi szép, milly fenséges az erős oroszán a sárban fetregő vaddisznó-csorda ellenében, melyek ha egy gyöngébb, szelidebb állatot sarokba szoríthatnak, mérges tajtékot túrva támadják azt meg, s előbb bélét hasítják ki agyaraikkal, s úgy ölik meg.

Az oláhok által megtámadt Kmety és társai borzadva néztek elébe iszonyu kivégeztetésöknek. Nem féltek ők a haláltól, melynek bátran szemébe nézni annyi vihar közt hősileg megtanultak; ámde a rájuk mért halálnem tölté el kebleiket iszony- és borzadásal. Inkább kívántak volna a csata mezején férfias viaskodásközt, magukhoz hasonló vitézek által százszoros halállal kimulni, mint illy nyomorultan, illy embertelen, gyáva nép gyalázatos kínzásai közt.

Hasztalan, mind hasztalan! Nincs irgalom, nincs kegyelem! Nekik égés által, a tűznek rettentő fájdalmaival s lassan emésztő halálával kell elveszniök.

Már hozzák az égő üszköket, már azól alá és fölé készülnek azt helyezni. Irgalmas ég könyörülj rajtok, ha mindjárt a legnagyobb bünt követték volna is el, adj nekik legalább szelidebb, emberibb halált!

— Katonák jönek, katonák! kiáltának föl némellyek a szörnyű kivégeztetést vad gyönyörrel váró oláhok közül, épen azon pillanatban, midőn már az ólat meg akarták gyujtani.

A meglepő lárma, mintegy istentől jött fenyegető szózat kissé meghökkenté s az ítélet végrehajtásában feltartóztatá azokat, kik már megkezdték a gyujtás ördögi művét; míg az áldozatra szánt egyénekre mennyből küldött vigaszként hatott a felkiáltás.

— Katonák, ismétlé a tömeg, dzsidások, császári katonák!

Ez ismét megdöbbsenté az áldozatra szánt forradalmi hősek szíveit; de ezért mégis vigasztalódtak, mert ha már halniok kell, inkább veszsenek a császári katonák, mint e vad csorda keze által.

Az olá dühönczök, meglátván a katonák közeledését, nem merték borzasztó ítéletöket végrehajtani, eldobták lángoló üszkeiket, és föltették magukban, tűzre szánt foglyaikat a dzsidások kezébe szolgáltatni.

Egy kettő közülök elébe megy a mindinkább közeledő lovascsapatnak, s fennen kérkedő diosekvéssel jelentik, hogy ők néhány

magyar rebellis főtisztet elfogtak, lefegyvereztek s meztelenre vetköztetve az ólba zárták őket olly czélból, hogy azt reájok gyujtsák. Most azonban örülnek rajta, hogy alkalmuk van foglyaikat a nagytekintetű császári katonaságnak átadhatni. S azalatt már ki is vezették rabjaikat az ólból.

A vezető dzidástiszt arca e hir vételére folderülés helyett elkomorúl, katonáinak villámló szemekkel s mennydörgő hangon magyarázza meg a dolgot, kik felriasztó parancsára tüstint előre szegzik hegyes lándzsáikat, részint kardot rántanak, s nagy robajjal rontanak az ól körül összecsoportosúlt oláhokra, s irgalmatlanul kezdik őket szűrni, vágni, kaszabolni, úgy, hogy tüstint több holt és sebesült test s vérpatak borítja el a földet, míg a nagyobb rész, nem tudván mire vélni a dolgot, vad futásban keres menedéket s jajveszéklő ordítás közt szalad szét.

Egy két haldokló oláh átkozá a császári katonákat, kik hűségökért így fizettek nekik.

A megszabadult magyar főtisztek pedig áldást rebegtek nem annyira a császár, mint inkább Bem apó lengyel dzsidásaira.

Ezek a menekült öreg tábornok előcsapatát képezék s épen akkor érkeztek meg, midőn legnagyobb szükség volt védő karjaikra.

Egy pár percz alatt Bem apó is megjött kísérő huszáraival.

Képzeltetni örömét, midőn egyik legkedvesebb bajtársa, a hőslelkű Kmetynek közvetlen az ő megérkezése által történt borzasztó helyzetből megszabadulásáról értesült, s ebben a barátjától Lugosnál nyert fedezési kölcsönt busásan leróva láthatá.

X.

Bem mint hadi rém. Az ő vésteljes menekülése. Nagy kíséretével együtt Viddinbe szállíttatása. A basa lócsiszári fogása. Bem szegény állapota. A menekültek szaporodása Viddinben. Omér basa motozási célja.

Merj! a merészség a fene fátumok
Mozdithatlan zárait áttöri.

Berzsenyi.

Bolondság félni azt, mi elkerülhetetlen. A bölcslet nem ijeszti vissza a halál, melly bizonytalan esetek miatt minden perczen fenyeget bennünket, s az élet rövidsége miatt sohasem lehet tőlünk távol.

Seneca.

Bemnek menekülése, ugy mint egész harcziás életpályája, szinte a mesével és csodaszerűvel határos.

Ő, ki semmi lehetetlent nem ismert, ki elszántságánál fogva kész lett volna a legutolsó emberig harcolni, már az 1830-diki lenygyel forradalom hadseregeinek szétveretése után is életveszély közt menekült ki honából.

Az 1848-diki bécsi forradalom harcztüze alatt is csak akkor gondolt menekésre, midőn már az ostromlott város alkudozni kezdett a capitulatio iránt. S mindemellet a katonaság által mindenfelelől sürűen körülkerített városból sikerült ezek közt álrühában s álnév alatt elszöknie.

A magyar forradalmi harczban, miután az egész Erdélyt olly bámulandó gyorsasággal s ügyességgel visszafoglalta, s Puchner seregét először magát, azután az oroszokkal együtt két izben szorítá ki Oláhországba, hadvezéri dicsősége culminált.

Hadserege, melyet ő, mint valami földalóli bűvös varázsló ugy szólván a semmiből teremtet, pótol, s ujra meg ujra szaporított, csodálva szerette őt, s még ellenségei is bámulták hadvezéri lángeszét, remek tactikáját s rendkivűli merészségét.

Mindig kisebb sereggel harczolt mint ellensége, de minthogy ő egymaga egész armádiával fölért, mintha csak genialis fejében egy jól rendezett derék hadtest myrmidói harczoltak volna vele együtt,

kis számmal is nagy, sőt legtöbbször roppant óriási dolgokat vitt végbe.

A csaták ezen iszonyu tömkelegében olyan volt ő, mint egy titkos hatalmakkal szövetségben állt túlvilági lény, talán ő maga volt a harcznak látható és láthatlan, mindenütt és sehol jelenlévő és sérthetlen réme, kire száz és ezer golyó is irányoztatott, kit akár-mennyiszer meglőttek már, a nélkül, hogy találták volna életerét, ki már a halottak közt feküdt a csatamezőn s mégis mint a phönix feltámadt hamvaiból. A székely atyafi, ki imádott „Bem apóját“ ősi földén compossessorává nevezte ki, megesküszik rá, hogy ezen hadi-rém mellén saját szemeivel látta a golyót átfuródni s még sem lett semmi baja, s a harcz szemfényvesztő Boscoját képzelé benne, ki a rálőtt golyóbisokat markával kapkodta el, vagy olyan bűvös irral kené be egész testét, melly miatt még az ágyugolyó sem fograjta.

Legerősebb oldala volt a tűzértség vezetése, az ágyúk igazgatása. E tekintetben a harcz sujtó mennykövének, Mars megtestesült istennyilának lehet őt nevezni. Olly rendkívüli manoeuvre-eket, olly evolutiokat csinált ő a magyar ágyúkkal, hogy ennek pokoli tűzét ritka ember, ritka sereg állotta ki, s az egész világ elcsodálkozott rajta. Ő tudott csak egyszer a 24, 18, 12 és 6 fontosokkal labdázni, ő tudá azokat úgy changeirozni, mint kivülről jobban senki más. Valóban ő, mintegy iszonyú dörgés- s villámlással járó vihar vonult el a magyar forradalmi csaták borús egén, majd pusztítva és rombolva az óriási gátokat, majd ismét tisztítva a száraz rekedt levegőt.

Ha az ágyuzási tűzjáték ezen nagy mestere hadi-rém létére is meg fog halni, de koránsem a csatapiacson, akkor csak egy, oroszok ellen harczra hívó ágyút kell füle mellett elsütni, s e kedves hangra talán még örökméből is fölébredne.

Midőn az oroszok másodizben is nagy erővel átlépték Erdély határait s az osztrákokkal egyesülve harczoltak ellene, Bem legkevésbé sem esett kétségbe, s ő bizva a magyarországi seregek győzelmeiben, szinte bizonyosnak hitte a diadalt. És valóban még a roppant túlnyomó erő ellenében is többször szerencsével harczolt.

Azonban minden szellemi fensőbbség daczára Bem sem vala mindenható. Ő ugyan Szebennél és bent Szebenben megverte Haszfordot, de viszont Lüders őt verte ki Szebenből, s ezóta az egész

forradalmi sereg szerencsecsillagával együtt az övé is hanyatlóban volt.

Még ezután egy két kemény csata elfolytával, minek folyása alatt ő is sok kárt tett az oroszokban, Dévára vonult vissza hadseregével, s innen ment az eldöntő fontosságu temesvári csatában részt venni, melyre épen a harcz folyama alatt érkezett meg, s tüstént élire állt a dolognak, de bizony nem birta azt jóra fordítani.

Ő azonban még a temesvári csata után is csüggedetlenül harczolni akart, s Lugoson összpontosítá a seregek maradványait. Innen Kmety dicsőséges fődözése mellett vonult el Facsetre, honnan gr. Vécsey dandárával egyesülve, Erdélybe akart visszatérni, s ott még egyszer szerencsét próbálni.

Azonban Vécsey, ki többé nem bizott a győzelemben, inkább volt hajlandó Görgei megadási példáját, mint Bemét követni, és seregével együtt cserben is hagyá a dolgot végsőig erőtető öreget, ki megijóslá a Temesvárt agyonbombáztatott gróf Vécseinek, hogy mihelyt megadja magát, felakasztják.

Midőn már Dobrán sereg nélkül s egészen önmagára hagyatva látá magát, a tisztikarból többeket felszólita, miként meneküljenek s kísérik őt ki a végvidéki hegyeken át Oláhországba, s innen Törökhonba.

És a Bemhez hiven ragaszkodó Weppler nádorhuszár-alezredes, 500 huszárral együtt csakugyan vállalkozott fődözésére. Hozzájuk csatlakozék egy csapat lengyel dzsidás is, s így indultak el Oláhország felé a végvidéki hegyek közt, olly titkos járatlan utakon, hol csak a sócsempészek szoktak suttomban bujkálni.

E tájék meredek csúcsos szikláin, vizmosásain, az erdők sűrű fűin, bokrain át, s a legmélyebb tátványok közelében keresztülvergődni, gyalog embernek is nagy küzdelmébe s fáradságába kerül, hát még annyi lovas, fegyveres embernek! Az életveszéllyel fenyegető helyeken kénytelenek voltak leszállni lovaikról, s a legnagyobb óvatosság- s erőködéssel lépdelni, csúszni, mászni, kapaszkodni előre. S minden vigyázat mellett is mintegy 20 ember és ló lett ezen nyaktörő utnak áldozata.

És az öreg Bem, kinek porhüvelyé, izom-, ideg-, és csontrendszere a sok seb, égés s lövés által annyira össze van már roncsozva, hogy úgy szólván alig lehet külsején csak egy ép helyet is

látni, s már csak e miatt is méltán lehet őt testetlen hadi-rémnek nevezni, ezen iszonyatos ut akadályain is minden baj nélkül szerencsésen áthatolt, sőt Kmetyre nézve a legszerencsésebb időpontban érkezett meg az említett oláh faluba.

Merulból kiindulva csakhamar elérték a török határt, s Baja de Rámában valamennyien lefegyvereztetvén, török őrizet mellett Viddinbe szállítottak.

Midőn Kalafatra érkeztek, a viddini basában ellenállhatlan birvagy gerjedvén föl a sok szép magyar és erdélyi fajta ló iránt, azon ürügy alatt, hogy Kalafaton az oroszok üldözése miatt nincsenek biztosságban, a Dunán leendő gyors átkelésre szólítottak föl, olly ígérettel, hogy másnap majd lovaikat is utánuk szállítják.

Bem és a huszárság hitelt adva az ijesztgetés- és biztatásnak, aug. 27-kén csakugyan áthajóztak Viddinbe. Azonban lovaikat sem másnapra, sem később ezután soha nem látták többé. Ezeket ugyanis az osztrák consularis ügyvivő mint birodalma sajátjait reclamálta, s a basa át is adá neki a több mint 500 paripát, hanem nagyobbára kicserélve apró rozsz oláh gebékkal.

Erre vonatkozólag írta Kossuth viddini levelében Pulszky- és Telekinek, hogy : „igyekezzenek önök kieszközölni, miként a tisztek lovai, vagyona, szolgáltatassanak vissza, melyeket Kalafatban tőlük jogtalanul elvettek.“

Bem, ki a szerencse napjaiban minden pénzét a magukat kitüntetett jó katonák közt osztá el, olly szegényen menekült Magyarhonból, hogy midőn Viddinbe érkezett, mindössze csak két arany volt birtokában, s így ő is a hajdani Phocion vagy Ephialtes sorsára jutott.

Megtudván ezt a magyar főtisztok, nagyobb összeget akartak összerakni számára; azonban a büszke gróf Zamoiszky nem engedé magát megelőztetni, s bajnok honfitársát 100 darab arannyal segítte föl.

Bem megérkezte a menekültek előtt legbiztosabb jelül szolgált arra nézve, miként Magyarhon- és Erdélyben a forradalmi hadsergek végképen veszve vannak.

Másnap 28-kán Ihász őrnagy vezérlete alatt egy pár százra leolvadt székelő zászlóalj is megjött Viddinbe, melly Erdélyből az oroszok által Verestoronynál szorítottatott ki.

Ugyanekkor az Orsován és vidékén tanyázott, s az utósó napokban a császáriakkal harcra is keveredett 2 honvédszászlóalj Foktner őrnagy vezérlete alatt, szinte Viddinbe érkezett. S a következő napokban is egyre szállingóztak a menekültek, és september elején elmondhatták Mikes Kelemennel: „Már most mind együvé szorultunk, valamennyi bujdosók vagyunk, egy kettőn kívül, és itt várjuk, hogy hová fog bennünket vezetni a felleg, valamint az izraelitákat a pusztában.“

Erre vonatkozólag írta ugyanazon egyén, ki Kossuth Viddinbe megérkezését a lapokban közlé, Skella Gladováról a következőket:

„A gözösön vasárnap, 26-kán érkeztünk ide, s már messziről, részint gyalog, részint lovas és fegyveres honvédszapatokat pillantottunk meg, kik, mint később megtudtuk, nem engedték magukat lefegyvereztetni, azon ábrándos tévedésben lévén, hogy a mint a határt átlépik, tüstént egyesülendnek a török hadsereggel, s ennek élén fognak visszamenni hazájukba.

„27-kén és 28-kán a menekültek kisebb nagyobb csapatjai még mindig érkeznek Turnul-Severinbe, s innen Kalafat felé folytatják utjokat minden megállapodás nélkül. De a hegyeken át sokan vissza is térnek hazájukba. Egy illy 30 székelyből álló csapat fordult meg a severini korcsmában, kik poharazás közben a császárt éltették.“

September 4-kéről pedig illy tudósítást közlöttek a lapok Bukarestből „Az oláh dunai veszteglőintézet Turnul-Severinből kapott jelentésből kitünik, hogy oda nemcsak Bem de Guyon és Stein is 15 főtiszttel, 1200 gyalogsággal s 800 lovassal, kiket Bem Piskinél vett magához, érkeztek meg, inkább a török- mint az oroszoknak adandók meg magukat. A közemberek nélkül Bem és a főtisztek Viddinbe szállítottak. A legénység közül többeket fölvesznek török szolgálatba.“

Hogy augustusi naplónk e czikkben teljesen befejeztessék, meg kell még emlitenünk, miszerint 30-kán Omér basa Bukarestből, Mehemet krajovai basa képében, meghatalmazott biztost küldve a menekültek közé a végből, hogy vagyonaik biztosításának ügye alatt kutassa ki minden holmijöket. Ezt azonban különösen Dembinszky, Mészáros és Kossuth a legnagyobb indignációval elleneztek. S nem is lett belőle semmi.

M. menekültek Törökországban.

A menekültek ezen szándéklott kutatás iránt olly véleményben voltak, hogy Omér basa felsőbb meghagyás következtében az eltűnt magyar szent koronát akarná keresni náluk.

XI.

A menekültek statistikája. A városon kívüli tábor. A menekültek lelki bajai. Bizonytalanság, honvágy, számkivetési fogság, szellemi élet s nemesebb élvek hiánya, törököktől elszigeteltség, egymásközi egyenetlenség, a honvédek bizalmatlansága tisztjeik iránt. A menekültek gyászdala.

„A nagy vigasságban csak sohajtunk, s ollyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk bűnkben. Töltjük az időt a mint lehet szegény bujdosóktól, hol szomorúan, hol kedvetlenül. De ugyanis mért keresné a multság a bujdosókat, midőn másokat is talál. Annyit is sohajtottam már, hogy ugy tetszik, másféle aert nem veszek be, csak mindenkor a magam sohajtását.

Mikes Kelemen.

September elején a menekültek már mind Viddinben voltak, számra mintegy 5000-en s néhány százan. Köztük volt a kormányzó, a külügyér, 3 altábornagy, 5 tábornok, igen sok magyar, lengyel, olasz, német törzs- és főtiszt, körülbelöl 500, 3400 magyar honvéd és huszár, ide érte az altiszteket is, 800 lengyel és 400 olasz legióbeli, 40 polgári egyén, többnyire volt képviselők és kormánybiztosok, 60 nőszemély, 10 uri, 50 alsóbb rendből való, nagyobbára tábori markotányosnők, a huszárok és honvédek hú kísérei, kedvesei, szolgálói.

Ezekenkívül, a mi igen sajátságos, a lengyel legionak volt egy tábori papja, az olasznak egy tábori zenekara, a magyar honvédeknek egy cigánybándájuk.

Ezen nagyszerű emigratiót igen bajos lett volna a városban elhelyezni, s azért a katonaság egy, a váron s külvároson kívül eső

térségen ütött tábornok, közel a Dunához, kisebb nagyobb sátorok alatt.

E tábornak ismét 4 külön osztálya volt: a magyar, mindenkézt legerősebb, a lengyel, az olasz, és a török katonaság, mely körülvéve őrizte a hitetlenek 3 osztályát.

Viddinnek külterülete is sánczokkal lévén övezve, ez volt a határ, mellyen túl lépni egy menekültnek sem vala szabad. A künt táborozott katonaság kisebb csapatokban nappal bemehetett a városba.

A főtisztek, s polgári urak és urnők a várban vagyis a belvárosban laktak, mi rabságuk dacára is kitüntető megkülönböztetés vala rájuk nézve, miután ott kereszténynek lakni tilos.

A századosok s hadnagyok közül eleinte sokan a legénységgel együtt tanyáztak a szabad ég alatt; de mint kényelemszerető emberek csakhamar szállásokat béreltek ki maguknak a külvárosi bolgároknál és khámokban. Pedig a szegény közhonvéd, ki legtöbbet szenvedett a forradalmi csatákban, inkább megérdemelte volna a föld alatti lakást. Hja, de az aristocratiai választófalnak még a bujdosó demokraták közt is helyet kell foglalnia, kivált Törökhonban, hol csak két osztályát ismerik az embereknek, t. i. az urit és a szolgait.

Sokan azt hinnék, hogy ott, hol annyi ezer rokonérmű egy nemzetbeli van együtt, hábr a világ végére volnának is hazájukból száműzve, s bár a legnagyobb anyagi nélkülözéseket kellene is szenvedniök, rossz kedv, búbanat, unalom, levertség s kétségbeesés nem nyomhatja a kedélyeket, sőt, mivel a száműzöttek az idegen földön méginkább együtttartók, egyetértők, s atyafiságos barátságuk, rokonszenvek sokkal erősebben fejlődik ki itt köztük, mint azelőtt, midőn honukban az egész nemzetsaláddal egybe valának olvadva; sokan azt tartják, miként a helyzet némelly tekintetben még tűrhetőbb, mulatságosabb s boldogabb mint sok másoké.

Ne higgyétek ezt! a Viddinbe összpontosult menekültek bizonynyára az ellenkezőről tennének tanubizonyosságot, kivált ha september közepéig kérdeztük volna meg őket.

Igen, de mégis csak jobb és kellemesebb a török földön nyomorogni, mint honmaradás esetében hosszas börtönbe záratni, vagy a császári zászlók alá besoroztatni, vagy éppen felakasztatni.

A mint vesszük; sok embernek kedvesebb a bizonyos halál, a

bizonyos fogság, mint a lassu haldoklás, vagy a halál- és fogságtóli hosszas félelem.

Kétes helyzetök, letartóztatott állapotjuk, jövő sorsuk titkos homálya, szóval a bizonytalanság, ez volt leginkább azon pokoli szörny, mely a menekülteket, főleg az első hetekben, kinpadra vonva gyötörte és halálosan marcangoló. E bizonytalanság fekete tengerén a lét és nemlét, az élet és halál kikötője és örvénye közt lebegni, valóban iszonyatos.

Már csak magában a határátlépése is igen nagy aggodalmat költe fel bennök, mert még akkor nem tudták, mint fog velök bánni a török, kivált olly földön mint Oláhország, melyre a czár protectori hatalma is kiterjed. S bár a reményökön felüli nyájas fogadtatás kissé földeríté s legalább lélekzetet venni engedé őket; de midőn ismét azt vették észre, hogy fegyvereik- lovaiktól megfosztatnak, s katonai őrizet alatt kísértetnek Viddinbe, s innét viszont tovább nem bocsáttatnak, hanem itt roszt szállás és táplálásra szorítva fogolyként őriztetnek, már ekkor bizony kevéssé érezhették magukat jobban azoknál, kiket honn az új épületbe vittek, vagy besoroztak.

Sőt ezek már tudták sorsukat, s ügyekeztek megnyugtanni magukat. Ámde a viddini magyar félrabokat folyvást azon különböző alakban meg-megjelent hír retteggeté, miként a török által részint az orosz, részint az osztrák kormánynak ki fognak adatni, sőt már mint bizonyost beszélék, hogy az átvételökre kiküldött orosz és osztrák katonaság már jön a gőzösön, mi nagyobb félclemben tartá őket, mint ha büntetendő foglyokként lettek volna a török kezében.

Azt mondja ugyan a római bölcs, hogy az nem lehet igazságos, ki a halál-, fájdalom-, száműzetés- s inségtől fél, vagy ki az ezekkel ellenkező jókat elébe teszi az igazságnak. Ámde ezen classicus sententia daczára is a mi menekültjeink szívesen ragaszkodtak az élet-hez, mit már csak az is bizonyít, hogy kimenekültek, s a bizonytalan bujdosó vagyis haldokló életet, a számkivetési fogságot elébe tették a halálnak, nem gondolva a költő szavaival :

„Annak, ki elhull mint vitéz,
Rablánczot nem fűz semmi kéz!”

És a kik közülök a kiadatástól nem féltek is, de Európa állását s a magyar forradalmi harc alatt tanúsított magaviseletét tekintve, méltán rettegtek attól, miszerint nem engedik őket innen a barbar földről a művelt országokba menekülni, hanem belebb viendik s hosszas, talán örökös száműzetésben hagyandják olly idegen földön, hol mindenfelől csak sötétség s rabszolgaság által környeztetnek, hol a legszabadabb ember is lelánczolt fogoly.

September elején jött vissza azon futár, ki Oláhországból Konstantinápolyba küldetett a portának jelentést tenni Dembinszky- és Mészárosnak a török határon történt átlépése felől, s ki egyéb üzenetet nem hozott a menekültek ügyében, mint azt: valljon el vannak-e látva a szükségésekkel?

A menekültek, kik e helyett a fényes portától legalább is hadüzenést vártak Austria és Oroszország ellenében, vagy legeslegálább tovább utazhatási szabadságot, a futár megérkezése után még inkább le voltak hangolva.

A bizonytalanság gyötrelmein s a kététes jövő aggodalmain kívül a honvágy vampyrja is emésztőleg rága fájó szívök gyökereit. A legtöbb menekült nemcsak a megszokott, szívéhez nőtt édes szülőföld-, hanem egyszersmind szülei- vagy gyermekei-, neje-, testvérei-, rokonai- s egyéb kedveltjeitől is megvált, midőn a határt átlépte, és szerelmök ezen legvonszóbabb tárgyai a távol ködéből kísértő szellemként gyötörték kebleiket, annyival is inkább, mert vésszel fenyegető, bizonytalan sorsnak kitéve hagyák el őket.

A meghódított haza szent képe borzasztó alakban tűnt fel lelkek előtt. A hir zivataros szele s a képzelet sötét játéka nagyitva hozá el nekik szenvedéscik kinjait. A harc kiegészzt üszkeinek hamuja alá temetve egy egész vérpaddá, vagy egy nagyszerű fogházzá képzeltek azt átalakíttatni, mellyben honnhagyott övéik holttetemein, vagy rablánczra fűzött árnyalakjain kívül egyebet nem láttak, s az inség, nyomor és fájdalom szívrázó jajain kívül nem hallottak egyebet. A Magyarországból szakadó Duna, melly Viddin alatt is lábaik előtt terült el, a nemzet könyhullatásának milliárd cseppeit tükrözé vissza nekik, s hullámai siető futását üldöző rém gyanánt tekinték.

Ki a hon területén vagyont vagy földbirtokot hagyott hátra maga után, keresztet vetett annak sírhantjára, s ezt még kisebb

vesztései közé számítá. Volt olyan is köztük, ki milliókra menő értékét veszté el, de azért honának elvesztése mégis inkább fájt neki. „Ha azok nem boldogok, kik hazájokban vannak, hát mi hogy volnánk, kik itt szaporitjuk a levegőget sohajtásunkkal?“ írá Mikes Kelemen száműzetésében.

Személyeiknek a török által történt letartóztatása, lebilincseltetése, jobban epeszté őket, mint ha halálos ellenők által fűzettek volna rabszíjra, mert a töröktől, mint Oroszország ellenétől, s így képzelt barátjoktól, nemcsak személyeik biztosítását, szabadon bocsáttatását igényelték, hanem fegyveres segélyét is remélték ügyök kivívása-, s veszített hatalmuk visszaszerzésére. S im a helyett, hogy sok csatában dicsőséggel viselt fegyvereikkel a török a magát sietne egyesíteni, elszedik azokat tőlük, és a maguk fegyvereit fogságuk őrizésére használják ellenök. Mi rájuk nézve annyiival is inkább borzasztó és lealázó volt, mert nincs keservesebb és meggyalázóbb, mintha művelt és szabad ember egy barbar és szolganép rabjává lesz. A független, önálló Magyarország kormányzója-, tábornokainak, képviselőinek egy tudatlan és szolgai lelkű basa, vagy egy török rendőrtiszt kegyelme-, önkényes parancsaitól függeni, s felügyelésök alá helyezve lenni; a vitésze miatt méltán büszke huszár és honvédek a még harczban sem volt lelketlen török katonaság őrizete alatt görnyedezni, s durva bánásmódjának kitéve lenni, mert mint alább látandjuk, meg is verték a honvédeket, oh ez szégyenletes, lealacsonyító, és szívölő volt a menekültekre nézve.

Viddinben, úgy mint az egész török birodalomban, teljesen hiányozván a szellemi és anyagi jólét kívánatainak kielégítése, a nagyobbára művelt vagy legalább a pallérozottság némi fokára vergődött magyar menekültek a szellemi élet majd minden jótéteményétől meg voltak itt fosztva.

A honvédtől elvették kedves élettársát, szuronyos lőszerét, a huszártól vérittas kardját, s hogy egészen semmivé és nyomorékká tegyék, elszakíták alóla a már mintegy hozzánőtt paripáját, a tűzérnek nem volt többé ágyuja, s így legkedvesebb foglalkozásuk- a harczolásban még csak játékból sem gyakorolhaták magukat, s így fohászkodtak Mikes Kelemennel: „A mi táborunk olyan, mint az izraeliták tábora, a hol egy puskaszót sem hallani, itt nem kell félni az ellenségtől, csak a fülbemásztótól.“ A főtisztek csak parádéból

viselheték oldalukon vértől nem igen pirosuló kardjaikat. A volt polgári hivatalnoknak nem nyílt itt semmi munka- és hatásköre. A töröknek nincs fejlődött irodalma, művészete, művelt köz- és társasélete, különben is a nyelv nemtudása s vallásos szokásaik miatt egészen el voltak tőlük szigetelve, kik különben ismint keresztényekre, barátságmutatásuk daczára sem néztek rájuk a legjobb szemmel. Magukkal pedig könyveket és a nemesebb szellemi foglalkozás- és élvezekhez megkívántató eszközöket a menekvés zavarában nem hozhattak. Az önmaguk közti társalgás, nem annyira vigasztaló, földerítő, mint panaszló, versenygő, s ijesztő jellemmel bírván, inkább szomorítólag, leverőleg hatott rájuk. Még a más helyzetben annyira kedves czigánymuzsika sem kellett nekik, miután keserves vagy víg hangjaival fájdalmaik vérző sebeit még inkább mérgesíté. S ekként valamennyien csak a tétlenség-, csak a nomádélet- és rabsággal együtt járó semmittevés, a műveltebb emberre nézve lélekölő foglalkozás- és élvihiány miatt csupán a tengődés, a vegetálás aléltságában sanyalódtak, épen úgy, mint hal a szárazon, kinek éltető eleme hiányzik. Jól mondja Mikes Kelemen: „A dolog nélkül való létel, igen nagy dolog!”

Az egyenetlenség, irigy féltékenység, hiu nagyravágás, szemrehányó versenygés, kölcsönös gyanusítás, s önszépítési gyarlóság, a menekültek főbbjei közt még itt a számkivetés fogságában is folyton hintegeté a gyűlölség és visszavonás magvait. Csak Dembinszky és Mészáros, a két egyforma pályát futott agg férfiú élt egymással damoni és pithiási barátságban, míg a többiek nagyobbára, ha szemben nem is, de hát mögött becsmérelték egymást. Különösen Perczel a volt polgári és katonai kormány főbb emberei közül igen keveset tartott becsületesnek és alkalmasnak, s még külföldön is azon rögeszme kinozá, miszerint egyedül ő menthette volna meg az elárult hazát. Kossuth, ki a dicsőség napjaiban olly sok kegyencz által érezé magát megcsalatra, most balsorsában ritka emberrel barátkozott, még azelőtt annyira kedvelt hadvezére Bemmel is ritkán jött érintkezésbe. Hát még a magyar és lengyel menekült főtisztek közti rivalitás és kölcsönös gyanusítás, kissebbités, apró fenyegetés, s a polgáriak és katonák közti kellemetlen zsurlódások villámaait fölemlítem-e?

Valóban rájuk is alkalmazható volt Mikes Kelemennek ezen

panasza : „A hihetetlenség, kétkedés és a fekete irigység csak velünk bujdosik, mintha ők sem maradhattak volna az országban.“

A kevésbbé művelt és nagyravágyó legénység táborában nem volt illy versenygés, egymáselleni agyarkodás, s a bizonytalan jövő s a tétlenség zsibbasztó érzete sem epeszté őket annyira. Ellenben a honvágy kétszeres erővel támadt fel bennök, annyival inkább, mert tisztjeik iránt, kik őket olly biztatással ösztönzék a menekülésre, hogy majd nemsokára a törökökkel együtt visszamennek a hazába, s kik, valamint azelőtt a csatákban, úgy itt is a táborban a nyomor és inség közepett elhagyák őket, bizalmatlanok lettek, s az elégtelenség és búbánat miatt néha olly szomorú volt az egész tábor, mint a megszedett szőlő, olly árva volt itt a honvéd, mint az ősszel lehullott sárga levél, s fájdalmában egy lengyel nemzeti dalból travesztált verset énekelt, melyet méltán lehet nevezni a magyar menekültek gyászdalának. A vers így hangzik :

„Busúl a magyar hona állapotján,
Mert Kossuth Lajost nem látja kormányán.
Kesereg a honvéd, s az egész magyarság,
Zokogva kiáltja : oh arany szabadság!

A német ezüst s arany után sohajt,
A portugallus finom gyapját ohajt;
A hiú franczia csak hirért csatázik,
Egyedül a magyar szabadságra vágyik.

A török zultán örzi serailját,
A porosz büszkén nézi katonáját,
A lengyel jobblétért, az olasz hitéért,
Egyedül a magyar szenved szabadságért.“

XII.

A menekültek anyagi és testi bajai. Rosz szállás; rossz élelmezés; török vendégszeretet és vagyombiztosság; pusztító betegség, nagy halálozás.

„Mert leszen akkor nagy nyomorúság, minémű nem volt e világ kezdetétől fogva ez ideig, ezután is nem leszen.“
Szentírás.

„Felfogadtam haragos koplalásban, hogy soha éhen török vendégségbe nem megyek. . . . Jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mint kávé ivó findzsája a zultánnak. . . . A nyughatatlanság, a gyötrődés az elmét megrontják, s az elme az egészséget.“

Mikes Kelemen.

Az említett lelki bajokon kívül, kivált september közepéig az anyagi és testi bajok nyommasztó súlya is rá nehezkedett a menekültek vállaira.

Azt már tudjuk, hogy a szegény honvéd, kinek mindenből csak a keserűbb falat jutott, ezenként tanyázott a szabad ég alatt, az elemnek viszontagságai ellen kevésbé oltalmazó sátrak aljában, fekhelye, ágya csupán a kemény föld, takarója a csillagos, vagy a felhős ég lévén.

Szállás tekintetében aristokráciájuk, főbbjeik sem részesültek kényelemben, sőt majd mindent nélkülözniök kellett, a mi csak kényelemnek nevezhető. A vendéglőszerű khámok- és magánházaknál csak ronda üres szobákat kaptak, melyekben földreterített gyékényen és tábori nyoszolyán kívül semmi más butor nem vala, úgy hogy eledelőket e nyoszolyán vagy a földön kellett elkölteniök. Dembinszky és Mészáros whistcompániája, két összetett málhás ládán szokott rendesen kártyázni.

Ágyneműt csak igen keves hozván ide magával, nagyobbára csak ruháikon feküdtek s azzal takaróztak.

Élelmezés dolgában is igen csehül álltak, vagy inkább törökösen bántak velök. Egy ideig rendes zsoldról szó sem volt; csupán nyers élelmi szereket osztottak ki köztük, mi riskása, juhús, juh-zsir, vereshagyma, só, olaj- és homokos kenyérrészletekből állt.

A főbbek mázsa- és fontszámra kapták ki ez élelmi szereket, olly célból, hogy a többi közt apróbb részletekben osszák ki azt. A főbbekre aránylag sokkal nagyobb rész esvén, ezt kész pénzeu is beválták tőlük, s így egy-egy tábornokra naponként körül belől 4 ezüst huszas s más főtisztekre 2 huszas esett, de mit használt, ha ezen sem vehettek jó ételt és italt.

Egy pár napig, mig nagyon meg nem szaporodtak, a főbbeknek maga a basa küldött edelt konyhájáról, de a különös módon készített, szokatlan ételek, mint a neulli, főtt rizs, töltött paprika, főtt uborka, juhús stb egyáltalában nem nyerték meg izlésüket. S a basa csakhamar szakácsokat rendelt hozzájuk, de ezek sem lévén beavatva a franczia, s még kevesbbé a magyar konyhászat titkaiba, később saját embereik- vagy némbereikkel főzettek.

Konyháik igen roszul, azaz sehogy sem lévén etablirozva, leginkább nagy üstökben főztek számukra, s ebből aztán kiki meritett és vett ki magának egy egy részletet. Rendes teríték- s asztali eszközökről szó sem vala.

Képzeltetni, hogy a lucullusi konyhához szokott Batthyányipár és más főbbranguak mennyire áldották a török konyha és comfort élveit!

Később e hiányon némileg segítve volt az által, hogy egyik menekült társuk, bizonyos Lülei nevű élelmes zsidó, ki mint kém hasznos szolgálatokat tett a forradalmi kormánynak, a külvárosban casinóforma vendéglőt nyitott meg, hol pénzért étkezni, kávézni lehetett, melly egyszersmind társalgási s kártyázási gyűlhelyül szolgált, minthogy különben is a ronda viddini kávéházakban, vagy inkább kávé-bódéokban, a némán guggoló és füstölő törökök társágában mulatozni, nem nagy élvezet vala.

Valóban igen különösnek mondható a törökök vendégszeretete és barátsága a magyar menekültek iránt. Miután egy pár ezer pengő forintot érő ajándékot vettek el tőlük, ugyszólván erőszakosan; kölcsön fejében jól tarták őket barátságos nyájas szavakkal s nem teljesített ígéreteikkel. Enni is adtak nekik ingyen, hogy éhség miatt el

ne vesszenek; azonban élelmezési részlegöket kivált paripáik porcióját, napról napra kisebbre szabták, úgy hogy a hiányt saját pénzükből kellett pótolniok. Ime tehát nemcsak a magyar forradalmi sereg táborában voltak, hanem Törökhonban is vannak ügyes élelmezési biztosok, kiknek életrevalósága miatt azonban a becsületes ember éhhalállal veszhetne el.

Ha már személyes bátorságuk sem volt biztosságban, mint lett volna vagyonuké. Igaz ugyan, hogy a török, kibén vallásossága miatt legkevesebb hajlam van a tolvajságra, nem lopta meg vagyonukat, hanem egy részét nyíltan sajátította el magának.

Azon ismert példabeszéd értelmében: „Törökország a lovak mennyországa, a nők purgatoriuma“, a magyar menekültek lovai majd mind üdvezültek a török földre, vagy inkább mennyországban. Mert a közlegények lovait minden kárpótlás nélkül elfoglalták, a tisztüket pedig részint ajándékozási ürügy alatt, részint a tetszésük szerint megszabott áron nem annyira meg, mint inkább elvették. A 3 lófarkas viddini basa, mint a szabad kereskedés pártolója, kihirdeté, hogy senkinek nem szabad a magyaroktól lovakat venni, csakhogy ő maga juthasson azokhoz ingyen, vagy potom áron. Illy uton módon szerzett is magának a javából vagy 50 darabot.

Tudni kell, hogy a menekültek összesen mintegy 1500 lovat vittek magukkal török földre, melly szám az említett rendszer gyakorlatára által annyira leolvadt, hogy midőn a menekültek Viddinből Sumlába szállítottak el, alig volt már 40—50 lovuk.

És így a szó teljes értelmében nemcsak lefegyvereztettek, hanem egyszersmind le is szállítottak paripáikról.

A menekültek iránti török barátságra félig meddig sem lehetne alkalmazni az irás ezen szavait: „Éheztem és ennem adtatok, (ha adtak is, nem nagy köszönet volt benne, s most tudom csak, miért ohajtá itt annyira a Rákóczyval kibujdosott Mikes Kelemen a töltött káposztát); szomjaztam és innom adtatok (sűrű kávéaljat és duna vizet igen, de bort ugyan nem); utonjáró voltam s befogadtatok engemet (azaz befogatták őket); mezitelen voltam és megruháztatok engemet, (a honvédek szeptember elején nagyobbra mezitláb voltak a viddini táborban) beteg voltam s meglátogattatok engemet, (azt nem tették), fogoly voltam és én hozzám jöttetek (a mennyiben a

basa meglátogatá a menekültek főbjeit, s a viddini nép a közemberek táborát).

Egybíránt a menekültek főbjeinek dolga még istenes volt a táborban tanyázó honvédek sorsához képest, kik anyagi jólét dolgában, kénytelenek voltak mindent, de mindent nélkülözni.

Igazat mond ugyan Bonfin, midőn ezt írá : „Sehol a világon nem láttam olly, hideget meleget, munkát és éhséget kiálló, katonai parancsnak engedő, harczra kész, életét könnyen feláldozó népet, mint a magyart. Télen, nyáron egyaránt táboroznak, s miként saját szemeimmel látám, hó és föld alatt békétűrőleg kitelelnék, csak-hogy az elkezdett ostromot félbe ne kelljen hagyniok.“ És a Viddin alatt tanyázott, csataedzett honvédekre is alkalmazható vala e jellemzés, azonban csak úgy, ha olly táborban lettek volna, hol a természetökkel egyező táplálék, éghajlat és ruha dolgában nem szenvednek fogyatkozást, hol a harczias foglalkozás új erő- és élettel edzi őket, hol megbetegedés esetére gondos ápolásban részesülnek. De itt a viddini táborban, hol a megszokott tápláló és jóízű eledlek helyett a szokatlan s emészthetlen félig sült vagy főtt kecske- vagy juhhúst, rizst, éretlen gyümölcsöt és rossz kenyeret kaptak, s a megszokott jó magyar bor helyett dunavízzel kellett élniök, hol a harcz életadó tüze helyett a henyélés és aggodás vérfagyasztó jégtorlaszaival voltak környezve, hol a városba költözött tiszturak nem sokat gondoltak velök s a betegeket senki nem ápolá; illy mostoha körülmények közt valóban legkevésbbé sem lehet csodálni, hogy a szegény elhagyatott honvédek közül többen testileg is elkényszeredtek, bágyadtan lézengtek, s mindentféle kisebb nagyobb betegség által látogatattván meg, őszi légy vagy falevél gyanánt hullottak egymásután a sír ölébe.

A köztük dult betegeskedést és nagy halálozást nem egyedül a szokatlan légmérsék, melly itt nyáron nappal igen forró, éjjel igen hűs, nem csupán a szokatlan és sovány eledel és ital, nem csupán a tétlenség s epekedés, hanem az is okozá, mert a közhonvédek gazdag zsákmány és kincs helyett csak szegénységet és nyomort szerezvén maguknak a véres forradalmi csatákban, hogy egy kis pénzhez juthassanak, lassanként eladogaták ruháikat, úgy hogy soknak végre már felső öltönye sem volt, s a szó szoros értelmében, egy ingre vetkőztette magát, s az így szerzett pénzen gyümölcsöt.

dohányt s bort vettek. Ez és a ruhátlanság, főleg a hives éjjeleken át, igen sok betegséget vont maga után. Ehhez járult a dunavizivás, melly mintha büntetni, vagy tovább hajtani akarta volna őket, majd minden ember hasát elcsapta. De leginkább a megbetegültek elhagyatott állapota, miszerint kórházba nem vitetvén, a szabad ég alatt kellett kinlódniok, és bár egy két orvos maguk közt is találkozott, de ezek, mint megrögzött allopathák, mint a régi schlendrián emberei, gyógyszerház nélkül, mi Viddinben nem létezik, s egyoldalú tudományuk mellett semmit nem tudtak csinálni, holott egy ügyes homeopatha a magával hordozni szokott kis gyógyszerház segélyével, vagy egy gyakorlott hydropatha, csupán vízzel is soknak életét megmentette volna.

Igy azonban az említett okok miatt, két rövid hó lefolyása alatt 5000 emberből körülbelül 400 halt el, a nélkül, hogy halálos, ágyuknál, mit mondok ágyuknál? a nélkül, hogy e kemény nedves földön, hol a kórság és halál kinjaival küzdve végvonaglások közt henteregtek, az orvosi segély, a rokonok és lelkiatya biztató szózata, a remény- és vigasztalásnak csak egy sugarával is enyhítette volna szörnyű szenvedésüket, a nélkül, hogy szeretett övéik áldásai és részvéte könnyei közt csukhatták volna be szemeiket, a nélkül, hogy legalább életök végpillanatában némi lelki vigasztalásul a hon imádott földére nyomhatták volna búcsucsókjukat.

Ó szörnyű! Még csak a keresztény hit végső tisztességét sem adák meg hült tetemeiknek, hanem csak mint a teherhuzásban kidőlt lelketlen állatokat dobták be rideg sírgödreikbe. „Miért szült, miért nevelt föl engemet édes anya? miért nem tett a földbe, születésemnek órájában?“

Ha majd egykor valaki közülünk, vagy utódaink közül e vidéken fog járni: emlékezzék meg, hogy itt a csaták tűzét vitézül kiállt, s a hazáért kisenvedett négyszáz hontalan magyarnak hült porait takarja az idegen föld! s ha mindjárt véleménye szerint tévedtek volna is, ejtsen egy részvét-könyűt emléktelen pusztá sirjaira!

„Titkon borong a Génusz
A néma hant felett,
Hol lángoló szív s honszerelem
Váltottak életet.“

XIII.

Kossuth sorsának változása, nyilvános élete Viddinben. Munkálódása a menekültek és a haza ügyében. Viddini levele Pulszky- és Telekyhez. Thomson vállalkozása s Kossuth leveléveli elutazása Palmerstonhoz. Kossuth mint kormányzó a török földön.

„Sok elsők pedig lesznek utólsók, és sok utólsók elsők.“ *Szentírás.*

„A szív csak a jelenlévőt sohatja; az okosság pedig a jövődőről is gondolkodik. . . . Csak reménylünk, csak reménylünk, mindaddig míg meg nem halunk.“

Mikes Kelemen.

Kossuth viddini életéről egy pár érdekes adattal szolgálhatunk.

Ő menekült társai említett bajai- szenvedéseinek nagyobb részében nemcsak osztozott, de mindenek közt, mint az emigratio feje, legmélyebben érezé összes fájdalmaik óriási súlyát, s a mi csak tőle szükre szorított hatáskörében kitelhetett, mindent elkövette annak enyhítésére.

Mind e mellett is nem sokat tehetett érttök, s vérző szívvel kellett néznie, főleg a szegény honvédek végtelen nyomorát, sirba hervadását.

És milly állapot, milly iszonyu helyzet volt az övé is! Ő, ki még kis idővel ezelőtt elmondhatva azt, hogy „L'état c'est moi“, a hatalom legmagasabb polczán állt egy élethalálra harczott nemzet élén, s milliók sorsáról intézkedett, ki még csak egy pár hónap előtt hazáját a boldogság tetőpontjára emelhetni hívé, s e hitben a halandók legboldogabbikának tartotta magát, ő, ki a magyar nép és katonaság bálványozása, s milliók csodálatának diessugáiraival vala környezve —; most mint hontalan bujdosó, még csak egyszerű polgára sem lehet többé azon hazának, melly benne egyik legnagyobb emberét, legelső hivatalnokát látá, sőt most a török oltalom védszárnyai alatt még csak személyes szabadságát, életét sem érezheti biztosságban, s letartóztatott fogolyként kell a rabszolgák előtt

hódolnia. Ő, ki Magyarország függetlenségét ki merte mondani, most egy zsarnok önkényétől kénytelen függeni!

Ennek és távol hagyott hazája, s keblétől elszakadt családja sorsának elgondolása mondhatlanul epeszté Kossuth érzékeny szívét. S ezért volt ő itt, kivált az első napokban olly levert, komoly és magába zárkózott. Az országos gondok közti tulfeszített munkásság s testének ebből származott roncsolt beteges állapota, s az anyagi jólét nélkülözése koránsem törte őt meg annyira, ki teljes életében egyszerűen mértékletesen élt, s rögös pályáján olly sok csapás-, szenvedés, s nélkülözésnek volt kitéve.

Mindemellett még sem esett egészen kétségbe, s a rá mért legnagyobb csapás öldöklő sulya alatt is lehetőleg megtartá férfiass nyugalnát. Még száműzetésében sem szünt meg munkásságát folytatni, sőt az elesett ügy jövője iránt itt is buzgó tevékenységet fejt ki, mindennapi imája ez lévén: „Uram ne hagyj elveszni a te népedet!”

Minthogy tekintélyét száműzetésében sem látá elveszve, mire menekült társainak iránta tanúsított tisztelete nagy befolyással volt, mindenek előtt a viddini basát ügyekezett arra birni, hogy az emigratio tagjai szabadon utazhassanak Törökországon át Europa egyéb részeibe. De minthogy ezt egyelőre semmikép nem vihette ki, mindent elkövetett, hogy letartóztatott állapotukban legalább a menekültek sorsán könnyítve legyen.

S valóban az ő erélyes föllépésének volt is sikere, mert később csakugyan sok tekintetben segítve vala a menekültek bajain, sérelmein.

Kossuthnak Pulszky- és Telekyhez, mint London- és Párisba küldött magyar követekhez Viddinből, sept. 12-ről irt levele, mellynek történeti fontosságu része angol, franczia s német nyelven közre bocsátattott, s mellyet czáfoló jegyzetek kíséretében Szilágyi Sándor magyar fordításban is közlött, élénk tanuságot tesz a nagy agitátornak külföldöni folytonos közremunkálásáról.

Elevélben, illetőleg emlékiratban a m. forradalmi ügy bukásának titkos és nyílt rugóit, okait, saját meggyőződése szerint leplezetlenül előadván, végre panaszt emelt az iránt, miként Viddinben további rendelkezésig le van tartóztatva, s minthogy szándékához képest személyesen nem mehet Londonba, arra kéri az ügyvivőket, hogy tegyenek mozgásba minden rugót, s megfeszített erővel mun-

kálódjanak a hazáért. E célból különösen használják fel az angol nép sympathiájában rejlő erkölcsi erőt, rendezzenek meetings-eket, szóljanak Cobdennel, a parlamentnél kérelmeztessenek, hogy Angolország közbevesse magát, s Magyarország önálló alkotmányának fentartása által Austriát Oroszország ellen megerősítse.

E levelben bezárólag a menekültek ügyére tér át, s megemlítvén, hogy hir szerint a török birodalom belsejébe akarják őket vinni, kinyilatkoztatja, mikép inkább kész meghalni, vagy önmagát kiszolgáltatni az oroszoknak, hogysem török földhöz lánczolt rabszolga legyen, s fölkéri a követeket, eszközöljék, miként az angol kormány az Angolhonba utazhatásuk engedelmét követelje a portánál, s consulaikat a szükséges ótalombani részesítettésökre utasítsa.

Arról is panaszszal tesz említést, miszerint a menekültek katonai és polgári egyénei közül többen vissza akarnak térni hazájukba, de ezt a törökök nem engedik. Pedig pénz- és mindentől megfosztva lévén, el kell itt veszniök; csupán élelmet kapnak, egyebet semmit. A katonák majd mind mezitlábuak s köpenyök sincs, s most a zordon idő közeledtével oda halnak mint a legyek. Sem bakancsot, sem egy krajczárpenzt nem adnak nekik, s még sem bocsátják haza. Ez borzasztó barátság. Minél fogva felhivja őket: ügyekezzenek kiszközölni, hogy azon menekültek, kik honunkba vissza akarnak térni, némi utiköltséggel ellátva haza küldessenek. Kéri egyszersmind az angol kormányt, miszerint amnestiát eszközöljön, s ha kivételeknek kell lenni, azok név szerint jelöltessenek ki. Ő magáért nem szól, hanem menekült társaiért, s a hazában bujdokolva rejtező neje- s gyermekeiért; ez utóbbiakra nézve az angol kormány ótalmát s vendégszeretetét kéri ki, azon esetre, ha ez az austriai kormánynál szabad kivándorolhatásukat eszközölhetné.

E level sok tekintetben megtette a maga hatását, és sikerének részleteit, ha nem is egészen tisztán, de legalább sejdítőleg ismeri a közönség.

Azonban még nagyobb hatása és eredménye volt, az említett viddini levele után valamivel később szerkesztett, de szinte még szeptemberben elküldött, s Palmerston lord, angol külügyérhez irt levelének, mellyben ennek a legujabb magyarországi viszonyokról körülményes felvilágosítást adott, s a magyar nemzet pártolása s

alkotmányos szabadsága helyreállítására szólítá fel a hatalmas státusférfit.

E levél kézbesítésének története igen eredeti. Kossuthot, Viddinbeni tartózkodása alatt gyakran meglátogató bizonyos Thomson nevű angol, ki körmeit rágicsálva órákon át elült nála, s a magyar dolgokra, különösen a legközelebbi forradalomra vonatkozott beszédeit a legnagyobb részvét- és figyelemmel hallgatá.

Egyizben, midőn Kossuth hosszab társalgás után elhallgatott, a mi keves beszédű sir Thomsonunk így szól hozzá :

— Hát ugyan miért nem írja ön meg mindezt Palmerston lordnak, miért nem világosítja őt fel a dologról?

— Szívesen tenném azt, szóla Kossuth, de miként juthatna kezébe az én levelem?

— Írjon, s elviszem én magam, nyilatkozzék az angol egész hidegvérrel, s válaszát is személyesen meghozom.

Kossuth megdöbbenve hallá e szavakat, leült, irt, s a vállalkozó angol, terjedelmes levelével minden haladék nélkül utnak indult, mi több, Magyarország- és Bécsen át vitte azt el Londonba Palmerstonhoz. És ura akarván lenni szavának, a Kossuth levelére adott választ is személyesen hozta meg Londonból Viddinbe.

Mi volt ezen válasz tartalma, azt alább fogjuk meglátni. Most csak azt kell megjegyeznem, miként az agensekhez küldött viddini levelet is hihetőleg ugyanakkor vitte Thomson Londonba, mert ha ezt Kossuth előbb küldte volna el, akkor nem intézendé hozzá azon kérdést : mi uton módon küldhetne levelet a lordhoz?

Milly nemesen viselé magát Kossuth az izlamrai áttérés kérdésénél, s azon ügyben, midőn Hauslab osztrák tábornok a menekült honvédek hazájukba leendő visszatérésre szólítá fel, s mennyire alaptalanok az e részben ellene szórt rágalmak, azt szinte alább, a maga helyén fogjuk tárgyalni.

Most még egy pár szót azon gúnyos gyanúsításra nézve, mintha Kossuth száműzetésében is még mindig Magyarország kormányzójának akarta volna magát tartatni, sőt e részben követelőleg arrogálta volna a kormányzói czimet és tekintélyt.

Miután Kossuth a kormányzási hatalmat Aradon aug. 11-kén Görgei kezébe tette le, három nap mulva Tergováról levelet irt Bemhez, melyben határozottan kijelenté, miszerint ő többé nem

magyarországi kormányzó, hanem csak egyszerű igénytelen polgár. Sokszor említett viddini levelében nyoma sincs annak, hogy volt magas hivatalát a száműzetésben legkevésbé is igénylené, sőt ugyanott kijelenti, miként nincs más kívánata, mint az, hogy szabad országban lakhassék, honának némileg itt is használhasson, családja körében élhessen, gyermekeit munka által táplálhassa, s civilizált emberekké növelhesse.

Hogy a török basák előtt volt rangjához illőleg kellett föllépnie, az nagyon természetes, különben az ember becsét csupán külsőségekhez mérő kényurak még rosszabbul bántak volna vele, és társaival, s még inkább lenézték volna őket. Mindemellett Kossuth Viddinben kis környezetének közepette fölöttebb egyszerűen élt, s csak akkor jelent meg némi csillogó külpompával, midőn a basánál disz-látogatásokat tett. A menekültek főbbjei ekkor is önként csatlakoztak hozzá, keleties fényű egyenruháikban paripákon kísérték őt, ki maga is lovon ült, csakhogy tekintelye, nem mint mostani, de mint volt kormányzónak, biztosítva legyen. S e részben czélt is ért.

Azzal is vádolták őt, hogy a török földön folyton bitorolva a kormányzói hivatalt, mint ilyen a honvéd főtisztek közt előléptető kinevezéseket tett, sőt a polgáriak közül is többeket katonai főtiszti rangra emelt.

E vád onnan származhatott, mert egy lengyel alezredes, ki a magyar csatákban vitézül viselte magát, arra kérte Kossuthot, hogy, miután Törökországból más honba akar menni, s itt ismét hadi szolgálatba lépénd, érdemeinek jutalmául nevezné őt kiutólagosan ezredessé, mit Kossuth szívesen teljesített, mi különben nem volt egyéb, mint egyszerű bizonyítványa lengyelfőtiszt érdemeinek kitüntetésére.

Az is igaz, hogy Kossuth a polgáriak közül több menekültet katonai főtiszti rangra emelt, azaz, mint a komáromi capitulációnál történt, úgy adta ki őket, mintha főtisztek volnának. De ez nem ok nélkül történt. A törökök ugyanis az élelmezési részletek kiadásában a polgári menekülteket nem tudták melyik osztályba tenni, és saját kérelmökre ezért helyezé őket Kossuth színleg katona főtiszti rangba.

Eleinte egynémelly valóságos volt honvédtiszt is rossz néven vette ezt. Különösen Wepler alezredes, ki menekülésében Bemet

födözé, nagy zajt ütött a miatt, hogy Egressy Gábor mint polgári egyén, őrnagyi rangra emeltetett. De a mint a dolog állásáról felvilágosíták, ő is elhallgatott.

A viddini török- bolgár- és görög lakosság értesülvén Kossuth kiléte s tettei felől, úgy tekinté őt mint népszabadítót, s a legnagyobb tisztelettel viseltetett iránta. A többi közt egy „Kávéházban szóba hozatott a népboldogító reformjai által magát olly nevezetessé tett Ibrahim halála, s a törökök azzal vigasztalódtak, hogy elvesztett nagy emberöket majd kipótolja Kossuth. A viddiniek előtt csak akkor csökkent némileg az ő népszerűsége, midőn az izlamra áttérni nem akart, mi azonban a keresztény lakosság szemében még dicsőbbé tette őt.

XIV.

Kossuth magánélete Viddinben. Asboth, Szöllösi, mint segédei és „laktársai. Társalgási köre; viddini lakása. A Kossuth és Dembinszkyné közti elhíresztelt viszony.

„Azt nem tartom a mit Forgács, hogy a hűség csak a kutyához illik.“

Mikes Kelemen.

„Vak az irigység, nem tud egyebet, mint az erényt becsmérlni, a becsületet rágalmazni.“

Livius.

A mondottakból láthatjuk, miszerint Kossuth a török földön sem szünt meg a nyilvános pálya embere lenni, sőt erélyesen közremunkált mind a haza, mind a menekültek érdekében; s ott is tudván magának foglalkozási tért találni, mentve volt a rá nézve legiszonyúbb szellemi tétlenség öldöklő kinjaitól.

Legközelebb környezői, volt hadügyi segéde, Asboth alezredes, és tolmácsa, Szöllösy valának, kikkel Viddinben nemcsak egy földel alatt, de egy szobában lakott, s kik társalgásuk által mindenkép ügyekeztek őt földeríteni, az unalomtól megmenteni.

Asbothot igen szerette Kossuth, mint olly férfit, ki solid műveltsége, tiszta jelleme, férfias magaviselete s hű ragaszkodása által teljes mértékben megérdemlé bizalmát, barátságát.

Ellenben Szöllösi iránt koránsem volt illy bizalma, őt, mint a török nyelvet folyvást beszélő tolmácsát csak kénytelenségből tűrte maga mellett.

Milly különös ember ez a Szöllösy, csak a következő tényből is megítélheti az olvasó. A mint ugyanis a menekülni akarók már a török határ felé vonulának, Kossuthot megelőzőleg köztük volt Szöllösy is, ki a forradalom utolsó korszakában mint külügyministeri titkár, tehát magas rangra emelve működött. Ő azt hivé, hogy Kossuth tömérdek pénzzel, legalább is egy pár millióval fog külföldre menekülni, s föltette magában, hogy mihelyt a határszélen a volt kormányzóval találkozni fog, habár erőszakkal is, arra kényszerítendi, miszerint sok pénzét megosztja vele. S e nemes szándokát menekült társai előtt fenhangon hirdeté. Midőn azonban Kossuththal Orsován találkoztak s látná, hogy ez nem egyedül van, az osztozási kényszerítéstől elesett a kedve, sőt mint leendő tolmácsa ismét szolgálatába állott.

Kossuth, ki jószívüség- s könnyenhivőségének tulajdonítható csekély emberismereti tapintata miatt már olly sok hűnek hitt emberben csalatkozott, e dologról aligha tudott valamit. Egyébiránt Viddinben Szöllösi nem sokáig volt oldalánál s helyébe egy Cseh nevű erdélyi embert vett magához tolmácsul.

Kossuthot a menekültek közül Viddinben sokan látogatók, de ő viszont keveshez járt. A basán kívül legtöbbször fordult meg gróf Batthyány Kázmérnál. Rendes sétáit kivéve, többnyire otthon ült, de szellemdús társalgás hijával soha nem volt. A honvédek táborát egy párszor meglátogatván, általuk mindig a legnagyobb tisztelettel fogadtatott.

Igen csalatkoznék, ki azt hinné, hogy Kossuth Viddinben ha nem is valami pompás, de legalább csinos lakban volt elszállásolva. Ő ugyan egy rendőrtiszt, tehát török úr házában lakott kis környezetével, de azért annyi kényelemmel sem volt ellátva, mint egykor budai fogságában. A legegyszerűbb nyoszolyákon és mállás ládáin kívül, mindössze egy pár szék és egy asztal egészíté ki szobája butorzatát. A török nagyurak pompás szőnyegek- és divánjából csak egy darabot sem juttata neki az ozmánok szives vendégszeretete. Egyébiránt: „Nem kér chinai pamlagot sem márvány-

palotát a megelégedés, „s Mikes Kelemenként : „Kevéssel kell megérni egy bujdosónak.“

Végre meg kell említenünk Kossuthnak a rágalmozó nyelvek által annyira elhíresztelt szerelmi viszonyát gróf Dembinszky-nével.

Midőn Kossuthot a vesztegházból Viddinbe szállították el, utközben egy ronda oláhországi faluban ő és 2 kísérője történetesen egy fűdél alá szorultak gróf Dembinszky őrnagygyal, a lengyel altábornagy unokaöccsével, és ezt külföldre kísért csinos magyar nejjével. E helyzetben a lelkes s gyöngéd érzelmű hölgy és az ezáltal honleányi hévvel tisztelt Kossuth közt közelebbi ismeretség fejlődött ki. S minthogy a grófné ez idő óta folytonos társalgási érintkezésben volt vele, s a legnagyobb nyájassággal és szivességgel viseltetett iránta, sőt Viddinbe érkezvén, mint szomszédja, férjével együtt majd mindennap meglátogató, beteges állapotában gyöngéden ápolá, és saját konyhájából táplálva látta el őt; a pusztaság ismeretsége bizalmas szives barátsággá változott köztük.

Azonban a nemes érzelmű, gyöngéd barátsági viszonyt némely lapok ellenséges indulatu levelezői csakhamar gúnytárgyul használva fel, szerelmi viszonynak keresztelték el, csupán azért, hogy Kossuthot száműzetésében a világ előtt nevetségessé s kivált saját honfiai szemében gyűlöletessé tegyék.

Azonban legkevésbé sem érték el céljokat. Mert gyanúsító rágalmuknak egy józan eszű ember sem adott hitelt. Sőt az osztrák lapok egyikében az, Ostdeutsche Post, ez évi folyamának 10-dik számában bizonyos konstantinápolyi német levelező Kossuthot e viszonyra nézve a legfényesebben igazolá, nyíltan kimondván leveleiben, miszerint Kossuth és Dembinszky-né elhíresztelt szerelmi viszonya nem egyéb, mesterségesen kiszámított koholmánynál, minek nem volt más célja, mint az, hogy Kossuthnak honnmaradt nejét ezen hír terjesztése által férjétől elidegenítsék, rejtekhelyéből kicsalják, s hálába kerítsék.

Mennyire sikerült e terv, bizonyítja az, miszerint a törbe csalogatott s keresve keresett Kossuthné, miután letartóztatott gyermekeihez nem juthatott, folyó év elején szerencsésen Törökországba kimenekült, s most együtt van férjével, enyhítő ennek hontalanság miatti fájdalmait.

XV.

Az elégtelen honvédek szökési szándoka. Törökös bánásmód e miatt. A menekültek viddini életének vidámabb oldala. A mult dicső napok emlékezete, a jó magyar természet. A közhonvédek sorsának javulása. Besorozott honvédek és Frits őrnagy megérkezése Viddinbe. Kandia szigetereirei belebbezés hire.

„Hát kétségbeessünk-e? Nem! hanem bizzunk és mindaddig reméljünk, hogy meglátjuk azt a tündérországot, valamig élünk. Bizzunk tehát, bizzunk s ugyan hagyatunk el. A ki a hideget adja, az mentét is ad melléje.“

Mikes Kelemen.

A városon kívül tanyázott honvédek annyira megunták a török rabságot és nyomoruságos életet, hogy többen közülök szökési kísérettel akartak attól megszabadulni s hazájokba visszatérni.

A többi közt egy izben, mintegy 150, nagyobbára honvágytól kétszeresen gyötrött székely-atyánkfia szólalkozott össze e célból, s meg is kísérték erőszakkal áttörni a török őrvonalon.

Azonban az ozman katonaság, mellynek rendelete volt a menekülteket szigorú őrizet alatt tartani, észrevette a dolgot, s a fegyvertelen szökevényeket nagy ügygyel bajjal visszaterelte táborukba, tisztjeiket pedig megverték és mint bujtogatókat elzárták.

Ezen emberséges bánásmód látása után többé senkinek nem volt kedve a táborból szökéssel menekülni; míg bent a városban néhánynak sikerült utlevelet szereznie, s álnév alatt ismeretlenül örökre bucsút vennie Viddintől.

A menekültek viddini életének lefestett sötét alapszínét azonban olykor-olykor némi vidámabb, elevenebb színezet is földeríté; mert igazat szól a közmondás: „nincs olly lángoló szerencsétlenség, mellyben egy szikra jó szerencse vagy reménysugár ne pislogna.“

Már csak a mult szerencsés s dicsőséges napok, a diadalmas csaták, s az erre következő ünnepések emlékezete, több igen jeles sőt világhírű bajnokaik látása a török által is bámult szép honvéd-és huszáröltönyben, mellynek zsinórzata a magyar vitézség csoda-

tetteinek rejtélyes hieroglyphjeit képezé, a multak fölötti élénk társalgás, melly szerint egyik a másiknak részint hadteste, részint ezrede, zászlóalja, százada, vagy vezére, részint saját hőstetteit, életveszélyes kalandjait, harczias aggodalmait, örömeit nagy tűzzel, vagy csendes kedélyességgel elbeszélé, sőt már magában annak tudata, hogy annyszor ki voltak téve a halálnak s mégis szerencsésen kiszabadultak jégkezei közül, legalább egy pár pillanatra magasztos, boldogító érzelmekkel tölté el kebleiket, új életet öntött lelkeikbe, s ki-kibékíté őket jelen szomorú állapotjuk nyommasztó terheivel, kínjaival.

És megvan a magyarban azon szerencsés, vagy talán szerencsétlen természet, miszerint balsorsának legiszonyúbb csapásai közt, legnagyobb veszteségei után sem csik egészen kétségbe, sőt újra és újra lángot vet keblében a remény és bizalom kiolthatlan szikrája, minélfogva jobb remény, szebb kilátás fejében legsúlyosabb helyzet is lehetőleg békével tűri, annyival inkább, mert bajának okát nem magában keresi, hanem másra hárítja, és balsorsa jobbrafordulását is másoktól, leginkább a szerencsés véletlentől várja. Helyesen jegyzé meg Rónai „Jellem-isme” czimű könyvében: „A magyar hiszékeny, mert egyenes szívé, bécsületes; sokban bizik mert nagylelkű; sokat remél mert könnyelmű.

Ezen sajátságos természetnek tulajdonítható az, hogy Viddinben és a városon kívüli tábor alatt a köznyomor és szenvedés legcsüggesztőbb, legnehezebb napjaiban is, a menekültek közt több nyugodt és derült arczat lehete látni, sőt a nyomorhoz törődött harczfiakközül többen a legiszonyúbb ijesztgetéseket, a legkeservesebb nélkülözéseket és sanyaruságokat is közönyös resignatióval vették, sőt olykor, midőn igen sokan buslakodva sohajtoztak, epedtek: mások egeket ostromló káromkodás közé temették keservöket, míg viszont mások hasonló helyzetben lelkesítő harczias és nemzeti dalokat, vigasztaló nótákat énekeltek, s könnyű eleven eszökkel a pajzánság s gúnycsipős tréfa nyilait röpitgették egymásra, vagy még inkább az előtük olly furcsának tetsző török atyafiakra, mintha legkisebb bajuk sem lett volna.

Mikép is lehetne végképeni elcsüggedést, komorkórságba esést, vagy kétségbeesésből eredő öngyilkosságot várni olly fajta fiaktól kik a csatában fütörészve, danolva rohanták meg a nagyobb számú

ellent, támadták meg a tűzokádó ágyukat, s ujjongó vigssággal hágták meg a legerősebb sánczokat és várfalakat, kiknek elhullott bajtársaik mosolyogva vérzetek el a hazáért, s feledve halálos sebök égető kínjait, életök végpillanatában is diessugárzó arczczal éltették a magyart!

És a számkivetésben tisztjeiknél sokkal többet szenvedett szegényebb sorsu honvédek nem is csalatkoztak reményökben. September közepe táján felsőbb rendelet következtében, s azon okból is, mert a török hitre akarták őket átesalogatni, nyomoruságos állapotuk sok tekintetben javult. Sokan közülök a török katonasággal egyenlő zsoldot kaptak, a juh- helyett marhahúst, sőt titkon még disznóhúst is hoztak táborukba, s azok nagyobb részét, kik felsőültöny- és lábbeliben szükségét szenvedtek, felruházták. Később pedig, a mint majd alább részletesen megírjuk, alkalmuk nyílt részint a török, részint az austriai császár szolgálatába lépniök.

A menekültek főbbjeit szokott kényelmeik nélkülözése sokkal inkább gyötré, mint amazokat, kik már különben is gyerekkoruktól fogva ugyszólván belenőttek a sanyaruságba. E mellett a művelt lélek és sziv sokkal fogékonyabb lévén a leverő fájdalom s epesztő bú mély érzésére, nem csoda, ha a menekültek főbbjei közt általán véve rosszabb kedv s nagyobb csüggedés uralkodott, mint künt a szabad ég alatti táborban.

A művelt világtól elszigeteltségök miatt még csak, a mi után leginkább sovárogtak, Európa legujabb mozgalmai- s hazájuk sorsáról sem kaptak biztos híreket. Gróf Zamoiszky küldött olykor Belgrádba futárt a sardiniai consulhoz, ki a „Süd-slavische Zeitung“ néhány számával kedveskedett nekik, mi bizony kevésse elégithette ki égő hírszomjukat.

A császári seregbe besorozott s Olaszhonba szállított honvédek közül a határszéleken néhányan szerencsésen megszökvén, sok bolyongás után ezek is Viddinbe tévedtek. Képzeltetni, milly mohó kívánsággal fogták körül és kérdezgeték ki ezeket a hazájukból régebben kiköltözött menekültek. Csakhogy minél többet hallhassanak tőlük, sorra megvendégelték őket.

Legérdekesebb volt Frits őrnagynagynak Viddinbeni megjelenése. Ő Görgei fegyverlerakása után egész october közepéig lap-pangott honában, különösen szülőföldén a kunságon. Azonban tart-

ván attól, hogy lappangását nem sokáig viheti, s utóbb is besorozák, october közepén mint kocsis szerencsésen kimenekült, s Viddinbe érkezett, s itt lévő honosainak körülményesen elbeszélte a haza állapotját, legujabb viszonyait, mi amazokat természetesen fölötte érdeklé, s mélyen megindította. S bár többen gyanusnak tarták, Kossuth segédül maga mellé vette őt.

September elején a menekültek főbjeit egyideig azon hír tartá feszültségben, miszerint Viddinből Kandia szigetébe fognak elszállíttatni, a hajdani Kréta-szigetbe, melly a régiek által Jupiter szülő-földe- s legkedvesebb mulatóhelyének tartatott, hol egyszersmind a hires labyrinth állott. S e tekintetben csak az vigasztalá őket, hogy Kandia szigetét a legkellemesebb éghajlatú, termékeny, virágzó földnek, valódi paradicsomnak rajzolák le előttük. E hír azonban nem valósúlt.

A menekülteknek tovább két hónapnál kellett Viddinben tartózkodniok, mialatt elég idejük volt Viddint, népét és sajátságos életét közelebbről megismerniök, s ez volt leginkább az, mi egyideig folytonos éberségben tarthatá kedélyöket, mi érdekelte, mulattatá, s tanulságos tapasztalásokkal gazdagítá ismereteik tárházát, mi azonban a hosszas ottlét által mindinkább veszté előttük ingerlő és vonzó varázsát, sőt végre, mi eleinte igen meglepé, utóbb már untatta őket.

A műveltebb, gondolkozó fők a viddini élet ismeretéből igen érdekes következtéseket vonhattak egész Törökország multja-, jelene- és jövőjére. S kik közülök az ozmán birodalom régibb, ujabb viszonyait, állapotát, különösen Magyarországgali százados harczeit, összeköttetését, Erdélyeli barátságát, s ezenfelül még magának Viddinnekn főleg a magyarok régibb életével kapcsolatos történetét is közelebbről ismeré, az valóban a magános elmélkedés s bírálgatás lélekiemelő gyönyörét is nagy mértékben élvezé.

Egy illy elmélkedő s bíráló fő mikint fogta fel mindezen fölötte érdekes dolgokat : azt a következő czikkek tanúsítandják, mik, ugy-hiszem, élvezetes nyugpont- vagy inkább episodul fognak szolgálni a menekülteknek általunk már eddigelé előadott dolgai s azon nevezetes fordulatpont között, midőn a Mahomed hitérei áttérés kérdése olly nagy mozgalmat idézett elő körükben.

XVI.

A török és magyar közti háboruszkodás III. Béla korától kezdve egész a mohácsi veszélyig. Zápolya János és fia, Tökölyi Imre, II. Rákóczy Ferencz és fiának az ozmán porta általi pártoltatása az osztrák ellenében. Austriával s Oroszországgal háboruszkodása. Muhamed zultán elkésett reformjai. Kossuth és Blanqui jóslatai az europai ozman birodalom jövője iránt.

„A mi dicsőséges őseink vitéz karjainak köszönhető Europa, hogy ötet már rég régen el nem borították az ozmanok. Egy europai nemzet sem szenvedett tőlük annyit, mint a Magyar, és ha az irigység és egyenetlenség lelke hazánkfainak szívét kétfelé nem szakasztotta volna, tulajdon erejük által is kiűzheték volna őket Európából. Így is a bámulásig vitézkedtek ellenök.

Décsy Sámuel (Osmanographia.)

A török és magyar közt tagadhatlanul származási fajrokonság létezik. Mindkettő keleti, ázsiai nép, eredetileg mindkettő harczias, hódító vitéz nemzet. Ősi nyelvök, szokásaik, külsejük, természetök, fényes, bizarr ruhájuk közt, szembetünően nagy a hasonlatosság.

És ezen rokonság daczára is, épen úgy mint a rosz testvérek, a 14-ik század végétől fogva egész a 17-ik végeig, tehát három hosszú századon át, a legdühösebb ellenkedéssel öldöklék, pusztiták, gyöngíték és rontották egymást. Mintha a Nemesis e rosz indulatu vérrokont büntető ostorul küldte volna a magyar nyakára netalán a miatt, hogy ez Ázsiából Európába költöztetkor szinte iszonyu rombolás- és vérengzéssel dult fel sok békés országot, s fűzött rablánczra sok ártatlan nemzetet, később pedig kivetkőzve eredeti természetéből, maga is idegen vallás, idegen nyelv, szokások és közigazgatási forma járma alá vetette nyakát, s az egyenetlenség és meghasonlás öldöklő fegyverével szaggatta szét s bénította meg saját testét és lelkét.

A magyar és ozman közti élethalálra ment hosszas harcz tüzét, mely egész Európát lángba borítá, semmi más nem gerjeszté föl,

semmi más nem táplálta, mint a hódítási vágy és a legdühösebb vallásbeli fanatizmus, különösen egyfelől a keresztény hit és civilisatio, másfelől a mohamedán vallás és barbarság, despotismus közti küzdelem.

A magyar nemzet, honának már csak természetes geographiai fekvésénél fogva is, mint közbeneső védbástya állott férfias érczmellével az egész nyugatot meghódítással fenyegető török ellenében, s midőn saját lételét, nemzeti önállóságát kockáztatva, roppant szenvedések s veszteség közepett harczolt ellene, ezt nem csak maga, de egész Europa műveltsége- és szabadságának érdekében tevő. Meg is mentette ő az ügyet, míg önmagát, legalább egy időre, megbuktatá.

Azonban az igazságszolgáltató sors és Nemesis kerekének már csak a természet örök törvénye szerint is okvetlenül úgy kell fordulnia, miszerint Európában a két keleti népfaj, t. i. az egymást meggyöngített, megbuktatott magyar és ozmán közül az, a mellyik jókorabb beleolvadva a művelt és keresztény népek nagy családtestébe, ennek szent ügyét, sőt lételét vérevel, életével szabadította meg, világboldogító érdemeinek jutalmául testvérei közt ismét illő helyet foglaljon el, s a kor szellemétől annyira elmaradt rokona, illetőleg vágytársa fölött diadalmi dicsőséggel állhasson meg.

Vizsgáljuk csak kissé a Törökbirodalomnak multját, s még inkább jelenét, és a világgal, s különösen Magyarországgal régiebb, újabb viszonyait, — s jövője iránt csakhamar tisztában leszünk.

A magyar királyok közt III. Béla harczolt legelőször a török ellen, midőn az ázsiai ozmanok által megtámadt görög császár, Mánuelnek nyujta hadsegélyt. Azonban minden europai fejedelem közt dicső nagy Lajos királyunk volt a legelső, ki a török felett fényes diadalt vívott ki, s egyszersmind Moldvát, Szervíát, Bozsnyák és Bolgárországot meghódíta, s így akkor a mostani europai törökbirodalom nagy része a magyaré volt.

A legelső magyar király, kit viszont a török tett csuffá diadalával, Zsigmond vala, kit az Ázsiából Európába hódítólag benyomult I. Soliman utóda, Bajazet közel Viddinhez, Nikápolynál szörnyen megvert, sok ezer magyar esvén ez ütközetben áldozatul, a miért s egyéb bűneiért is a magyar nemzet fogságra vetette a könnyelmű Zsigmondot.

Ugyancsak Bajazet rontott be legelőször török hadsereggel a magyar földre, oly tervvel, hogy Magyarországon a keresztény világ védbástyáját ledöntendő, ez által egész Európát meghódítsa. Ekkor azonban a magyarok által visszaveretett, s nagy terve megtört a legvitézebb nemzet fegyverén.

II. Murad zultán óriási hatalmának egyedül a nagy Hunyady János s parányi seregeinek óriási vitézsége, s később fia, Mátyás király tekintélye birt diadalmasan ellentállani. Azonban a szegedi békekötést I. Ulászló magyar és lengyel király hűtlenül megszegvén, Várnánál a magyar hadsereget egészen tönkre tette a török, hol maga a király s a pápa követe is elesett, mi által a lengyel és Róma végtelen veszélybe dönté a magyart.

Murad fia, Mohamed még apjánál is szerencsésebb hadviselő volt. Ő ugyanis 1453-ban roppant erővel s vitézi elszántsággal támadván meg Konstantinápolyt, XI. Constantin trónját felforgatá s a keleti császárságot, mely a középkori keresztény világ műveltsége, tudománya, irodalma, művészete s anyagi gazdagságának legfényesebb öszponosító gyűlhelye vala, romokba dönté, s a hatalmas Bizancz keresztjének helyébe Stambul félholdját tűzte ki, leendő hódításai büszke jeléül. Ekkor a megrettent pápa és keresztény fejedelmek mindent elkövettek a végveszéllyel fenyegető török áradás meggátolására.

De mind hasztalan! Mohamed egy pár év alatt meghódítá Moreát, Boszniát, a görög és olasz szigetek nagy részét, és Róma és Persia elfoglalását célzó nagyszerű tervei közt halt meg.

Utódja, I. Szelim, az atya- és testvérgyilkos, Egyiptomot, Syriát és Palaestinát foglalta el. II. Szolimán, Mohácsnál 1526-ban a magyar nemesség legjobbrait, legderekabbjait temette el királyukkal együtt, s Magyarország nagy részét százados rabigába hajtotta. S mármár Németországot is hasonló sorssal fenyegeté, azonban Bécs falai alatt visszaveretett. V. Károly, Dória András, La Valette és Zrinyi Miklós a szigeti hős, legtöbbet ártottak neki.

Szolimannak Sziget alatt történt halála óta az eddigi zultánok hadiszerencséje megfordult, s bár még sok ideig dulakodtak a kereszténnyel; de végre is, Bécs alatt 1683-ban, leginkább Szobieszki lengyel király vitézsége által, s 1687-ben Mohácsnál, tehát ugyanott, hol másfél század előtt a magyart tették tönkre, s 1697-ben Zentá-

nál, s 1717-ben Pétervárad- s Belgrádnál Eugen herceg által megverettek s Magyarországból kiszorítottak.

A világhódításra törő II. Szolimán szerencsecsillaga hanyatlani kezdvén, jónak látta pártolása alá venni Szapolyai Jánost, az erdélyi vajdát, ki a magyarok által királlyá elválasztott Ferdinanddal versengett a magyar korona birása fölött. S az oszman pártolás valóban meg is tartá János királyt és fiát Erdély s Magyarország egy részének birtokában.

S itt kezdődött a török porta s az erdélyi magyar fejedelmek közti barátságos szövetség az osztrák dynastia s ennek pártja ellen. Hogy a magyar és török mint eddig halálos elienek, most már kezét fogva harczoltak együtt, ezt Szolimannak világhódító czélja, és Szapolyai Jánosnak magyar királyságai törekvése szülé. Iszonyu monstruosus szülemény! Miután a törökkel kezét fogott magyar az elpusztított haza fölött sok ideig nem csak az osztrák, de saját honfitársai ellen is a legvéresebb csatákat vívta.

E szövetség nagy befolyással volt arra, hogy a porta által kisebb nagyobb mértékben pártolt Bocskai, Bethlen Tököl és Rákócziak az erdélyi fejedelemség függetlenségét, s Magyarország vallási és nemzeti szabadságát fegyveres erővel biztosítsák. E szövetség előtt a fogolyul esett s rablánczra fűzött magyarok ezreit hurczolák ki magukkal a törökök hazájukba, s megvetőleg és zsarnoki kegyetlenséggel bántak velök, míg most a harc változó viszontagságai közt megbukott s üldözött magyaroknak menhelyet adának földükön, s barátságos vendégszeretettel fogadák őket, sőt a nagyobbak iránt megkülönböztető tisztelettel viseltettek.

Tököli Imre, gyámolítva a török által, már 21 éves korában 1678-ban győzelmes hadvezérként tűnt vala föl, s 4 évvel ezután egybekelvén I. Rákóczi özvegye- a hős lelkű és bájos Zrinyi Ilonával, még szerencsésebben harczolt az osztrák ellen, s a felföldi városok és várak nagyobb részét hatalmába keríté. Ekkor Tökölit a zultán ünnepélyes szertartással Magyarország fejedelmének ismerte el a fényes porta oltalma alatt; de e pünkösdi királyság egy évig is alig tartott. Mert miután a következő évben Kara Mustafa, Tököli ellenzése daczára is, 300,000 emberrel Bécsset akarta meghódítani, de visszaveretett, csakhogy Budát megtarthassa, a győzelmesen előre nyomult osztrák fővezér, Károly azon kívánságára, miként Tökölit

adják neki át, e helyett Drinápolyba küldék ezt mint foglyot, mi Tököli hadseregét elidegeníté az ozmántól, s a császáriakhozi átmenetelre bírá. Emellett Tököli hivei amnestiát nyervén, pártja ez által ugyszólván egészen megsemmisült, egyedül neje, Zrinyi Ilona tartá még magát a munkácsi várban 3 évig a leghősiebb ellentállással; de utóbb ő is legyőzetett, s gyermekei-, Rákóczy Ferencz- és Juliával együtt, mint fogoly Bécsbe vitetett.

Miután Tököli Imre elfogatása s török földre történt elvitelének nem volt kellő sikere, a porta ismét szabad lábra állítá, mi több, már 1686-ban egy pár ezer török élén Magyarországra küldé őt; de mint-hogy kevés erőt kapott, nem birt boldogulni, és sikeretlen harczaí után Törökhonba ismét visszahivatott. 1689-ben a vitéz Kiuperli Mustafa emeltetvén fővezéri méltóságra, ez Tökölit 16,000 törökkel küldé Erdélybe, ki is Oláhországból a hegyeken át, járatlan utakon csodálandó merészséggel nyomult be oda, s a meglepetett Teleki Mihály és Häusler hadseregét Zernyest és Tohán oláh faluk közt tökéletesen megverte, melly ütközetben Teleky Mihály elesett, Häusler s több osztrák tábornok elfogatott. E győzelem után Tököli egybehívta az erdélyi rendeket, s ezek és a porta megegyezésével Erdély fejedelmének ismertette el magát. Azonban még ez év lefolyása előtt kiszorítá őt Erdélyből Bádeni Lajos, az osztrák hadvezér, ugy, hogy többé vissza nem nyomulhatott. S miután 1691-ben a zalankemeni csatát is elveszték a törökök, Tököli szerencsecsillaga végkép lehangyatlott, s zernyesti győzelmének nem volt egyéb nyereménye mint az, hogy szeretett nejét, Zrinyi Ilonát, ki 6 év óta fogolykényt őriztetett Bécsben, Häusler tábornokért váltság fejében visszakapta. A karloviczí békekötés egyik pontja pedig később arra kötelezé a portát, miszerint Tökölit és hiveit messze távolítsa el Magyarország határaitól, s biztosítsa haza nem térhetésöket. Minek következtében Tököli, számüzött társaival együtt KisÁzsiában, Nikomédia városába vonult, hola porta költségén élt az 1705-ik év végeig, a midőn is hű és nagylelkű neje Zrinyi Ilona karjai közt jobb létre szenderült.

Tököli volt tehát az első magyar számüzött, ki mint rettegett hős magasabb politikai tekinteteknél fogva kénytelenítették honát végképen elhagyni, s kinek porai ismét azon földdel vegyültek össze, honnan a keleti magyarfaj őselei Európába költöztek. A sorsnak ezen titokszerű végzete, melly kelet csillagát Európából eredeti helyére,

Ázsiába látszott visszalökni, nemcsak Magyarország de egyszersmind a török birodalom hanyatlását is jóslólag hirdeté.

II. Rákóczy Ferencz fölkelése és sorsa sok tekintetben hasonlított Tököli támadásához, s még inkább a Kossuth által vezetett 1848/9 forradalomhoz, úgy hogy szándékom majd ez és amaz közt külön iratban egy igen érdekes párhuzamot felállítani. Az, inkább az arisztokratia, mint a nép által gyámoltott Rákóczi Ferencz, 8 évig harczolt a császári hadsereggel, s valamint a debreczeni országgyűlés 1849-ben, úgy az ónodi is 1707-ben kimondá Magyarország függetlenségét a trónvesztesnek hirdetett austriai háztól. Azonban Rákóczy is, épen úgy mint később Kossuth hasztalan bizakodván a külföldi hatalmasságok segélyében, lemondott a kormányzásról, az osztrákkal alkudozást Károlyi Sándor egyik hadvezérre bízta, ki a szatmári békekötéssel véget vete a háborúnak. Ki ne látná itt a szinte árulással vádolt Károlyi szellemében más félszázad után Görgeit feltámadni, ki azonban két hatalmasság által szorongattatva koránsem volt képes csak olly békekötést is eszközölni, mint a millyen a szatmári volt. Rákóczy 1711-ben Lengyelországba, innen Franciaországba, s innen ismét Törökönba menekült, s a porta által, melly azonban hadakozása alatt soha nem segíté őt, egész tisztelettel fogadtatott, kíséretével együtt illő fizetéssel láttatott el. Őmég rodostoi számüzetésében folyvást remélte sorsa megfordulását, s honábai visszatérhetését, azonban várakozásában megesalatkozva, 1735-ben, tehát 24 évi bujdosása után meghalt, s hült tetemei Konstantinápolyban takarítottak el, szive pedig saját kívánatára Franciaországba vitetett. Kossuth is, úgy mint Rákóczy Ferencz, sokkal számosabb kíséretével Törökországba menekült, s a porta óltalma alá helyezé magát, és mi sors vár itt reá, az még a jövő titkai közé tartozik.

1717-ben Belgrád körül Eugen herczeg osztrák táborát olly nagy veszély fenyegeté a törökök részéről, hogy ha Vékony János, ki Rákóczy Ferenczcel bujdosott ki, s ki az ozman vezér bizalmát nagy mértékben bírá, ennek általa Belgrádba küldött levelét, mint áruló nem kézbesíti Pálfi János hadvezérnek, — az egész osztrák sereg semmivé tétetett volna. Vékony ezen árulásért 12 házhelyet kapott Károly császártól.

Midőn 1738-ban, 3 évvel Rákóczy halála után Austria és Törökország közt ismét háboru ütött ki, a fényes porta, melly már

1718-ban Magyarország és Erdély birtokából végképen kiszorított, Rákóczy Ferencznek Bécsből Törökhonba szökött fiát, Józsefet Erdély fejedelmévé akarta tenni. Azonban a magyarrali kezefogásának ez utolsó kísérlete nem sikerült, miről még meg fogunk emlékezni Viddin történeténél.

A Töröknek Magyarország miatt — oh boszuló Nemesis! — Austriával fölötté meggyűlt a baja, s ezáltal hatalma rendkívül meggyöngyítettett. A mint Eugen herczeg a 17-dik század végén Zentánál megverte az ozmant, az orosz is használni akarta az alkalmat, a birodalmát terjeszteni kívánó Nagy Péter czár a töröktől elfoglalá Apor várát, s később 1736-ban az orosz hadvezérek közt München volt az első, ki fényes diadalt vívott ki az ottoman félhold fölött, s előpostaként jelenté, miként a két hatalmasság szerepet fog cserélni, az az a hanyatló kelet az ifju erővel fölemelkedő éjszaki colossnak kénytelen lesz átadni a világhódítás nagy munkáját.

S ugy is lőn. Az orosz azóta folyvást háborítja, gyöngíti a török birodalmat, mellynek nagy részét már is sajátjává tette. Az ezen század elején kitört szerb- oláh- és görögországi fölkelést a porta ellen hathatósan gyámolítván, ezáltal még inkább segített megásni sirját.

Az angol ki szinte ura akar lenni a világnak, s a vizen már is az, tekintélyes hatalmánál fogva nem állhatá meg, hogy bele ne szóljon a dologba, s 1807-ben már mint ellenség vitorlázott át a dardanellákon, s jelent meg Konstantinápoly előtt, s ugyanakkor az orosz hajóhad tönkre tette a törököt.

Ezen, az ozman birodalmat összemorzsolással fenyegető két oldalról megtámadás, illy zavarok közepett lépe a trónra II. Mahmud, ki talán minden eddigi zultán közt legeszélyesebb, legfelvilágosodottabb kormányzó lévén, helyes és korszerű intézkedései által sikerült neki a már sir szélén állott birodalmát megmenteni attól, hogy egyik vagy másik hatalmasság által a már megásott gödörbe legalább még egy ideig bele ne taszítottassék.

Ő mindenek előtt békét kötött az angollal, és pár évi harczolás után az oroszsal is, kik azonban eldöntő befolyást nyertek a divánban s tengerének urai lettek, mig viszont az egyensuly fentartása végett Austria s Franciaország is sulyt vetett a közös mérlegbe. S valóban e négy hatalmasság már a mult század végétől fogva közös vezetője,

irányadója, szóval nyakára nőtt ura a győzhetlen portának, s létele, fennállása egyedül tőlük függ.

Mahmud jól ismerve roskadozó állodalma halálos betegségének mélyen rejtőző okait, mint reformátor, mint anyjának orvosa, gyökeres gyógyítással ügyekezett a nagy bajon segíteni; de talán már későn érkezett operációja- és gyógyszerével. Ő a művelt keresztény világ civilizációjától annyira idegenkedő országába európai szokásokat, törvényeket hozott be, mentt lévén minden előítéllettől, kiképzés végett több török ifjut küldé Bécsbe, Párisba, elődei által iszonyuan elnyomatott keresztény alattvalóit szabadabbá tette, katonai tanodákat alapított, s katonaságát egészen európai lábra állítá. És ez utóbbi pont okozott neki legtöbb bajt, mert a basák és janicsárok, vagyis a török nemesség hatalmának megtörése, s az utóbbiak végképeni kiirtása által ugyan legféktelenebb, de legvitézebb harczosaitól fosztá meg magát, s ujon rendezett katonasága sokkal fiatalabb volt, hogysem azzal a csakhamar ráfordult háboruban győzelmesen állhatott volna meg, míg más részről korszerű ujitásai által a vakbuzgó muzelmanok nagyobb részét maga ellen lázítá.

Illy körülmények közt támadtatott meg a már egészen rendezett és sokkal hatalmasabb hadsereggel bíró orosz által 1828-ban, melly háborúnak oka, vagy ha úgy tetszik ürügye, a még 1821-ben kiütött görög szabadságharcz vala, melly az ozman és görög közt már ekkor hét év óta változó szerencsével folytatott. A porta ugyanis rendkívül neheztelt a miatt, hogy az orosz, ki már 60 év óta szakadatlanul háborgatja, gyöngíti őt, most az ellene fölkelt görög nemzetet, leginkább vallásos és politikai érdek miatt, pártolja, gyámolítja.

Miért is gyűlölt ellene irányában, mind vizen, mind szárazon olly intézkedéseket tőn, hogy köztük a háboru kiütése elkerülhetlen lett. S habár a zultán új intézményeit szerette volna előbb megerősödvé látni, de midőn az oroszoknak harcczal fenyegető állását észrevette, e tekintetben ő is tüstént a legnagyobb erőkezületeket tevő. Konstantinápolyból a veszélyesnek hitt keresztényeket eltávolítá, európai és ázsiai birodalmának muzelman népét igaz hitők és nemzeti létőknek az orosz által szándékba vett eltörlésével fanatizálva, fegyverfogásra buzdítá, s ez által a még csekély számú jól rendezett katonaságon kívül a népfölkelés ezreit állítá ki sikra.

1828-ban az orosz hadsereg csakugyan beütött mind az európai, mind az ázsiai török birodalomba, s Moldván s Oláhországon át a Dunáig majdnem minden akadály nélkül nyomult előre. Azonban a törökök által elszánt vitézséggel védett bolgárországi dunai erősségekben a legnagyobb gátköre talált. Konstantinápoly két hatalmas kapuja, Várna és Sumla közt a legvérengzőbb csaták fejlődtek ki, s bár a török általán véve őseihez méltó hősiességgel harczolt, s ellenének nagy veszteséget és kárt okozott, mindazáltal az orosz több erősségét tetemes áldozattal bevette s a sikon is több csatában győzelmet vívott ki fölötte, annyira, hogy már az év végén Európában s Ázsiában összesen két török fejedelemség, 3 basaság, 14 vár, a Kalafattól Várnáig terjedő megerősített vonal, s a Dunán négy átmeneti pont vala birtokában. Mindemellett Mohamed nem tágitott, sőt még nagyobb készületeket tön, s a következő 1829-ik évben is folytatá a harczot. Mindjárt az év elején gróf Diebits elvágta a nagyvezérnek Sumlávali összeköttetését, s közel ehhez Kulavtsainál harczra kényszerítván őt, 40,000 emberét szétverte, s 40 ágyuját foglalá el, s átkelve a Balkánon egész Drinápolyig nyomult előre, míg Ázsia felől Paskievits Rodoston át a dardanellákig hatott, mi a büszke Stambult, s az egész török birodalmat végveszéllyel fenyegeté.

Ekkor már a megrettent porta hajlandó volt a békekötésre, s miután több hatalmasság, különösen Austria közbenjárására maga a czár sem ellenzé azt, még ugyanaz évben létre is jött a drinápolyi békekötés. Ez által a megalázott török porta csak annyit nyert, hogy birodalmától végkép meg nem fosztatott, ellenben az orosz majd minden tekintetben urává lett. Különösen azon békekötés szerint hadi költség fejében 11 millió aranyat köteleztetett az oroszoknak lefizetni, s míg tartozásának eleget nem tesz, addig Moldva, Oláhország és Siliustria orosz kézben marad, mi a két előbbivel az adósság lefizetése mellett is megtörtént; több török város és erősség Oláhországgal egyesítettett, a Duna balpartján ezóta nem birhat a török erősségeket; az orosz hajók számára az egész török tenger megnyitott, s Ázsiában a batumi torkolatig terjedt ki és növekedett az orosz birodalom. Ugyanekkor Görögország sorsa is akkép döntetett el, miszerint az a porta hatalma alól egészen felezabadított, s független, önálló alkotmányt nyert, mi az egész művelt világra nézve legjelentősebb eredménye volt a muszka-török háborúnak.

Látnivaló ezekből, mennyire megtörte, elgyöngíté, s lealázta a török hatalmasságot e háboru, melynek nyommasztó következéseit még mai napig sem bírta kiheverni. S a becsületes szándéku, de reformjaival elkésett Mahmudnak nem csupán az éjszaki colossal, de a kelet egyik új meteorjával, a korszerű javítások terén vele versenyre kelt Mehemet Ali, egyiptomi helytartójával is meggyült a baja. Ez ugyanis a portától függetlenné akarván tenni az általa kormá yzott országot, megtagadta az engedelmességet, s fia-, Ibrahimmal együtt több éven át olly vitézül harczolt a török ellen, miszerint épen úgy mint az orosz, mármár közel volt ahhoz, hogy Konstantinápolyt elfoglalja s a nagy próféta utódját kiszorítsa a serail paradicsomából. Ekkor a szegény szorongatott Mahmud, uralkodása biztosítása végett kénytelen volt legnagyobb ellene, most már tulajdonkép védura-, az orosz cázárhoz folyamodni segélyért, s miután ez 1834-ben föl is lépett mellette, s már egy pár ezernyi orosz segédhadat küldé Konstantinápolyba; Mehemet Ali békét kötött a zultánnal, mi által amaz független urává tette magát a rábizott egyiptomi fejedelemségnek, s a nagyrament lovászinásból végre csakugyan fejedelem lett.

A szerencsétlen Mahmudnak ezeken kívül sok bajt és veszteséget okozott Algirnak a francziák által történt elfoglalása, a basák és a főlemelt adó miatt elégiületlen népeinek többszöri lázadása. Illy körülmények közt nem csoda, ha birodalma ujjaalakítása tervét nem vihette ki egészen, s utóda is, Abdul Medsid, a mostani fiatal uralkodó, eddig még csak a trónraléptekor nyilvánított szép, de nem teljesített ígéreteket mellett maradt.

A mostani uralkodó, s általán véve az egész török birodalomnak legujabb, legnevezetesebb történeti fordulópontja, mint tudva van, a magyar-lengyel menekültek Oroszország és Austria által kívánt kiadásának megtagadása, mely kérdés az egész europai diplomatiát élénk mozgásba hozá, s minden nemzet figyelmét fölötte felgerjeszté, s miről alább bővebben.

Ki hitte volna, hogy a magyar, ki József császár idejében, Laudon és Koburg vezérlete alatt az oroszszal együtt harczolt a török ellen, alig egy pár évtized lefolyása után illy egészen visszas helyzetbe jöjjön a török és orosz irányában; és ki hitte volna még 20 év előtt, hogy majdnem ugyanazon orosz hadsereg, mely győztes fegyverével a török birodalmat megrázkódtatá, 20 év után

majdnem ugyanazon vezérek, mint Paskievits, Rüdiger és Roth alatt Magyarországra is belépjen, s itt a magyar fölkeltek legvitézebb seregét fegyverlerakásra kényszeritse. Hiába! a költőként :

„Forgó viszontság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk kénye hány vet,
Játszva emel s mosolyogva ver le.

Ki az orosz és török közti viszonyt mélyebben vizsgálta, könnyen elképzelheti, milly ijesztő benyomást tehetett a portára a legujabb magyar forradalomnak különösen az orosz interventio által történt elnyomatása. Ezért mondá Kossuth viddini levelében : „A török ösztönszerűleg érzi, hogy a mi bukásukkal az ő esése is össze van kötve. A belgrádi basa könyezett bukásunk felett, s európai birtokát áruba bocsátá, mondván, előre látja, miként az ozmannak Európában tartózkodása aligha még két évre terjedhet. Hát ha még önök, ugy, mint én, látnák Törökországban a rothadás jeleit, s ugy mint én tapasztalnák végtelen gyöngeségét Oroszország ellenében, s azon végzetserű hódolatot amaz eszme előtt, hogy a mi bukásunkkal ők is az enyészet áldozatául fognak esni! Szerviában a törökök még ez év lefolyása előtt (??) csak egy erősített helyet nem birandnak (?), e fejedelemség, ugy mint Oláhország, orosz tartománnyá lesz, s Törökország szláv törzsökei támogatva a horvát (?) és szerb nép által, az ozman birodalmat kiszáradt agyagként őrlendi össze.“

E jóslat, kivéve a szerbek foglalásaira vonatkozó elhamarkodott pontot, tökéletesen megegyez a híres keleti utazó Blanqui nézetei- és jóvondöléseivel, ki a török földön szerzett tapasztalásai- s mélyebb combinatióiból már 1842-ben azt következteté, miszerint az ozmán birodalom bukását nem csak despotián alapuló státusszerkezete, valóságos előtétele, régihez ragaszkodó tespedése, apathiája, hanem egyszersmind társadalmi, erkölcsi romlottsága, s főkép keresztény alattvalóinak hosszas elnyomatása, s ezektől elszigeteltsége eszközlendi. Szerinte ezen elkülönzés mód nélkül szaporitá, testileg lelkileg erősíté, javitá a török földön lakó keresztényeket. Az ozmán hadseregben csak muzelman, az igazhitű szolgálhat, s e fonák rendszabály által a keresztények vére, ereje századokon át megkiméltetett; míg a hosszas harcok közepett önmagát annyira fölemészté az ozmán, hogy európai birodalmában most már kétszer annyi a keresztény, mint a

török száma, (12 millió lakos közt 8 millió a raja, s csak 4 millió a muzelman). S bár a török járom és befolyás alatt sok keresztény elkorcsosult, de a velök kevesbbé érintkező falusi nép megtartá eredeti typusát, szokásait; a hosszas nyomor és szenvedés még inkább megnemesíté őket, családi életök egyszerűsége és tisztasága megedzé testi erejüket, a soknejűség s az irtóztos pederastia fürtelemsarában fetrengő, elfajult török fölött már is uralkodóvá tette őket. A két, egymással megférhetlen faj közt előbb utóbb végképeni elszakadás fog bekövetkezni; a törökországi keresztények személy- és vagyonbátorságnál később még többet is fognak követelni, s a korszerű haladás- és polgárosodásban rövid idő óta nagy előmenetelt tett Szerbia már is mintául szolgál a többi török tartomány jövőjére nézve.

Mindezen körjelenségből világosan látható, miként a török, mint a próféta hive, sirja szélén áll, s vagy egészen átalakul, vagy végkép megsemmisül.

És az igazságszolgáltató Nemesis nemsokára meghozandja az időt, midőn a török barbárság által romokba döntött byzancezi műveltség, még nagyobb fényvel, ismét a kereszt diadalával, fog feltámadni hamvaiból.

XVII.

Bolgárország. Lakói. Nyelvök. Történeti viszonyaik a magyarokkal. Árpád meghódítja a bolgárokat. IV. Béla alatt ázsiai Nagy Bolgárországban magyarokat földöznek föl. Imre, Nagy Lajos, Zsigmond, I. Ulászló magyar királyok és Hunyady János hadviselései Bulgáriában, s Viddinnek általuk történt gyakori ostromlása és megszállása. II. Rákóczy Ferencz fia, József, Viddinben. Paszvan Oglu viddini lázadása.

„Nincs semmi új a nap alatt.“

Biblia.

„— — — Így volt, így marad a világ.
Forr mint az ádáz tengerek.
Egymást váltja örök romlás, teremtés.“

Berasenyi.

Viddin, (hajdan Viminacium), mely város legujabban a magyar menekülteknek hosszabb ittartózkodása által olly nevezetes lett, Törökország egyik századok óta meghódított tartománya-, Bolgárországban fekszik, mellynek összes földterülete 1740 m.föld. Ezen lapályos tartományt méltán lehet a Balkan hegyek talapzatának nevezni. Földje igen termékeny, de a csekély népesség s a török lustaság miatt nagyobbára parlagon hever, s még mivelő kezekre vár.

Lakóinak száma négy millió, kik közt az ősi birtokosok, a bolgárok száma összesen három millió, s azon fölül ez közöttük a legerőteljesebb, s legnagyobb jövővel bíró népfaj, mellyből nem igen sok olvadt be egészen a török fajba, s melly kivált a városokon kívül hiven megőrzé nemzetiségét s tiszta erkölcsét, s testi erejét. Ez által kedvező alkalommal okvetlen fölül fog emelkedni a törökön, s mihelyt hosszas elnyomatása után az alkotmányos szabadság s műveltség jótéteményeiben részesülend, ismét visszanyerheti egykori függetlenségét, szabadságát. Különös, hogy más idegen tartományokban még több bolgár lakik szétszórva, mint magában, Bolgárországban, mit leginkább a török zsarnoki elnyomásnak lehet tulajdonítani. Az említett 600,000-en kívül, Thracia- és Macedóniában, déli Orosz- és Magyarországon orosz Bessarabiában, Moldva-és Oláhországban összesen még 4 millió

négyszázezer bolgár létezik szanaszét a nagy világban. Nálunk a Bánátban a régi háboruskodás közepett egy pár ezer bolgár telepedék meg, kiknek száma legujabb időkig 14 ezerre szaporodott. Nyelvökre nézve már egy ezredév óta a nagy szláv törzshez tartoznak, s a régi bolgár nyelv szóképzés s hajlítás tekintetében minden szláv dialect közt leggazdagabb, s minden egyéb szláv dialect kitünő tulajdonait egyesíti magában; irodalmuk is minden szláv közt legrégebb s legdúsabb. Sz. Cyrill és Method bolgár nyelven szerkesztett egyházi iratai a görög hitű szlávok közt, tehát a roppant orosz birodalomban is kézen forognak; míg az új bolgár nyelv és irodalom az orosz véduralom alatt álló Oláhország fővárosa-, Bukarestben műveltetik leginkább. Tekintve ezt, s azon körülményt, miszerint nemcsak nyelv, de a görög nem egyesült vallás dolgában is közel rokonság van a bolgár és orosz közt: képzelhetni, kitől várja leginkább a bolgár népfaj török járom alóli felszabadíttatását.

A főleg hadviselés szempontjából Törökországra nézve roppant fontosságú Bulgária, az ezt keresztül hasító Duna jobb partján s egyik csucsával érintkező fekete tenger mellett több erősített város és várossal bir, mellyek mint megannyi őrsereg- vagy várkapu gyanánt állanak a török birodalom egyéb részeinek földözésére. S így az, a ki Bulgáriát meghódítá, átlépett az óriási kapun, s könnyen magáévá teheti az egész ozman birodalom udvarának gazdaságát, a mint ezt 1828—9-dikben már be is bizonyítá az orosz, a nélkül, hogy még akkor az egész török gazdaságot átvette volna. Sophia, Silistria, Rustsuk, Varna, Sumla, Burgas, Viddin és Nikápoly mind megannyi védbástyája az ozman birodalomnak, s a legrégebb idők óta egész korunkig folytonosan egyik legélénkebb csatapiacza volt ez az európai nemzeteknek, de kivált a római-, görög-, bolgár-, magyar- és töröknek, főleg a kereszt és félhold miatti háborukban százezerek temetője lett e kis tartomány, melly a középkor minden nemzetbeli legvitézebb bajnokainak vérével van fölösleg megkövénítve, úgy hogy az által e sírkert földébe annyi eleme és magva vegyült minden szép-, jó- és magasztosnak, miszerint előbb utóbb okvetlenül ki kell abból a kereszt, s az ezzel járó műveltség és szabadság terebélyes fájának nőnie, melly arany gyümölcseivel a harczok viszontagságaiban e földön legtöbbet szenvedett ősi birtokosokat, az erőteljes bolgár népfajt kell hogy boldogítsa.

Bulgáriát a rumílii beglerbég kormányozza, Sophia azelőtt Triaditza nevű fővárosából, s a sophiai, nikápolyi, silistriai és vidini basaságok is az ő főparancsnoksága alá helyezvék.

Midőn a magyar menekültek leendő hosszabb tartózkodásuk helyére, Bulgáriába léptek, valljon eszökbe jutott-e az, miként a bolgár népfaj eredetileg igen közel rokon, vagy talán egy is a magyarral, és hogy a bolgár egykor több ideig honosa, polgártársa is volt már a magyarnak, miután a régiebb korban Bulgária több királyunk alatt kiegészítő, hozzátartozó része vala a magyar birodalomnak, sőt hogy midőn Árpád a szittya elődei által birt földnek, a nagy magyar birodalomnak visszaszerzésével bajlódott, az ezen földön talált bolgárok is meghódoltak neki? Valljon eszökbe jutott-e az, hogy nem annyira e tartomány bírása, megtartása, mint inkább a kereszténység és polgárosodás ügyeért roppant harcokat vívtak Bolgárországban hőseink elődeink, s az elhullott magyarok ezreinek porát takarja e föld? Eszökbe jutott-e az, miszerint különösen Viddint többször a legnagyobb tüzzel ostromlák, győzelmes karaikkal bevették és több ideig mint hódító urak laktak eleink, s hogy Nagy Lajostól kezdve egész Kossuth Lajosig nem egy történeti nevet kivivott magyar ember fordult már meg s tartózkodott ezen bolgár-magyar-török városban; sőt Viddin alatt a régi időkben is talán épen azon a helyen táboroztak Nagy Lajos, Zsigmond, Ulászló királyok, Hunyadi János és Rákóczi József hadai, hol most a menekült honvédek lefegyverezve s tétlenül tanyáztak. Csak-hogy a régiebb időkben őseinket leginkább mint hódító, győztes bajnokokat uralta Viddin s az egész Bulgária, s a bolgár és török kénytelen volt előlük innen más országba menekülni, vagy foglyként, legyőzött népként megadni nekik magát; míg legujabban Bulgáriába lépett honfitársaink épen ellenkezőleg, mint hazájukból kiszorultak menekültek, vagy inkább menettettek ide, s majd nem úgy mint legyőzött foglyok őriztettek itt.

S ha netalán Bulgária, különösen Viddin és Sumla gyakori említésekor ezen érdekes viszonyunk s régi ismeretségünk még illy általános vonásokban sem jutott volna eszébe az olvasónak, büntetésül, de azért meg ne ijedjenek önök, Bolgárország s különösen Viddin történetét, kivált a mennyiben minket is közelebbről érdekel az, eleitől végig, de csak röviden meg fogom ismertetni.

Szinte hihetlennnek látszik, s mégis igaz, hogy a bolgárok, kik most szláv ajkuak és görög vallásuak, eredetileg pogány magyar fajból származtak, s éjszaknyugati Ázsiából, a kaspi tenger mellől az ötödik században vándoroltak ki a Don s Dniper folyamok mellé, s innen két századdal később mostani országukba, hol szláv néptörzsre akadván, ezeket ugyan meghódíták, de nemzetiség dolgában ezekkel egészen egybeolvadtak. Ezek a még akkor Moesia inferior-nak nevezett hazájukban sok szerencsével harczoltak szabadságukért a romaiak és görög császárok ellen; de a 7-dik században benyomult bolgárok előtt meg kellett hajolniok. Ezek viszont saját királyuk alatt egy ideig a görög császárokkal álltak szövetségben, míg végre növekedvén erejük, a 10-dik század végén egészen önállóak, s függetlenek akartak lenni. E miatt azonban a mi magyar királyainkkal gyült meg a bajuk, kik felsőbbbségök érzetében minden áron alattvalóikká ügyekeztek őket tenni, de azért a hosszas, kimerítő harczolások közepett sem bírták végképen megtörni hatalmukat. Ellenben a török, Ázsiából mindinkább előre nyomulván, roppant hatalmával utjában elsodorta a vitéz, de kicsiny Bulgáriát, 1392-ben legyőzte, meghódítá ezt, sőt még utósó királyát, Susmant is fogollyá tette.

Midőn Álmos, az Ázsiából kiköltözött magyarok vezére az oroszokat megverte, s a halicsi fejdelem önkényt meghódolt neki, így ir a derék Jászay Pál, a Duna-Tisza közét a bolgár fejdelem Zalán birta, kinek ős atyja a nagy Keán e földet tót s bolgár telepekkel töltötte meg; a Tiszán és Szamoson alól pedig Orsza váráig, a mai Orsováig, a bodoni (viddini) várból kirohant Glád lett urrá e földterület fölött.

Az Árpádok közül Imre király volt az első, ki a mostani Bulgáriát fegyveres erővel megtámadá, s egy időre alattvalóvá tette. S V-ik István, koronázási ünnepélyekor egyszersmind Bolgárország királyává is fölkenette magát.

És itt egy rendkívül nevezetes dologról kell megemlékeznünk. V-dik István atyja, IV. Béla király uralkodása alatt, mielőtt a tatárok elpusztították volna a hazát, két térítő magyar barát utazott éjszaknyugati Ázsiába, hol az Európába szakadt s elütösödött bolgárok ősi lakhelyét, Nagy-Bulgáriát fődözték fel, s azt találták, miként az itt lakó tatárfajú bolgárok s a magyarok közt igen nagy hasonlat

és rokonság folal helyet. Sőt ezen hatalmas s messze kiterjedt nép-törzs B u n d a s B o l g á r nevű városai körül, a régi magyarok azon részét is felfödözték, kik Álmos és Árpád vezérlete alatt nem akaráván ősi hazájukból kiköltözni, elmaradtak tőlük, s mint pogány harczos nép együtt éltek a bolgár atyfiakkal. E fölfödözés nagyon megörvendeztet'e a térítő atyákat, kik Ázsiában hátramadt rokonainkat tüstént Európa akarták elcsalni magukkal s a keresztény hitre téríteni; azonban siker nélkül. Megjegyzendő még, hogy a térítő barátok az ázsiai és europai magyarok nyelve, kiejtése közt semmi különbséget nem találtak. És az idő vihara mind Nagy-Bulgáriát, mind az ott lakott ázsiai magyarokat elsodorta a föld színéről, vagy ha tetszik, úgy elkeverte őket Ázsia különféle népfajai közé, hogy még a roppant szorgalmu Regulý is alig birta feltalálni nyomaikat.

Ezen adat még inkább földeríti a magyar és bolgár népfaj közti közel rokonságot. Szerencséje, vagy tán szerencsétlensége a magyarnak, hogy Európában ő is épen úgy mint bolgár rokona, el nem tótosodott. Lehet, hogy ez ásta meg a sírját, lehet, hogy épen ez mentendi meg a haláltól. Elég az hozzá

V-ik István uralkodása után több ideig nem volt köze a magyarnak Bulgáriával. Azonban az Árpádtörzs kiholtával Nagy Lajos, kinek dicsőséges hatalma annyira kiterjeszté a magyar birodalom határait, hogy akkor még Oroszország nagy része is mint alárendelt tartomány uralta a magyart, megtudván azt, hogy az egész keresztény világot veszéllyel fenyegető ozman fegyver a bolgár fejedelmek győzelmet vőn, s ezt majdhogy egészen ki nem szorítá országából; használni akarta a kedvező alkalmat, a magyar koronának Bulgáriához régi jogát fölelevenítendő, s ezáltal egyszersmind gátot vetendő az ozman áradatnak. Melly végből 1365-ben edzett hadseregével el is indult Budáról, s Orsovánál átkelven a Dunán, legelőször is az erősített Viddint támadta meg ostrommal. A vár parancsnoha Strascimir, elszántan s hősies kitartással védelmezte e pontot, de végre is engedni kellett az erősebb magyar fegyvernek, megadta magát, s Lajos által mint fogoly, Horvátországba küldetett. Rövid idő alatt Viddinnek egész területe elfoglaltott a magyarok által, s a győztes király Apor Dénes erdélyi vajdára bízta ennek kormányzatát, ki több ideig Viddinben székelt, hihetőleg épen ott, hol most a már általunk ismert Zia basa lakik. Sisman a bolgár fejedelem

ipjává lévén Murát zultánnak, kezét fogtak olly czélból, hogy az elvesztett Viddint s területét egyesült erővel visszafoglalják. Erre Lajos király a következő évben serege élén ismét táborba szállt Viddin alatt, s 20 ezernyi magyar és oláh hadával 80 ezer tehát háromszor annyi bolgár és ozman fölött a legfényesebb diadalt vívta ki, s a dicsőséges munka után visszatért Budára. 1369-ben Wlajko az oláhországi vajda hűtlenül föltámadt ellene. Apor Dénest és őrseregét kiverte Viddinből, s Bolgárország fejedelmének kiáltatta ki magát. Ekkor Lajos, a magyar banderiumokkal újlag, most már harmadszor vette be Viddint, Wlajko pedig, ki az Erdélyből reátört Apor Miklós székelyeit szétverte, a Duna tulsó partján, a mostani Kalafat körül állt vele szemközt, akadályozandó a magyarok átkelését a folyamon. Mindamellett Gara Miklós a macsói bán, az oláhok nyilzápóra daczára is a Dunán átvitte a magyar hadsereget, mire az oláhok vajdájokkal együtt futásnak eredtek, s országuk beljébe vonultak. Lajos értesülvén Apor Miklós és serege elvesztéről, békét kötött a vajdával, ennek Viddinben elfogott sógorát, Strascimirt, szabad lábra állítá, s Viddin és Magyar-Bolgárország helytartójává tette.

Bulgaria nagyrésze több ideig volt így Lajos király birtokában, s őrseregének otléte, a bolgárokkal összekeveredése által annyira megmagyarosodott, hogy az időben például csak Viddin is Bodony nevet viselt, s néhány magyar család örökre megtelepedett, egészen meghonosodott Bulgáriában. Másrésről viszont 1374-ben a török nagy pusztítást okozván Bulgáriának még Sisman által birt részeiben, a bolgárok seregestül vándoroltak ki Horvát- és Magyarországra.

Paläolog János, a byzancezi császár, rettegve a trónját veszélyel fenyegetett ozman hatalomtól, szorongó állapotában ígéretet tőn a pápának, miszerint országában a görög helyett a római katolikus vallást hozandja be, s a pápával együtt segélyadásra hívta fel Nagy Lajost a török ellen. Ez ügy elintézése végett ez, és a byzancezi császár Viddint vagy is Bodonyt tűzék ki személyes találkozásuk helyéül, hol is mindketten fényes kísérettel megjelentek, s a magyar király kedves mulatóhelyéről, Lippáról nagylelkű és bájos nejét Erzsébetet is magával vitte. S miután a hatalmas Lajos a gyöngé byzancezi császárt segélyadási ígéretével megvigasztalá: Viddin a

legpompásabb lakomák, fejedelmi multságok színhelyévé lön... s még ekkor nem is álmodák hatalmas őseink, hogy e víg tanya 5 század múlva utódaik számkivetési siralomvölgyévé fog változni. A Lajos által ígért segélynyújtásból azonban mi sem lett, miután a pápának rajta elkövetett méltatlankodásai miatt gátolva volt szava beváltásában. Pedig ha Nagy Lajos, kiknek „a félvilággal szembezállt nemzeteket tapodó haragja“ viddini ígérletét teljesítendi, az ozman hatalma s uralkodása bizonynyal ideje korán megtöretett volna Európában, s most Magyarország, sőt az egész világ másképp állana.

Nagy Lajos halála után leánya-, Máriának férje Zsigmond király az ozmannak mindinkább előrenyomulását nem nézheté nyugton, s föltette magában a törököt az általa elfoglalt Bulgáriából s később Európából is kivenni. Nagyszerű célja előmozdítása végett több keresztény fejedelmek is egyesültek vele, s különösen a francia tetemes haderővel gyámolítá őt. 1394-ben 130,000 majd minden keresztény nemzetbeli hadsereg élén, mellynek derekát a magyar képezé, először is a védelme alatt álló Oláhországba nyomult, mi a törökre nézve épen olly rettentő vala, mint a muszkák 1828-diki beütése ugyancsak Oláhországba. Az ozmanok Kis-Nikápolynál a mostani Turnul-Severinnél körülsánczolva várták a keresztény hadat, melly ugyanitt meg is támadta, nagyon megverte, s a Dunán átűzte őket Bulgáriába. Zsigmond ekkor közbejött akadályok miatt visszavért Magyarországra, de csakhamar megjött onnan, s átkelvén seregével a Dunán, Viddint ostrommal bevette, s Nikápoly alá vonult. Itt a vitéz Bajazet zultán roppant seregével megütközött, mi azonban leginkább a francziák szeleskedése, a különféle nemzetbeliek közti versengés, s jó vezér hiánya miatt, a keresztényekre nézve olly roszul ütött ki, hogy egész seregök nemcsak tökéletesen szétvertett az ozman által, hanem közülök 20 ezer elesett, 20 ezer elfogott, s ezek nagyobb része is irgalmatlanul felkonczoltatott. Zsigmond futással menekült, a Dunán Konstantinápolyba szökött a görög császárhoz, miután fét haza menni. Azután 25 év múlva 1419-ben Péterfi Miklós visszaváda a kölcsönt, ugyancsak Nikápoly és Nissa közt rettentően megverte a törököt, 80,000 emberöket egészen tönkre tette, s már ekkor a magyar hadvezérek közt az ozmanok legiszonyúbb ostora Hollós János is feltűnt, ki Zsigmondtól a csa-

tában szerzett érdemeiért a hunyadi várat és uradalmat kapta adományul.

Ezután Hunyadi János bámulandó vitézség- s roppant szerencsével harczolt az ozman ellen; de olykor a túlnyomó erő irányában még sem boldogulhatott. S így történt, hogy a harcz fáradalmainak kipihenése végett 10 évre békét kötöttek az ozmannel, mit azonban a pápa ő szentsége izgatására csúfosan megtört Ulászló király. Meg is bűnhődött érte tömérdek ártatlannal együtt. 1444-ben az oláh vajda és Hunyady ellenzése, baljósatai daczára is a lengyel Ulászló csak 20 ezer magyar és oláh hadsereggel s 2000 málhás szekérrel vakmerősködött a Dunán átkelni, s legelőször is ősei példájára Vid-dint foglalá el, s itt egy pár napig valódi keleties pompa és fényűzés közt mulatozott. A háromszor erősebb török sereggel később Várnánál találkozáván, itt csatára került a dolog. A nagytapasztalású Hunyady rendezte s vezette az ütközetet, s rendkívüli ügyes stratégiája s személyes vitézsége által eleinte olly pusztítást csinált a török közt, hogy ezek már visszavonulni készültek. Azonban Ulászló király és több magyar főúr, kik Hunyady rendelete szerint még nem vettek részt a csatában, s tartalékseregökkel egy helyben állottak, megunva a tétlenséget, s még inkább irigylve Hunyady dicsőségét, önmaguk szántából egyszerre csak rátörnek a török derékhadára. Ekkor a zultán méltó boszankodással kirántja kebléből a szegedi békekötés okiratát, felmutatja azt népének, s ügye igazságos érzetében boszút kér allahtól a hitetlenek és hitszegők fejére, mi az ozman harczosokat annyira föllekesíté, hogy a legnagyobb elszántsággal fogadták el a király megrohanását, s ennek seregét csakhamar tönkretették, egy jancsár magát az esküszegő és dicsvágyó Ulászló királyt is megölte a csatatéren; melly veszte-ség az egész magyar hadsereget a legnagyobb zavarba hozá, s az ozman megérdemlett diadalát fényesen biztosította. E roppant veszteség közepett, Hunyady is, kinek győzelem esetére jutalmul Bol-gárországot ígérte a király, futással mentette meg életét. A magyarokat sárba vitt pápai nuncius urat pedig futás közben lekaszabol-ták. „Bizony, mondom néktek : elvették jutalmukat.“

A szerencsétlen várnai ütközet után Magyarország kapui tárva nyitva lettek az ozman előtt, s ha Hunyady János és fia a nagy Mátyás hős vezéreivel nem áll a résen, a félhold egy századdal hama-

rabb tüzetett volna ki Buda falaira. Mátyás király hatalma feltartóztatá ugyan a török áradat berohanását, de mint kellett és lehetett volna, nem nyomta vissza eredeti medrébe, még csak a Zsigmond alatt elvesztett Bulgáriát sem foglalá vissza, s mint maguk a legbigóttabb történetírók bevallják, Mátyás is úgy mint Nagy Lajos a pápának fondorkodásai s méltatlanságai miatt nem tette semmivé a törököt.

Corvin János, Mátyásnak nagyra termett szerelem-gyermeke, miután 1501-ben Bosniában a törököt iszonyuan megverte, a következő évben a Posegába ütött ozman hadat is tönkretette, Bolgárországba berontott győzelmes sefegével, s legelőszőr is Viddint (Bodonyt) foglalá el, s egész Nikápolyig nyomult, honnan roppant hadi zsákmánynyal s a török járom alól megszabadított bolgárok ezreivel tért vissza honába.

A mohácsi vész után csakugyan bekövetkezék az, mitől már régóta tartani lehete. Az ozman elfoglalta, megigázá Magyarországot. Ezóta Bulgáriával semmi köze nem volt többé a magyarnak, legfőlebb is a rabszíjra fűzött vagy az osztrák ellenében pártolása alá vett magyarokat hozta ide a török.

Azonban a mult század elején egy igen nevezetes dolog történt, mi Bulgáriát s különösen Viddint a magyarra nézve emlékezetessé tette. A rodostoi számkivetésben elhunyt II. Rákóczy Ferencz halála után, ennek egyik fia József megszökvén Bécsből, hol mindedig szigoru őrizett alatt tartatott, 1736-ban megérkezett Rodostóba, a kibujdosott magyarok csekély maradványa közé. Rákóczy József gyermekkorától fogva Bécsben növeltetvén, nemzetével semmi érintkezésbe nem jöhetett, még anyanyelvét is egészen elfelejté, s keblében a nemzetiségnek és hazafiságnak alig maradt meg egy parányi szikrája. E mellett bár eszes volt, de apja jobb tulajdonaival nem birt, növeltetése- és sorsávali elégtelensége indulatossá, rendtelenné, s változékony, állhatatlan jellemüvé tette őt. Mindazáltal a fényes porta által apjáról öröklött híres neve miatt, s azon okból, mert ez céljai kivitelében eszközül akarta használni, kitünően pártoltatott. Az Austriával régóta háboruskodó porta ijesztő popánczként ügyekezett felhasználni a szegény Rákóczy nevét és személyét. Rodostóból Konstantinápolyba hívta meg, a serailban kegyeivel árasztá el, s kíséretével együtt fejedelmi pompába öltözteté. A nagy-

vezér számos haddal, s 30 ezer málhás szekérrel indult ki Austria ellen, s Mikes tanúsága szerint olly roppant ágyuk is vitettek Orsova felé, melyek elébe 60 bival volt befogva. Ekkor a porta Rákóczy Józsefet előlegesen kinevezi Erdély fejedelmévé, s 1738-ki ápril havában Konstantinápolyból nagy pompa közepett utnak indítja, a tábor után küldi kegyenczét. A mint a leendő fejedelem így Viddinbe érkeznek, a viddini basa a város előtt rendkívüli pompával fogadta őt, üdvözlő ágyulövések közt 300 keletiesen felczifrázott lovaggal ment elébe, diszes sátrokat huzatott a mezőn, s több napon át fényes lakomákat, harez átékokat, löversenyt, nyilazást rendezett tiszteletére. A porta azt hívé, hogy mihelyt megtudja a magyar, miként Rákóczy is a török hadsereg élén áll, s hona határához közelit, az egész nemzet tüstént lóra ül s fegyvert fog mellette. Azonban csalatkozott reményében. A pápa anathemájával, s Austria sujtó fenyegetőzéssel tiltakozott Rákóczy föllépése ellen, mi az ismeretlen Rákóczy József melletti fölkelésre különben sem hajlandó magyarokat minden kísérettől visszatartóztatá. Látván ezt a porta, „Viddinből előbbre sem vitte fejedelmi popánczát, hanem itt hagyá őt sok ideig vesztegleni, míg végre július 7-kén a vezér megízené neki, hogy hagyná el Viddint, s menne táborba vele. „Elkészülénk tehát, így ír Mikes Kelemen, ki szinte Rákóczy kísérfje volt,— és a vezér táborába menénk, dehogy menénk! mert példa nélkül való dolog, a mi dolgunk, senkinek közülünk lova nincsen, de semmi tábori eszköze, posta-lovakat adnak alánk.“ A nagyvezérnek az austriai sereg által Orsovánál történt visszaveretése után september elején ismét Viddinbe mentek, miről ugyancsak Mikes Kelemen ekként panaszkodik: „Micsoda változás! Ennekelőtte egynehány hónappal nagy pompával vittek be Viddinbe: most pedig még a városon sem akartak keresztülvinni bennünket, hanem a városon kívül a kertek között kellett sokat kerülni. Végtevére a szállóhelyre érkezénk, és itt is sátrok alatt vagyunk, csak magunk, mint a számkivetettek.“ Ez utóbbi szavaknál kinek ne jutna eszébe, hogy a porta gráciájából kiesett Rákóczy József és kísérete, utóvégre is majdnem olly sorsra jutott, mint 110 év mulva a szinte Viddin előtt táborozott menekült honvédek, kiknek főbbjei iránt a viddini basa sokkal nagyobb tisztelettel viselteték, mint a millyenben volt Rákóczy József megbukása után az akkori basa és vezér előtt. Rákóczy József

bánatában még az évben meghalt Csernavodán, s Mikes Kelemen temette el.

Egy évvel ezelőtt Kevenhüller osztrák fővezér siker nélkül ostromlá Viddint, s koránsem birt a bádeni gróf szerencséjével, ki 1698-ban az emelkedett dunaszigetről lődözteté ágyuival Viddint s be is vette azt.

Ezóta 1849-ik évig semmi viszonyban nem volt a magyar Bulgáriával és a reá nézve olly emlékezetes Viddin várossal. Azonban Viddin történetét ezalatt két nevezetes dolog tette érdekessé, mit elhallgatnunk nem szabad.

Miután III. Selim zultán az Austria és Oroszország-ellen folytatott hadakozást befejezte, féktelen, rendetlen katonaságát egészen uj lábra akarta állítani, s egyik főgondja volt a trónjára nézve is veszélyes janicsárokat, mint a török katonai aristocratiát megtörni, kiirtani. E célból eleinte csak a határszéleket őriző janicsárok megsemmisítése vétetett munkálatba. E miatt a mult század végén legelőször is Viddinben hatalmas lázadás tört ki, melynek vezetője Paszvan Oglu volt, kinek atyja az utolsó háborúban vitézül csatázott, de később vetélytársa a nagyvezér által kivégeztetett, s miatta ő is fogságra vettetett. Paszván Oglu boszút forralva megragadá a kedvező alkalmat, a kiirtani szándéklott janicsárok élére állt, a viddini basát kiverte várából, s ura lett az egész városnak, melly a föl-emelt adó nemtűrhetése miatt tüstént hozzácsatlakozott. Seregének száma mindinkább növekedék, kivált miután minden igazhitűt felszólita, hogy a zultánt szabadítsák ki a muzelmanokat megsemmisíteni akaró haramia-tanácsosai kezeiből, és seregellenek az ő zászlója alá. 1797-ben Viddin egész környékét győzelemmel foglalta el, a dunamelletti várakat és városokat majd mind hatalmába keríté, s már Konstantinápoly ellen akart kiindulni hadával, s az ingadozó trónt kétségkívül felforgatandá; azonban tanácsosabbnak tartá seregének egy részét szétbocsátani s 10,000 emberrel Viddinbe vonulva, itt védelmi állapotba helyezni magát. A zultán nagy erőt küldött Paszvan legyőzésére, de ennek ostromát vitézül visszaverte, úgy, hogy az ostromlók Viddin alól elvonulni kénytelenítették. Ekkor Paszvan Oglu ismét összeszedé szétbocsátott hadát, ezzel a dunai erősségeket ujra elfoglalá s Stambul serailját végveszélyvel fenyegette, elannyira, hogy a zultán kényszerítve érzé magát 1798-ban

Paszvan Oglut viddini helytartóvá, 3 lófarkas basává tenni, mi által a janicsári forradalom lecsillapult, s egy pár évtized múlva, a janicsárok egyik leghatalmasabb fékezője és kiirtója, Huszszein basa foglalta el Paszvan helyét.

Az 1828^{8/9}-diki orosz-török háborúban a viddini basa, Achmet, igen rosszul viselte magát. Ő átkelve a Dunán Kis-Oláhországba, táborozott, feladata lévén Geismar orosz tábornok hadtestét háborgatni s feltartóztatni. Azonban Geismár már július 8-kán 1828-ban Viddin átellenében Kalafatnál 5000 emberével 9000 ozmant szalasztott meg; de később a krajovai uton Csorogulig volt kénytelen visszavonulni, s a törökök Kalafatnál 15,000 emberből álló tábort ütöttek. A viddini basa sept. 15-kén ezen erővel ment Geismar ellen, ki azonban 28-án éjjel véletlenül rájuk rontván, úgy meglepte s úgy megverte a basa hátát, hogy ezek még a kalafati sánczokat sem merték többé védeni, hanem nyakrafőre átkeltek a Dunán s a kudarcot vallott basa meghúzta magát Viddinben, és soha sem volt többé kedve a Duna túlsó balpartján az orosz ellen táborba szállani.

Paszvan Oglu lázadása után 50 évvel, s Achmet kudarcza után 20 évvel, csak akkor történt ismét nagy dolog Viddinben, sőt az egész török birodalomban, midőn Kossuth Lajos magyarországi kormányzó 5000 s néhány száz menekült magyarral átlépte a török határt, s a porta oltalmába ajánlván magukat, Turnul-Severinből Viddinbe szállíttattak. Ezen esemény mint alább látandjuk, nemcsak Viddinben és Schumlában, de a konstantinápolyi divánban is rendkívüli mozgalmat idézett elő, míg Viddin aggastyánai, kik tanúi voltak az 1798-diki viddini forradalomnak, a körükbe érkezett Kossuthot hihetőleg amollyan Paszvan Oglu-féle forradalmi népembernek tarták, noha ő épen a magyar janicsárok (aristocraták) hatalmát törte meg.

XVIII.

Viddin külseje, épületei, lakói. A mohamedán vallás, mint az ozmanok nyilvános és társaséletének alapja. Az izlam, a korán főelvei, s ezek életbevágó hatása. Egy istenség, fatalismus, Mohamed paradicsoma. A hypokriták és az ulemák.

„Bizony mondom néktek, még az Izrael népe közt sem találtam ily nagy hitet.“

Jézus.

Viddinnnek jelene is, csak úgy mint multja, leginkább honfitársainknak hosszabb ideigi itt tartózkodása s különösen a miatt érdekel bennünket, mert a ki e várost s életét közelebbről ismeri, annak legalább kicsinyben, mintegy mintában fogalma lehet az egész európai Törökország mostani állapota-, viszonyai- és sajátságairól.

Viddin csak bágyadt de hű képmása, hű viszhangja az óriási Konstantinápolynak. Mindkettő korcs keveréke, csodaszülöttje a kebleikben annyira összeelegyedett s egymástól mégis olly elszigetelve álló ozmán és keresztény világnak. Egyik sem bir olly tiszta, eredeti typussal, mint az ázsiai török birodalom legtöbb városa.

Lássuk előbb a testet, a külsőt, aztán a lelket, az életet.

Viddin fekvését koránsem kopár, pusztá szárazföldi táj környezete, mind inkább azon nagy folyam, mellynek jobb partjára van építve, a Tuna teszi kellemessé. Már csak az itt álló és uszkáló vitorlás bárkák, dereglyék százainak sűrű erdeje is egyike a legmeglepőbb látványoknak, mit a köztük fel-feltűnedező gőzösök tekintélyes mozgása még inkább emel. A menekültek, különösen a Dunához közel táborozott honvédek untig gyönyörködhetnek e látványban.

Magát a várost egyedül erősítőiényei, s még inkább 25 török imaházának, moséjának magas nyulánk, félholdas mecsetjei teszik sajátos tekintetűvé. Egy hires utazónak azon megjegyzése, miszerint minden török város egy, kívülről arany, belülről rothadó gyümölcs, Viddinre is alkalmazható. Utczái, épületei rondák, összevissza kuszált, szabálytalan csoportozatok, minden csín, izlés, symetria és tisztaság nélkül, mint némelly nagy alföldi magyar faluk.

Azonban a dunaparton épült magyar városok mind rendesebbek és sokkal csinosabbak ennél.

Kitűnő pompásépülete egy sines. Még a basu lakhelye is, a Dunára dülő vár is csak oszlopokkal támogatott, roskadozó épület. A belvárosi mosék, a külvárosba kiszorított görög egyház és érseki lak, a khámok, vendéglők, nyilvános fürdők, szinte rondák, s elhagyott állapotban sinlődők. A födeles nagy bazar vagyis vásártér, hol különféle ipar és terménycikket olcsón lehet kapni, rongyos tetejű. A kávéházak, iskolák vagyis medreszek, nagyobbára nyílt fabódék; temető-kertjeit gaz és dudva lepte el. Mindez arra mutat, hogy itt az ozmánoknak nincs állandó lakhelye.

A házak stýlje, építési modora, egészen különbözik a mieinktől. Többnyire négyszöget képező épületek fából vagy vályogból, itt-ott nád- vagy sövénykerítéssel. Majd mindenik hátat fordít az utcának, s szemei, vagy is gömbölyded, inkább széles mint hosszukás ablakai be az udvarra esnek. Majd minden szoba négyszögű, hosszudag, alsó részén egy leebb süppedő közzel és ajtóval, melynek irányában rendszeren 4 ablak foglal helyet sűrűn egymás mellett. A két oldalfalon mellékszobába vezető ajtók nincsenek; hanem van az épület közepén egy kerek csarnok vagy tornác „Divan Hane“ honnan minden szobába külön ajtó vezet. A nők lakától egészen el van különözve a férfiaké. Amazt haremlík- ezt selamlíknek nevezik.

Az utcák száraz időben szemetesek, porosak, nedves időben alig járhatók a nagy sár miatt. A tisztátalan folyadékok büzhödt pocsolyákban öszpontosulnak, mi igen rontja a léget, és csak a kertek, fák, kutak, vizesatornák és nagyobb térségek ellensúlyozzák némileg ama rondaságot. Így van ez majd minden török városban, mint az iszonyú dögvész fészkeiben.

Viddin belvárosában, vagyis az ugy nevezett várban csupán törökök és néhány zsidók laknak, az ettől elválasztott külvárosban görögök és bolgárok, kik bár ősi nyelvöket vallásukkal maguk közt megtarták, de sok tekintetben egybeolvadtak hódító uraik- az ozmánokkal, valamint ezek is elköcsönöztek egyetmást a megalázott rájáktól. Az összes lakosság száma 26,000, s életök alapszinczete általánvéve törökös.

Mielőtt a viddini nép nyilvános és társadalmi életét, mely csak olyan, mint minden városi ozmáné, röviden megismertetnők, ki kell

jelölnünk az izlam, a mohamedán vallás, a korán főbb alapvonásait, mik a töröknek minden kigondolható viszonyain oly lényegesen szövődnek át, hogy ezek előleges ismerete nélkül alig lehet tisztán felfogni és megítélni az ő sajátoságos lételőket, mint egyesített vallásos és polgári törvényeik természetes kifolyását.

Mohamed Mustafa a 7-dik században tünt föl keleten; a pogány, zsidó és keresztény vallásokból, mint összezavart keverékből egy egészen új vallást teremtetett; s minthogy némi helyes tapintatu módosításokkal a keleti nép, különösen az arabok természete- s kívánataihoz tudá azt alkalmazni, csakhamar tömérdek követőre talált, s tanításai gyorsabban s mélyebb gyökeret verve terjedének el, mint Krisztus evangéliuma. Mohamed különféle csellemes fogások által el tudta hitetni népével, miszerint ő istennek válaszlott embere, meghitt barátja, első és utolsó prófétája, s hogy isten az igaz hitet Gábor angyal által egyedül neki jelentette ki a korán nevű szent könyvben, melly egyenesen az istentől eredt, s mellyben istennek minden parancsa, az igaz hit minden vallásos és polgári törvénye, szóval, minden tudivaló befoglaltatik. Egyedül az idévezül, ki ebben hisz, s a ki nem, az mind elkárhozik.

A török szentírás vagyis a korán, tulajdonképp Mohamed próféta hitvallásának alapelve: egy az isten, és az ő prófétája Mohamed. Ezáltal kiírtó háborút üzent nemcsak a bálványimádásnak, hanem egyszersmind a szentháromságnak, s Jézus istenségének is, s a keresztény vallás követői ellen halálos gyűlöletet oltá hívei szívébe. Az igaz hit másik sarkköve: a praedestinatio, melly szerint minden istennek előre elrendeléséből, nem az ember szabad akaratából történik. Ez által követői közt az elfordíthatlan sorsbani teljes megnyugvást, a fatalismust gyökerezteté meg, mi az ozmanok jellege- és sorsára nagy befolyással volt, s mi köztük különösen a halál megvetését, a hősi szellemet hathatósan mozdítá elő.

Az izlam morálja leginkább az ájtatosságon és engedelmisségen alapszik. E tekintetben Mohamed vallása iránt egész a vakbuzgóságig fanatizálta híveit, s a következő hathatós eszközök által nemcsak az erkölcsi, hanem érzéki és political céljait is tökéletesen elérte. Allah rendeletéből s a nagy próféta parancsára az ozmannak napjában ötször kell imádkoznia, mi alázatossá, vakon engedelmeskedő szolgálai lelküvé tette őket. Az imádság előtt meg kell mosá-

kodniok néha tetőtől talpig is, mit a testi tisztaság s egészség fenntartása végett rendelt. Több ízben böjtölniök kell, még pedig nem úgy mint a keresztényeknél szokás, hogy hal-, tojás- és borral tor-
kig jól lagnának, hanem egész napon át nemcsak az evés-, ivás-, hanem minden érzéki élvezettől megtartóztatják magukat; s ez arra volt számítva, mikép a harczos nép szokják a sanyaruság- és nélkülözéshez. Disznóhust, állatvért nem szabad enniök, bort nem szabad inniök, miután ez a keleti heves, ingerlékeny természettel ellenkezik, s a népet testileg-lelkileg nagy bajokba keverné. A szegények és jótékony közczélok számára alamizsnát kell adniök, miből azonban sokkal több jut a gazdag főurak, a zultán, a papok és tisztviselők, mint a koldusok részére, s ez valódi közvetlen adóztatásnak tekinthető. Illyenforma azon koráni törvény is, hogy minden igazhitűnek, ha csak teheti, életében legalább egyszer Mekkába, a próféta születéshelyére kell bucsujárásban zarándokolnia, hová üres kézzel természetesen senki nem megy, s mi az izlamhozi ragaszkodást annyival is inkább erősíti, mert bűnbocsánattal van összekapcsolva.

Az eltoltott boritalt azonban nemcsak a szinte szeszec kávé, opium és kábitó dohány túlságos élvezete, hanem azon körülmény is busásan pótolja az ozmánánál, miszerint a korán megengedi neki a soknejűséget, 4 feleség és akárhány rabszolganő tartását, mi az éghajlat és természetöknél fogva olly igen buja törökre nézve mindennél nagyobb gyönyörűség.

És a mi leginkább kedvessé, csábitóvá s mondhatni az örűltsé-
gig fanatizáló erejűvé teszi a mohamedán vallást, az a jövőéletnek minden képzeletet felűlmlő üdvösséges igéretfölda, a gyönyörök kertje, a túlvilági paradicsom előizleltetése. Mohamed azokat, kik az izlamban nem hisznek, vagy kik ennek törvényeit nem tartják meg, haláluk után a legiszonyúbb kinzással bünteti, különösen a pokol tüzére kárhoztatja őket, hol a bűnhödök leégett bőre kinjaikkal együtt folyton meg-megujúl, s e mellett irtóztató szomjat szenvednek, mérgeken kívül egyebet nem kapnak inni, mi szűnetlenül fojtogatja, de azért nem öli meg őket. Van ollyan büntetés is, melly szerint a számoltató angyalok a megholt bűnös fejét addig verik vasvesszőikkel, mig csak el nem bődül s jajgatásával az egész világot be nem tölti, mit azonban élő ember nem hallhat; azután a hitetlen testére földet boritanak, és sirja fölé 99 hétfejú sárkányt ültetnek

kik a boldogtalan bűnhődöt egész az itéletnapig egyre csipik, marják, s rettentő módon kinozzák.

Ellenben az igazhitű muzelmán, ha tettei mérlegében a jó és rossz egyenlő súlylyal áll, halála után a legboldogítóbb paradicsomba jut, melyben az ozmán által kedvelt testi kéjek s érzéki gyönyörök összege s quintessentiája milliószer nagyított és szépített adag- és alakban kínálkozik, s melynek ingerlő leírása valóban a legmerészebb költői phantaziának sem válnék szégyenére.

Ez a paradicsom Mohamed ígérete szerint a hetedik égben rejlik, földje ambra-, safrány- és moschusból áll, padlata drága gyöngyök-, hyacint-kövekkel van kirakva, falazata arany és ezüst, formája kerekded, nagysága végetlen. A kert közepén Mohamed nagyszerű csarnoka áll, mely fény- és pompára nézve emberi képzeletet felülhalad. Ennek udvara közepén áll a Tuba, vagy a boldogság fája, melynek törzsöke aranyból, ágai ezüsből, s rendkívül izletes gyümölcsei drága gyöngyök- és kövekből alkotvák. E fa tövéből fakad egy tej-, méz-, bor- és vízzel vegyesen folyó patak, melynek medrét illatos növények, nemes érczek és kövecsek egészítik ki. A Tubafának terebélyes ágai, lombjai, egész az éden kerítéséig mindenfelé kiterjednek, minden üdvezült hajlokát egy-egy, kedves gyümölcseivel kínálkozó ág borítja el, mely csak gondolatára is magától lehajol, s mellyen a verőfény égető melege nem hat keresztül. Ezen fa gyümölcseiből készülnek az idvezült muzelman gyönyörű, drága öltöneyei, ezekből ugrálnak elő a cifra nyergekkel és bogláros szerszámokkal diszitett szebbnél szebb paripák is, melyeken kényők szerint lovagolhatnak akár mikor. E dicső gyönyörkertnek azonban legbájosabb virágai a haurik, a legingerlőbb túlvilági kéj-hölgyek, kiknek testén a tökéletes szépség minden tulajdonai túlárado gazdagsággal egyesülnek, kiket semmiféle testi hiány és baj nem rútit, s kik hervadhatlan örökifjúsággal bírnak. Minden idvezültnek 72 illy bájos angyal áll szolgálatára, kik tojásdad nagyságú tüzes fekete szemekkel mindig csak ő rajta függenek, kik egyedül őt szeretik, kik testi gyönyöreiknek minden jót és édeset felülmuló forrásából csak őt részesítik, s mindemellett százek lenni soha meg nem szűnnek. A boldog muzelmán, hogy e rendkívüli kéjt s tömérdek élvezetet fáradság, kimerülés nélkül megbirja, 100 férfi

tökéletes erejével fog istentől megáldatni, s így folyton e dicső hourik karjai közt élheti világát. Ha pedig olykor-olykor változtatni akarja a mulatságot, szüzeivel kénye szerint lakomázhatik, miután napjában 300 féle legizletesebben készült étel és főfűjást soha nem okozó részegítő italok állanak előttük a legdúsabb teritéken, mely körül 90,000 czifrán öltözött ifju és leány szolgál, míg a lakomát a Tubafa gyümölcseinek mennyei zenéje fűszerezi. És a mi legfőbb, nemcsak gyönyörű kéjhölgyeik, hanem ők maguk sem vénülnek s betegednek meg soha, hanem folytonos ifjuság-, és egészségben élvezendik a legnagyobb gyönyöröket mind örökkön örökké.

Mindezen csábesszközők, különösen a paradicsomnak rendkívül vonszó bájai által a meszelató proféta tökéletesen elérte célját, ez által nem csak tömérdek proselytát csinált, de egyszersmind a tőle kiszabott vallásos és polgári törvények iránti tiszteletet és hű ragaszkodást s a vak engedelmesség által viszont egyes felvilágosodottabb eszüeknek a nagy tömeg fölötti korlátlan uralkodását, s földi jólétét biztosítá.

Ki a leirt paradicsomi jövő életben hisz és bizik, pedig ilyen az ozmánok nagy sokasága, lehetlen hogy az a korán parancsait szolgailag ne teljesítse, lehetlen hogy annak minden betűjéhez alkalmazkodni ne ügyekezniék. Innen van az, miszerint az igaz hitű török mibe sem veszi e világot, e nyomoruságos földi életet, s azért különösen a fáradságos földmivelést nem gyakorolja; a dolog könnyebb végét szereti fogni, s a henyélést, a világ fumigálását leginkább kedveli; s minthogy a koránban a világ minden tudományát feltálálhatónak hiszi, lelkét is épen úgy mint földét parlagon, műveletlenül hagyja. Innét az, hogy a muzelmán betegségét ritkán gyógyíttatja, s békében és harcban szívesen válik meg e hitvány földi élettől, sőt a csata mezején hiteért, allah szent ügyeért készséggel áldozza fel életét, csakhogy mártýrósága által mielőbb a hourik boldogító karjai közé juthasson. A keresztényeket pedig azért gyűlölik, üldözik és nyomják olly iszonyuan, mert ezt szinte vallásuk parancsolja.

Azonban a felnyílt szemű ozmán főurak nagyobb része koránsem ragaszkodik hitéhez olly vakbuzgóan mint a köznép, s ők csak színlelik a vallásosságot, s Mohamed ígért paradicsomának kéjeit még e földön iparkodnak lehetőleg élvezni; s nagyon természetes, hogy a szegényebb és butább tömeg erősebb hitű e tekintetben.

A korán, mint már mondtam, nemcsak vallásos szentirása, evangelioma, hanem egyszersmind polgári törvénykönyve is a muzelmánnak. Ez szab legkeményebb büntetést a lopás, gyilkolás, csalás, házassági hűtlenség, vallástalanság, sorsjáték, uzsora s különféle bűnök elkövetőire, ez jutalmazza az engedelmesség, jótékonyság, vallásosság, vendégszeretet s több effélék erőnyeit. E szent könyvére esküszik az ozmán, ehhez mosdatlan kézzel soha nem nyúl, ezt idegen nyelvre fordítani és sajtó alá bocsátani szentségtörésnek tartaná. Ki azt évenként néhányszor végig nem olvassa, az szerinte nem igazhitű, ki nem hisz benne, az elkárhozott gonosz lélek. A korán magyarázóit az úgynevezett ulemák, kik mint ügyes prokátorok, tetszésük szerint csúrik csavarják annak értelmét. A koránon kívül az Essunet és Fedsah is zsinórmértékül szolgálnak törvénykezésökben.

A vallásos és polgári törvények ezen összekeverése alapítá meg leginkább a zultán tekintélyét, despotai uralkodását. Ő a próféta győzhetetlen utóda, istennek helyettese, árnyéka; az ő kalifai és padisahi személyében a legfőbb egyházi és világi hatalom egyesül. Másrésztől azonban épen ez akadályozta őt a korszerű javítások eszközésében, mert ha valami ujitás a muftinak, az ozmán ezen főpapi oraculumának, s az ulemáknak nem tetszik, az izlam megsértésének ürügye alatt lázadást támasztanak ellene, s az eddig megbukott, detronizált zultánok többnyire e scylla és charybdis közt szenvedtek hajótörést.

XIX.

A török nép eredeti jelleme, vallásossága, papjai, imaházai. Közigazgatási rendszerök. A basák hivatalköre, zsarolásuk okai. Husszein és Zia viddini basák. Hivatalbeli környezetök. Török igazságszolgáltatás, törvénykezés, büntető eljárás és rendőrség. Török nyelv, irodalom és tanodák.

„Az alacsony rendűek és szegények
csak a gazdagokért vannak a világon,
valamint az apró halak a nagyokért.

Mikes Kelemen.

Mint mindenütt, úgy a török földön is leginkább a szegényebb sorsuak közt lehet feltalálni az eredeti, romlatlan nemzeti jellemet, nem pedig a gazdagabb főuraknál, kik épen úgy, mint a civilizált országokban, a kisebbek iránt gőgösek, zsarnokok, míg a nagyobbak irányában csúszók mászók, kétszínűek, bizalmatlanok és hálátlanok.

A szegényebb sorsu ozmán — s ilyena viddini nép nagyobbára — általán véve igen vallásos, vakbuzgóságig ájtatos, s minthogy a próféta parancsait hiven teljesíti, becsületes, nyílt szívű, nem lop, nem csal, nem hazudik, hitfelei iránt őszinte, bizalmas, adakozó, rokonait tiszteli, szereti. A gazdagabb, hatalmasabb ozmán az igaz hogy nagyobbára igen kicsapongó életű, fölötte buja, torkos, titkon a tiltott bortól is gyakran lerészegszik, s többen közülök a legirtóztatóbb érzéki kéjek, mint például az opium s a természetlen közösülés által rontják magukat; ellenben a köznép általán véve józan életű, mértékletes, egy nővel s kevés kávéjával megelégszik, a sors csapásait békével tűri, mert fatalista, szolgai lelkű, vakon engedelmeskedő, a régihez előítéletesen ragaszkodó és dologkerülő, mit szinte vallása és felebbvalói zsarnokságának lehet tulajdonítani, valamint ez okozza azt is, hogy tudatlan, érzéketlen, s a keresztényt gyűlöli, lenézi, s noha természeténél fogva inkább szelid mint kegyetlen, de a giaur iránt főleg a harczmezőn, legkisebb irgalom sincs vakbuzgóság által felbőszített szívében.

A török műveletlenségénél fogva leginkább gyönyörködik a túlczifra, kirívó színű tárgyakban, s mint gyermek az apró csecsebecsekben. Ha a frank ajándékkal akarja őt meglepni, legkedvesebb előtte a csinos pisztoly, kardkötő, lőpor, tükör, czifra kés, tör, aranyozott gombok, finom csipkés zsebkendő, papír, irón, az iránytű (compas,) hogy midőn imádkozik, tudhassa magát Mekka felé irányozni.

Az ozmán annyira ájtatos, hogy mindennapi imádságaiban semmi által nem engedi magát megháboríttatni. Midőn az imán, a pap, (kit magyarul is czélszerűbb volna imán-nak vagy imár-nak nevezni), vagy ennek segéde a muezzim, fölmászván a mecsetbe, innen mint valami élő harang, éktelen kiáltozásával napjában ötször imádkozásra, allah dicsőítésére szólítja fel a hiveket, vagyis kelet-, dél-, nyugot- és éjszakra fordulva elordítja az ezant, ekkor a muzelmán, hacsak lehet, először megmosakodik, s azután akárhol legyen is ekkor, minden tartózkodás nélkül elvégzi imáját. Ha ekkor épen az utcán vagy kávéházban van, s ha például dohányzik, leteszi csibukját, ha árul valamit s legjobban alkudoznak vele, abban hagyja ezt, és a legfurcsább testmozgás- s hajlongások közt emeli föl fohászat az egek urához, az ő egyetlenegy istenéhez.

Sokan hétköznapi is gyakran eljárnak az imaházakba, míg a péntek vagyis török vasárnap meginneplését senki sem mulasztja el. Ekkor a férfiak legegyszerűbb ruháikba öltözve közelítenek a dsami (imaház) felé, ennek tornáczában megmosakodnak, sarukat levetik, künt hagyják, s csupán bőrharisnyákban lépnek be isten házába, hol miután mély meghajtással üdvözlék a rejtekben lévő koránt, mint legfőbb szentséget, a Mekka irányzatát mutató mih-rabra vagy a földre szegzik szemeiket. Az imán kezébe veszi a koránt, először fejére teszi, s úgy nyitja ki, ezután egyik fülét hüvelykujjával bedugja, s a koránból éneklő hangon olvas, vagy papol, s a nép a legnagyobb áhitatossággal hallgatja, ha pedig imádkozik, utána mormog, s ezalatt Mekka felé fordulva, kezeit hol feje fölött, hol mellén kulcsolja össze, majd a földre borul arczával, majd ismét fölemelkedik. Ennek végeztével az angyalokat üdvözlük, s szakállukat kezökbe véve, jobbra és balra fordulnak. A nők csak akkor mehetnek a dsamiba, miután a férfiak már kijöttek abból. Különös, hogy a muzelmán pénteken csak a muzelmanért imádkozik, szomba-

ton a zsidók, vasárnap a keresztények megtéréseért, hetfőn a prófétákért, kedden a papokért, szerdán a holtakért, betegekért, vagy hitetlenek kezében lévő ozmán rabokért, csütörtökön az egész világ megtéréseért.

A viddini imaházak, a medsidek és dsamik koránsem olly pompásak, mint minőket Konstantinápolyban nagy számmal lehet látni, hol több imaházban tömérdek gazdag kincs, fény és pompa van összehalmozva, hol némelly dsamihoz szökőkutak, nagy folyosók, iskolák, temetőkertek, kórházak csatolvák. Azonban itt is van egy kettő, melynek belseje csinos s eléggé diszes.

A böjtöt, különösen a ramazan nevű nagy böjtöt szigorúan megtartja a muzelmán, s a mi husvétunk- és karácsonyunkhoz hasonló, s évenként kétszer előforduló beiramot több napon át ájtatoskodás s mulatságok közt innepli, miről még alább meg fogunk emlékezni, miután a beiramot Viddinben a menekültek renegátjai is megünnepelték, sőt annak jótételeiben a keresztény vallásban megmaradt menekültek is részesültek.

Az imán csak turbánja által különbözteti meg magát a többi polgártól, s az említetteken kívül nincs más kötelessége, mint a haldoklókat vigasztalni, s a török fiukat körülmételés által az igazhitűek sorába beigatni. Még csak az egybekelő párok összeadása sem az ő körébe tartozik.

A török keresztelő annyiból áll, hogy a mint a gyermek a világra jő, apja fölemeli, sőt tesz a szájába, s rövid ima után nevet ad neki, — a gazdagok egészen más fajta névsorral bírnak mint a szegények —; s később 7—8 éves korában körülmételteti az imán által, a midőn rokonai különféle ajándékokkal csitítják el keserves sirását, s 3 napig vendégszolgálat van a háznál.

A muzelmánok temetkezési szertartása sokkal egyszerűbb mint a miénk. Koporsó helyett csupán nagy gyolcs lepedőbe takarják a halott testét, s a gonosz lélek eltávolítása végett tömjént égetnek mellette; ezután a rokonok kíséretében sirjába viszik, melynek tágas ürege előbb deszkával azután hanttal borított be. A férfiak fejfái- vagy sirköveire turbánt, a hölgyekére fejkötőt, vagy valami női ékszert szoktak festeni vagy kifaragni neveik kijelölése mellett illy aláírással: „Dame Allah hu teala Raemeti“ azaz: „isten legyen neki örökké irgalmas.“ A sirokra fákat, leginkább cziprust és virá-

gokat ültetnek. A vagyonosabbak többnyire Ázsiába temetkeznek, gondolván, hogy Európában ugy sincs állandó maradásuk.

Mint minden török tartománybeli nép, ugy a viddini is legfőbb urát korlátlan hatalmu basájában tiszteli, ki a zultán helytartója, s a konstantinápolyi diván által választatik, s ki körülbelöl olly tekintélyes állással bir, mint nálunk a főispán, sőt minthogy egyszersmind tábornoki rangja van, még ennél is több. Az európai török birodalomban most 12 illy basa létezik, s a viddini a 3 lófarkuak, tehát az előkelők közé tartozik. A basák hivatalköre igen tág, s nemcsak a polgári, hanem a hadi és vallásos ügyekben is befolyással birnak, és sokszor a legapróbb dolgokat is magok intézik el, kivált ha haszon kandikál ki abból. Az adóztatásra nézve, főkép a keresztény alattvalók irányában, igen önkényesen járnak el, s a közjövedelem, s még inkább magánjavaik szaporítására sokszor a legtvénytelenebb utakat választják, s e visszaélés miatt annyira félnek tőlök az alattvalók, miszerint bajjal szerzett kincseiket elássák, a háztartásban minél szegényebbeknek iparkodnak látszani, házaikat nem építik, nem butorozzák fel, csakhogy vagyonukat ki ne csikarják kezükből. A charazicsek- vagyis a fejadó behajtóitól leginkább rettegnek, mert azok, kik a rájuk szabott adót nem képesek megfizetni, ezek által hurczoltatnak börtönbe, s mindaddig tartatnak ott, míg rokonaik ki nem váltják. A túlságos adóztatás miatt már többször ütött ki lázadás a török alattvalók között.

A basa ritkán jut hivatalába érdem, rang vagy születés által, hanem többnyire pénzen vásárolja azt, s hogy az erre fordított költséget visszaszerezze, s minél inkább meggazdagodjék, alattvalóit csak kibérlett jószágnak tekintti, s minden uton módon huzza vonja őket. A kisebb hivatalokat ők is pénzen adják el, s bár meghatározott jövedelmök van, de azért mindenféle visszaélés által ügyekeznek ezt növelni. A konstantinápolyi státustanács jól látja e dolgot, de egy ideig behunyt szemmel nézi, s mikor már a basa jól megszédte magát, valami ürügy alatt eltávolítja őt hivatalából, sokszor számúzi, halálra itéli, s rakásra halmozott kincseit besöpri, javait elfoglalja. „Sokat gyűjt, sokat halmoz össze, de nem tudja kié lesz végre.“ (Dávid próféta). Azonban a basa is jól tudja, miként lételeingadozó alapon áll, s jogtalanul gyűjtött vagyonából titkon minél többet

tesz félre, hogy azon esetre, ha kicseppenne hivatalából, kényelmesen megélhessen.

A mostani viddini basa, Izmael Zia is, kivel már főlebb megismerkedtünk némileg, igen gazdag ember, de azért nem igen fényűző, sőt háztartása egyszerű, még háremében is kevés nőt tart, de annál több aranyat s ezüstöt rejteget kincses ládája fenekén. Előde Husszein basa, ki II. Mohamed alatt a janicsárok hatalmának megtörése körül igen nagy érdemeket szerzett, sokkal fényűzőbb és pompázóbb vala. Erről írta Blanqui keleti utazásában a következőket: „Mindenki meglepetéssel fogja hallani, hogy a janicsárok e rettentő kiirtójából első rendü nyereszkes, s az egyiptomi basához hasonló tőzsér s uzsorás lett. Mintegy 2 millió frank jövedelemnek tulajdonosa, s roppant tőkepénzt óriási üzletekbe fekteti. Nagyban vásárolja be Oláhország gabnatermését, Krimia gyapját, Macedonia olaját, azokat újra részletekben adandó el. Viddin és Thracia mezőselein 500 darabból álló ménest tart. A kereskedelmi szolgálatában lévő gazdagon fizetett, különféle, mintegy 1400 egyén alig képes végezni tömérdek teendőit. Csak mellékesen hozom fel számra 30 háremi hölgyét, a nem korához való fényűzést, serailjának roppant költségeit, mely pompára a szultánéval versenyez.“

A basák általán véve legtöbbet költenek szenvedélyök kedves tárgyra, a szép lovakra, hölgyekre, butorokra és pipákra, vagy is drága kövekkel kirakott csibukokra, úgy hogy ez utóbbi fényűzési czikkre némelyik ezereket költ. Az illy haszontalanságokra elpazarolt tömérdek pénz által eddigelé Törökországot valódi édennek alkíthatták volna át. S ha tekintetbe vesszük az őket környező rendkívüli szegénységet és pusztaságot, legillőbben alkalmazhatjuk rájuk azon ismert mondatot: némely emberek boldogsága mások nyomorúságán alapszik és épül föl. A viddini basa milliókkal bir, s az általa kizsárolt viddini lakosság olly szegény, hogy alig bir tengődni, s köztük a leggazdagabbnak sincs több 20—30 ezer forintára vagyonánál.

A basának sok alárendelt tisztviselője van, kik a nép-boldogító kormányzásban vele együtt részt vesznek, van többi közt egy muf-tija, főpapja, muazilja vagyis titkára, müsir-je, vagy polgári igazgatója, hat sandsiákja vagyis kerületi biztosa, kik ollyformák, mint nálunk az alispánok, több molláhja, ollyformák mint nálunk a szolgál-

birák, van számos khadyja, vagyis város- és falu-birája, katonai s rendőri tisztje, több tatárja, vagyis lovas-postája, kik által sokszor Konstantinápolyba is küld sürgönyöket, kik visszaérkezésökhöz a postásip hangoztatása helyett éktelenül kiáltoznak, van ezeken kívül igen sok alsóbbrendű tisztviselője és szolgálója.

A basák, úgy mint a zultánok, többnyire rabszolgák gyermekei, s talán ezért olly ellenei alattvalóik szabadságának, s jogaik tiszteletének. A zultán sok leánygyermekei közül egyet majd mindig nyakukra tukmálnak, s nőül kell azt venniök, akár tetszik, akár nem.

A basák és tisztjei által gyakorlott török igazságszolgáltatás, mint tudjuk, részrehajlása s önkénykedése miatt közmondássá vált. Igaz, hogy Törökhonban csűrő csavaró prókátorok, hajhász váltóügyvédek, s a perekben ítéletet évekig sem hozó különféle törvényszékek nem léteznek, másrésről azonban az egyes török birák az ő corpus jurisukat és decisioikat, a kétértelmű koránt és esuretet akként magyarázzák, a mint nekik tetszik, s többnyire azé az igazság, ki jobban megkeni markáikat, a mi bizony nálunk is ilyenformán van. Különösen a hitetlen keresztényt és zsidót fölötte nyomják, úgy hogy ezek a muzelman ellenében rendesen elvesztik peröket. Egyébiránt csupánszóbeli póreiket a legrövidebb uton szokták elvégezni, s a bíró kimondott ítélete szent és megváltozhatlan. Az 1839-ben kiadott h a t i s e r i f a török igazságszolgáltatást fölötte javítá, sa keresztények törvényelőtti egyenlőségét megalapítá.

A büntetőtörvény is criminalis lábön áll náluk, és szinte bámulandó gyorsaságu procedurával jár. A tolvajt, a gyilkost, a pártütőt, ha rajta kapják a tetten, nem kinozzák költséges börtönben, hanem minden haladék nélkül felakasztják, vagy zsinórral megfojtják, vagy vízbe dobják, kisebb vétségekért százat, néha többet is vernek a talpára vagy a hátára (bastonade); de ha jól megfizet, megválthatja a bőrét, s a nagy próféta törvénye szerint még a gyilkos is teheti ezt, ha a meggyilkoltnak rokonai megegyeznek benne. A pártütő és áruló basák leütött fejeit Konstantinápolyba szokták küldeni, hol mások rettentő példájára a császári scraill külső kapujára függesztik ki.

A török policzia, rendőrség koránsem olly rossz, mint egyelőre gondolnók, sőt sok tekintetben túl tesz a miénken. Viddin jó nagy

város, de itt gyilkolás-, tolvajlás-, rablás- vagy vérengző verekedésről igen ritkán lehet hallani. Egy illy hasonló nagyságu magyar városban százszor annyi eset fordul elő a nevezett bűnökből. És ezt nem egyedül az ozman nép vallásos erkölcsiége, hanem a kemény fegyelem, a szigorú rendőri felügyelés is eszközzi. Ennek tulajdonítható az is, hogy itt hírért sem hallani azon iszonyú uzsoráskodásnak, s iparüzési csalásnak, mit akármely más országbeli rendőrség egészen büntetlenül hágy. Ki itt árucikkeit hamis mértékkel méri, túlcsigázott áron adja el, az a titkon kémkedő rendőrök által azonnal nyakon csipetik, s ugyancsak meglakol érte. No hiszen megadnák ott a pesti uzsorások, főleg a mészárosok, pékek, fakereskedők, vendéglősök és váltóüzérek nagyobb részének. Azelőtt az iszonyú pestis, nem annyira a rendőri felügyelet hiánya, mint inkább a minden gyógyszereket megvető török vallásos előítélet miatt az ozmanok közt roppant pusztításokat tön; azonban újabb időben a sok vesztegház felállítása, ügyes orvosok alkalmazása s gondos elővigyázat által e ragály mindinkább gyérül, s most már aránylag a régihez képest sokkal kisebb zsákmányt, sokkal csekélyebb áldozatot nyer.

A koránhoz, mint a tudomány és bölcsesség egyedüli könyvéhez, a ragaszkodás s több más előítéletek miatt, a török irodalom és művészet egyáltalában nem fejlődhetett ki, s társaséleti nyelvök is szegény, műveletlen maradt. Tudományos nyelvül leginkább az arabot használják, úgy mint mi azelőtt a latint. A komolyabb tudományokban leginkább a régi arabs tanárok utmutatásait követik, azonban most már, neha keresztény könyveket olvasniok tilos, az újabb európai irodalmat is használják kútforrásul, főkép a realis tudományokban. A csillagokbóló jövőndölés, álommagyarázat s mindennemű jóslás nem csekély ága a török tudományosság- és irodalomnak. II. Soliman uralkodása alatt fénykorát érte a török irodalom. Ekkor működött leghiresebb történetirójuk is, Saad-ed-din, ki mufti és két zultán nevelője vala. Költői műveik tartalma: mysticismus, erkölcsstan és szerelem. A Khosru és Sirin leghiresebb költeményök. Miután a koránnak sajtó alá bocsátását nagy véteknek tartanák, a többi török könyvek is nagyobbára leírók, az ugynevezett kodjeckianok szorgalmas kezeik által terjedtek el, kik vékony nádtollaikkal s fekete festékekkel a szent könyvet már sok százezer

példányban leírták térdeiken. A felvilágosodás egyik leghatalmasabb előmozdítója a sajtó oly kevés becsben áll előttük, miszerint Konstantinápolyban még most sincs több egy török nyelven szerkesztett lapnál, s e tekintetben a frankok élénkebben mozognak köztük. Az ulemák, törvénytudók egyesülete olyanforma, mint a mi tudományos akademiáink; ők valódi egyedáruasságot üznek a tudománynyal, s a földismében még most is Ptolomaeus a vezetőjük, s a természettanokban Aristoteles.

A házak és bódék közt szétszórt nyilvános török iskolák még a sátoros életnek maradványai, s az utcái spectaculumok egy sajátos kiegészítő része. Az egész abból áll, miszerint egy öregebb török körül több apró gyermek foglal helyet, lábaikat keresztbe vetve és sűrűen egymáshoz tapadva mint a denevérek. Bölcs tanárjuk a koránból ad nekik oktatást, s az általa előlmondott szavakat a kis kölykök éktelen hangon utána kiáltozzák, s ha valamelyik közülök rosszúl ejti ki a szót, a tudós professor úr hosszú pipaszárával úgy megkoppintja a nagyreményű növendék fejét, hogy az rendesen átalános sirást és jajgatást idéz elé.

Főbb iskolájok igen keves van. Konstantinápolyban a katonákat, papokat és polgári főbb tisztviselőket képező tanodák ismeretek, az első- és utolsóban keresztény tanítók is nyernek most már alkalmazást. A zultán serailjának egyik osztályában 3—400 ifjút készítenek különféle hivatalok- és tisztségekire.

Az ozman, a poezist kivéve, a művészetnek egyetlenegy ágában sem tüntette ki magát soha, sőt a művészetek legtöbb nemét, mint felfogásuk szerint a férfiúi méltósággal ellenkező bohózatos dolgot, még csak nem is gyakorolják, s legfőlebb is a hárem hölgyeire biznák. Ki is hallott valaha török szobrászat-, török festészet-, török szónoklat-, török színészet-, táncz-, dalművészetről említést tenni? A török zene ugyan leginkább lármás zajos természete miatt ismeretes hangzásu szó, de a török zenészek a legnagyobb disharmoniával s irtóztató rosszúl játszanak.

Illy műveletlen, tudatlan nép közt természetesen szó sem lehet a magasabb műveltség-, izlés-, nemesebb vágyak-, hajlamok- és polgárosodásról. S valóban illy nép, ezen gyermekkori állapotban, nem érdemes arra, hogy a művelt európai nemzetek közt helyet foglaljon, s a keresztény civilizáció fenséges napját sötét foltként borítsa el.

Igen ám, de itt az a bökkenő, hogy ők meg felőlünk gondolkodnak épen így, s minket kiirtandó giaurokat nem tartanak arra méltónak, hogy egy levegőt szívjunk velök. A kettő közül utóbb is majd az erősebbnek lesz igaza.

XIX.

Török földmivelés, ipar; vásári, kereskedési élet. A viddini besestan. Török férfi- és nőviselet. Fátyolozott hölgyek az utczákon, kaczerkodásuk. Örös equipage. Kávéházi élet. A meddak és a tánczos kéjfiuk. Török muzsika és ének. A hamam vagy gőzfürdő. Khámok.

„Mi lehet a világon hidegebb való dolog, mint a törökkel való dolog?”

Mikes Kelemen.

A muzelman a szabad emberhez legillőbb foglalkozások egyikét, a földművelést, a gazdaszatot épen úgy, mint a tudományt és művészetet megveti, elhanyagolja, s leginkább meghódított keresztény népeire bizza. Kevés török urnak van örökös földbirtoka, nagyobbára haszonbérben tartják a földeket, kelletlen rabszolgáikkal dolgoztatják, s ez az oka, hogy Törökhonban annyi termékeny föld parlagon hever, s az okszerű gazdaszat nem jó virágzásba.

A török általán véve inkább szeret városban, mint falukon, pusztákon lakni, s mint városi lakos leginkább kereskedés- s iparüzéssel foglalkozik. De mióta a többi európai népekkel, főkép a tengeren élénkebb közlekedési viszonyban áll, és mióta a népesebb török városokban sok keresztény kereskedő és iparüző telepedett meg, a gúnyolt giaur e tekintetben is nyakára nőtt. Külföldről sokkal több idegen árucikket hoznak be, mint a mennyit kivisznek ők a magukéból, s a nyers termények- s kézművekkeli belkereskedésök is a szemesebb frankok, görögök, örmények és zsidók nyerésszedő üzleteinek van alárendelve. A valódi nagykereskedők, kitünőbb gyárosok, kézművesek többnyire ezek sorából merülnek föl; míg a muzelman többnyire kicsinyben szatócskodik, s csak a legegyszerűbb mes-

terségeket űzi. Legtöbb köztük a varga, szücs, szabó, kőműves, takács, asztalos, fegyver- és lámpagyártó, szattyán-, zsinórkészítő, pamut- és szőnyegszövő. A ló, gabna, rizs, só, fűszer, dohány, kávé, gyümölcs, olaj, esibuk, pipaszár, tajtékkő, kardvas, lőfegyver, különféle ruha- és butorkelmék, különösen a selyem, pamut, kasemir, shawl, azon fő árucikkek, mikkel az ozman leginkább szokott kereskedni, ráadásul emlitsük meg a rabszolgák- és hölgyek-keli kereskedést is, melyet Európában egyedül a török űz. (?)

A török nyilvános élete igen szűk körre lévén szorítva, leginkább a kereskedés, ipar, az adás-vevés az, mi városai utczáinak itt-ott élénkebb színezetet kölcsönöz. A konstantinápolyi bazarokat nemcsak a világ minden részeiből összehordott, a legkülönösebb árucikkek gazdagsága, fénye, változatossága, hanem az itt mutatkozó elevenség, tolongás, s a legkülönbözőbb viseletű nemzetek összpontosulása is, igen érdekessé teszi. De még az olly kisebb városokban is, mint Viddin, a vitorlás kereskedő-hajókon kívül legélvezetesebb látványt nyújt a bazar, a besestan mozgékony élete. Igaz ugyan, hogy itt golkondai gyémántot, bedaschani rubint, bahreini drága gyöngyöt, damaszki aczélokot, indiai mouselint, angorai shawlokat és persiai kasemirt s ezereket érő talizmánokat, metszett köveket, nem igen lehet látni; azonban a közönségesebb árucikkek a viddini födeles besestanban is nagy mennyiséggel s választékosan állítvák ki, s az adók, vevők és a báméskodók közt kitűnő elevenség uralkodik. A besestan vagy vásárállás nagy négyszögű épület, s a kereskedők, szatócsok és kézművesek kisebb nagyobb bódékban árulják itt különféle czikkeiket, sőt sok nyílt bódékban a mesterember nemcsak árul, hanem egyszersmind mint műhelyben az egész világ szemeláttára dolgozik is, s a sokféle boltok, piaczok, mind itt egyesülnek. Az egyfajta portékák árulói mind egy rakáson vannak, mi a czéhbeli együtttartás jeléül szolgál. Mert nemcsak nálunk, de Törökországban is otthonos a czéhbeli egyedárusság, s a török czéhek is birnak szent pátronusokkal, így például Enoch a szabóké, Jónás a halászoké, József az ácsoké, valamint Mohamed a kereskedőké, Jézus az utazóké, Ádám a földmivelőké.

Igen sajtáságos dolog, látni a kevésbé mozgékony és udvarias törököt, a mint árucikkei közt lábait keresztbevetve guggol szőnyegén, gyékényén, vagy szakállát simogatva, komoly gravitással

jár s fel s alá. s félig behunyt szemei alatt nagy füstöket ereget pipájából, a nélkül, hogy a bódéja előtt járó kelő népet különféle mesterséges fogások, zajos csábítgatások által arra ügykeznék ingerelni, hogy áruiból valamit vegyenek. Ollykor legfőlebb is néma jelekkel mutogatja, vagy lassu dummogással jelenti, milly jók, milly finomak és milly olcsók az ő portékái. A keves beszédű, ázsiai kényelmességű magyar is ilyenformán szokta áruí keletét előmozdítani.

A viddini vásárállásban legfeltünőbb a varga-, szabó- és szűcs-munkák nagy tömege, a rizs, só, kávé és dohány, melly utóbbi czikkel Törökhonban sok csalás történik; a macedoniai és syriai dohány legjelesebb, de azt eredeti valóságában ritkán lehet kapni. Feltűnő a sok mindenféle fű- és illatszer, csemege, a sok hosszú pipaszár, csibuk, lámpa, szövött kelme, turbán- és övnek való shwal, a háremi nők által eladás végett készített, arany- és gyönggyel hímezett dohány-zacsók, erszények, papucsok stb. És ezen áruczikkék általán véve igen jutányos áron kaphatók, mert a töröknél csak arany és ezüst pénz van forgásban, s ennek nagyobb értéke van, mint a mi bizonytalan sorsu bankóinknak. A halpikkelyhez hasonló igen apró és vékony para hordozásra igen kényelmes érem (moneta.)

Konstantinápolyban a d s c h e s s i r - b a z a r, vagyis a rabszolga-vásártér, és az a v r e t - b a z a r, a nővásár, igen nevezetes tünemény. Viddinben nincs állandó rabszolga- és nővásár, hanem csak néhanéha szoktak ide némelly, emberekkel kereskedő állatok vetődni. A menekültek ittmulatása alatt két izben hoztak Viddinbe fekete nőket eladás végett. Egy a menekültek közül akart is venni egy négernőt, hanem igen drágán tartatván, elállott szándokától.

Mi a török városok utczáin csakugy mint a bazar, gyönyörködteti a szemet, az a sok különféle sajátságos jelmezek, férfi- és nőöltönyök tarka keveréke. Egy olly kisebb városban is mint Viddin, a közhelyeken lehet látni különböző rangu és osztályu törököket, örményt, görögöt, bolgárt, dalmatát, oláhot, szerbet, zsidót, angolt, németet, s midőn még a magyarok is feltűntek itt, képzelhetni, hány mindennemű nemzeti öltözk egyvelege összpontosult e helyen, mintha valami mesés szinpadi világ, vagy egy párisi operabál állt volna előttünk.

A török katonaság és főurak most már nem öltöznek olly czifrán

olly bizarran, mint azelőtt, sőt őseredeti jelmezökből egészen kivetkőzve, csekély különbséggel csak olly egyenruhát viselnek, mint a többi európai katonák. Egyedüli sajátosságuk a veres feszt és roppant nagy ülepű nadráguk, mi azért van így szabva, hogy lábaikat keresztbe vetve guggolhassanak. Maga a zultán is igen egyszerűen öltözködik, testhez tapadó kék egyenruhát s feszt visel, s magyar huszáros öltönye is van. Arany ezüst paszományos ruhákba most már csak rab-szolgáikat bujztatják.

Azonban a közép és alsó rendű ozman még nem vetkőzött ki ős keleti öltönyéből, s hölgyeik sem fogadták még el a párisi divat szabásait. A török férfi rendszeren kis veres sapakot nyom tar kaponyjára, s a bajuszos, szakállas arcznak tekintélyes méltóságot kölcsönöző turbánnal övedzi azt körül; ki már Mekkában volt, az fehér turbánt visel. Mahomet próféta leányainak fejedelmi ivadéakai, az emírek, kik közt igen sok szegény olygarcha van, zöldet, mások leginkább tarka színűt viselnek. Ehhez járul a hosszú kaftan, pamut vagy selyemszövetből, vagy a kivágott bőjju dolmány, és az igen bő nadrág, melly a lábszárnál van megszorítva, legalól harisnya és többnyire piros papucs. Ezen öltönydarabok mind különböző és leginkább kirívó színűek. Dereukat igen hosszú és széles tarka shawllal pólálják körül, s ezen övben szokták tartani pisztolyukat, handzsárukat, pénzöket, ezifrán szégélyezett zsebkendőjüket, pipájukat, dohányukat, sőt sokan még a vasfogót is erre akasztják, mellyel tüzet tesznek pipáikra, mi a magyar embernek gatyakorezához tűzött dohányzacskója- s tűzszerszámaira emlékeztet. Ezen öv által a has és gyomor mindig melegen tartatik, s méltán szolgál nekik nevetség tárgyául a civilizált frank, ki a shawlt nyaka köré tekergeti, midőn leginkább hasát és gyomrát kellene a meghűtéstől óvnia.

Az ozman eredeti ruházódását, melly rangja, osztálya szerint alak- és színben különféleképp változik, a köztük lakó görög, bolgár, örmény, szerb és zsidó nagyobbára elkölesönözté, de azért ezek viselete némileg mégis különbözik az eredetitől, mindenik megtartván valamit a maga nemzeti öltönyéből.

A török hölgyeknek utczáni megjelenése, mi azelőtt tiltva volt, igen meglepő tünemény. Ezen férjeik, uraik által rendkívül féltett földi hourik, midőn nyilvános helyre lépnek, annyira elfödik arczaí-

kat, annyira eltakarják egész alakjokat, hogy alig lehet tudni: vajon fiuk-e vagy leányok, ifjak-e vagy vének, bájolók-e vagy rútak. A fejükre borított y a s c h m a k o t, fehér muusellin fátyolt álluk alatt úgy kötik meg, hogy villogó vagy bádgyadtan pislákoló szemeiken és orrukon kívül képökből semmi mást nem lehet látni, és az irigy t e r e d s i, hosszú bő köpeny vagy domino annyira elrejtí egész természeteket, hogy egyelőre azt hinné az ember, mintha álarczosok, vagy kísértő szellemek járnának körülte. Megannyi élő ismeretfa a török föld édenében, mellynek tiltott gyümölcsei, elrejtett bájai, még inkább csábítók és ingerlők. Senki ne higgye azonban, hogy ezen rejtélyes alakok olly szemérmesek és szentek volnának, mint a mi szinte elfátyolozott apácza szüzeink. Az ifju török hölgy, ki soknejü férjével egyátaljában nem lehet meglegevedve, főleg az idegekkel, a hitetlen rajákkal igen szeret kaczerkodni. A mi menekültjeink is, kik közt sok délczeg férfiú van, tanubizonyságot tehetnének róla, miszerint Viddin utczáin nem egyszer találkoztak olly ozman delnövel, ki szép nagy fekete szemeinek lángjaival ugyancsak nyilazá sziveiket, s azt az átkozott feredsit úgy-úgy föllebbenték előttük, hogy a bájoló és tullámzó (üppig) termet, mit a török hölgyek testhez tapadó öltönye, a szép rövid zeke és a selyem nadrág, még inkább kitüntet, s a gömbölyded hófehér kar, a hullámzó kebel legalább egy-egy pillanatra, mint felhőből a villám, kilövellé ingerlő és villanyozó hatású kecssugarait. És ezek a rejtélyes nymphák olly sebesen mennek az utcán, mintha női becsületök forogna veszélyben, vagy lelkiismeretök furdalása által üldöztetnének. Ha az utcán férjeikkel vagy firokonaikkal találkoznak, nem volna illő ezeket megszólítaniok.

A kocsikázás Törökhonban igen ritka dolog. A férfiak, főleg az ozman ifjak inkább szeretnek lovagolni, s czifrán felszerszámozott bogláros paripáikon diszelegni. A vagyonosabb török ollykor haremét, családját, ökrök által vonatott sajátságos czifra szekérbe, vagy inkább kaliczkaforma régi szabású hintóba ülteti, mellynek külseje festett és aranyozott, s az ökrök járma fölött magas faív hajlong, piros bojtok- és czafrangokkal. Illyenek lehettek a középkori equi-pageok; azonban most már az ottoman főurak közül többen új divatu kocsit, hintót s díszes előfogatokat tartanak.

A töröknek foglalkozásai után, a kinek ugyan van dolga házi

körében, a társalgás és szellemi élvezek hiánya miatt a hárem kéjein kívül keves mulatsága van, s nyilvános helyeken az utczai élet néma bámulása, s a kávéházbani lebzselés, legfőbb mulatságai közé tartozik. Igen csalatkoznék, ki azt hinné, miként a török kávéházak csak olly kényelmesek, sőt még pompásabbak mint a mieink. Konstantinápolyban a leghiresebb kávéház sincs olly díszesen s kényelmesen felbutorozva, mint Pesten a legutolsó, s az olly kisebb városokban mint Viddin, mind igen ronda és piszkos, valódi füstbarlang; ülőhelyei ruganyos divánok, pamlagok és székek helyett csupán gyékénnyel bevont, vagy pusztá deszkaemelvények, miken a vendégek lábaikat keresztbe vetve és szorongva guggolnak egymás mellett. A kaffidsi (kávés) nem egyszerre nagyobb mennyiségben, hanem minden vendég számára külön főzi meg a kávé, melly, minthogy a borital tiltva van, dohányfüst mellett legkedvesebb ingerlő élvezete a töröknek, ki azt czukor nélkül, sűrűen szereti, ha módjában áll, majd minden órában kiszüresöl egy findsát, mi, ám-bár azt hiszik, hogy felvidítja, kijózanítja őket, sokkal ártalmasabb hatása, mint a bor mértékletes élvezete, s főkép a kávéházakban használni szokott nargileh, vagy vízi pipa erős dohányfüstje igen kábító.

Arra nézve, ki a mi kávéházaink különféle mulatságait, a tekézés, hirlapolvasás s társalgás élénk időtöltéseit ismeri, sajátságosan meglepő egy török kávéház látása. Itt az ozman vendégek koszorúja olly halotti csendes és élettelen, mintha csupán merev automatok vagy viaszbabok ülnének egymás mellett. Mozgás-, eleven társalgásról szó sincs itt, hanem mindenki némán, bámészkodva eregeti pipájából a bodor füstöket és szüresöli kávéját épen ugy, mint a hallgató rendszer közös börtönében, hol tiltva van a beszélgetés. Talán azon ismert közmondásukat: „Szólni ezüst, hallgatni arany“ akarják e helyen igazolni.

E halotti csendet ollykor, főkép a ramazan, böjti napok éjjelein, a meddah, a regélő vagy az alme nevű tánczosok és zenészek, néha a zsidó és görög bohócok működései szakítják meg. A meddah a kávéház egyik zugában foglalva helyet, regényes történeteket, kalandokat regél az ezeregy-éjszakából, vagy az ismert török hősök tetteit dicsőíti, melly kellemetlen orrhangon, de eléggé változatosan s jellemzőleg előadott, ollykor hegedü- vagy fuvolával

kisért declamatiót, néha órákon át is nagy figyelemmel és gyönyörrel hallgatják a kávéház fölhevült vendégei, s e különös mulatság ő náluk a színházat, ugy látszik, tökéletesen pótolja.

A kávéházi török ballet is igen sajátos. A menekülteknek Viddin kávéházaiban alkalmuk volt néhányszor e tánczproductiót látni, mellynek a szem gyönyörködtetésén kívül más titkos célja is van. Egy éltesebb török nyereszkesedésből összeszed néhány csinos serdülő suhanczot, hajukat hosszúra növeszti, nőruhába öltözteti őket, mi leginkább testhez simuló kék dolmány, fehér nadrág, és piros cipőből áll, s művésztársasága tagjait egy különös tánczra betanítván, kávéházzal kávéházra jár, és néha a gazdagabb urak serailjában is megfordul velök, ő maga pedig cziterával vagy más-nemű hangszerével kíséri tánczukat. E tánczban kevés dolga van a lábnak; hanem a test felső része, különösen a váll, derék és far van folytonos reszketeg mozgásban, s ezt és bájolni törekvő hajlongásaikat csattogók- castagnettekkel kísérik a bágyadt kinézésű halvány nő-fiuk, mint — mondjuk ki nyiltan — a török férfiak természetelleni förtelmes vágyainak szomorú áldozatai. Midőn a kávéházak muzelman vendégei e rájuk nézve mindennél ingerlőbb tánczot látják, a kávé és dohány által különben is fölizgatva, rendkívüli extasisbe jönek, szikrázó szemük szinte karikát hány, és a kinek tetszését leginkább megnyeri valamelyik a tánczos kéjfiuk közül, azt magához inti, s ez háttal fordulva közelit felé, s fejének bájoló hátrahajlításával a felhívó szájából egy pénzdarabot vesz ki ajkaival s megcsókolja őt, s az egész czerimonia nem egyéb, mint jeladás titkos légyottra. Ezen tánczos kéjfiúk a menekült honvédtisztekkel is kezdtek kaczerkodni, hanem ők undorral utasíták vissza Terpsychore és Venus ezen fattyu-kinövéseit.

Meg kell még emlitenem, miszerint a török kávéházakba minden szegényebb sorsu ember vihet magával kávé, s a kaffdisi ingyen szokta azt felforralni. Egyébiránt az alsóbbrendűek számára külön kávéházak, vagy inkább bódék és sátorok kínálóznak, mi olyan forma, mint nálunk a laczi-konyhája.

Most már, miután ismerjük a török előadó művészet és ballet kellemeit, lássuk vagy inkább halljuk a török zene és ének bájait. A török tábori zenének főcélja lévén a katonaságot harcziás tüzre buzdítani, nem annyira a melodia és harmonia, mint inkább harsogó

éles lármája által tünteti ki magát, s ezt ők a különféle trombiták, dobok, sípok, hoboék, réztányérok, csörgők s triangulumoknak némi rythmusos csörömbölése- és dörömbölésével legkönnyebben elérik. A katonaságnál minden ezrednek van illy nagy csörgéssel járó törökmuzsikája, mi nálunk egészen nemesítve utánoztatik, és minden századnak van egy két dobosa, ki mellett még egy sipos is visitólag működik, millyet nem rég a muszka hadsereg látogatásakor is volt szerencsénk hallani. A szerelmi érzelmek kifejezésére lágyabbhangszereket használ a török, s *viole de' amour*-forma 3 húru hegedűn, tamburán, lanton, s az ugynevezett dervisch-fuvolán működik. A török férfias méltósággal ellenkezőnek tartván a tánczot és zenét, leginkább hareme hölgyei excellálnak e nemben, kik között a dalművészet is olly magas fokra fejlődött ki, miszerint a török, legjobb, legszebb énekesnőnek azt tartja, kinek legélesebb, legsivítőbb hangja van. A hárem-hölgyeinek szerelmi dalai leginkább bujaságra ingerlő versekből állanak.

A bálványok és képek vallásos gyűlölete nem engedé, hogy a török a szobrászat- és festészetben csak annyira is vigye a dolgot, mint a táncz-, ének- és zenében.

A kávéházakon kívül a török főleg nyárban kedves mulatóhelyet talál azon bódékban is, hol különféle hűtő italok árultatnak, mint millyen a szorbeth, vagy cserbet, víz- és mézből készült szörp, hozapp, rózsavizben álló illatos ital, pechmez, vékony lőre stb. Ezek helyét nálunk a fagylaldák, kioszkok pótolják.

A fürdést is nagy kéjjel élvezi a török. Pedig a valóságos török fürdő, vagy hamam koránsem olly kellemes, mint egyelőre gondolnók, s épen nem abból áll, hogy az ember egy langyos vízzel töltött kádban kénye kedve szerint lubiczkolhasson. A hamam majdnem ugyanaz, mi nálunk a gőzfürdő. A menekültek közül Viddinben is többen megpróbálták ezt, s igen-igen különösnek találták. A mint a vendég a hamam melegített előcsarnokába lép, itt a hamamsschi vagy fürdős levetközteti, kötöt tesz a derekára, turbánt teker fejére, s kávéval és pipával kínálja meg, s egy ideig e mellett a divánokon nyujtózni lehet. Innen a fürdőház második osztályába vezetik a vendéket, hol már olly meleg van, miszerint a verejték is kiüt a bőrön, de azért, a mi illy operatio közt igen ostoba és kártékony szokás, ismét kávé és pipát tukmál rá. Innen egy óranegyed múlva a

a főfürdő-helyre lépteti az embert, a 3-dik osztályba, melynek kúpos födele színes üvegekkel van berakva s hol a beszédnek igen erős, mondhatni százszoros viszhangozása hallható. Itt egy márvány-patka likaiból jön ki a gőz, s a márványtalapzat is igen forró, szinte égeti a testet. Miután a fürdő-vendég húsa itt csakhamar megfől és megsül, a hamamschi az ő kegyetlen csömöslési és taposási torturáját kezdi el rajta. Legelőször is a test minden tagjait ide-oda forgatja, roppantgatja, mint a tésztát dagasztja, gyomrozza, és a hátát is úgy megtapossa a vendégnek, hogy ez szinte nyög és jajgat belé. Ezután a zsarnok hamamschi teveször-keztűt húz, a testet szappanos habzó vízzel bekeni és iszonytatóan megdörögli, végre következik a mosakodás, leöblítés, forró vagy hideg vízzel, a mint tetszik. S itt már a hamamschi criminális operációja megszűnik, s az összetört és megszapult áldozatot egy gyermek kezébe adja át, ki elvezetvén őt a kinpadról, 1 pedökkel törölgeti s gyöngéden simogatja, roppantgatja divánra fektetett testét, melly csak ekkor kezd magához jönni, megújulni, s bizonyos ellankadási kék s alvási vágy által lepetik meg. Itt ismét kávét és csibukot kap az üdülő vendég, míg a muzelman előbb kéjelegni szokott a fiatalabb hamamschival. A nők külön hamamokban fürdenek, s hamamschijok koránsem férfi.

Konstantinápolyban nemcsak a különböző osztály- és rangbeliek, hanem a különböző szenvedélyűek számára is külön fürdőházak léteznek. Illy külön hamamokban szoktak összejönni, s mint valami casinókban zárt körben együtt társalogni: a költők, csillagászok, törvénytudók, dervischek, lókedvelők, bohócok, énekesek, szabadelműek, szép fiatal urak, sőt külön fürdőházuk van még a hazugok-, részegesek-, ártatlanok-, szerelmesek- és gyermekkedvelőknek is.

Diszes és kényelmes vendéglők, hotelek és casinók még a fővárosban sincsenek, ámbár ott egy két frank meglehetősen vendéglőt nyitja már, annnyival kevésbbé egy olly tartományi városban, mint Viddin, hol legfőlebb is az utazó kereskedők számára van építve egy két nagyobb khám, mellyben a pusztá szálláson kívül alig lehet egyebet kapni.

XX.

Török házassági szertartások és szokások. Soknejűség, egyneűség. A harem titkai. Egy menekült szerelmi kalandja a harem rózsájával. Török családi élet. Rabszolgák és szolgálók. Háztartás, bútornat, étkezés. Török társalgás, diszlátogatás. Párhuzam a muzelmanok és keresztények erkölcsi és szokásai között.

„Csaknem minden bolondság a világon, hát az ilyen miért volna alábbvaló a többinél?
Mikes Kelemen.

Most már ezek után, mik nagyobbára a nyilvános élet színvonalán tűnnek föl, pillantsunk be kissé a török házi-, családi és társas-élet titkaiba.

A török leányról igazán el lehet mondani, hogy eladó, mert náluk a férfi a szó legszorosabb értelmében veszi a nőt magának, szüleitől kialakítja, megvásárolja, s nem hogy kapna vele valamit, de még inkább ő fizet érte szüleinek. A török ifju 15—16 éves korában már nősül, a leány 12—13 éves korában megy férjhez, s ha ráun erre, mi nagyon könnyen megtörténhetik, kivüle még 3 nőt s annyi rabszolgát szabad vennie, a mennyit akar s eltartani képes. E pontban Mohamed próféta igen ismerte az emberi természetet, melly kivált szerelem dolgában annyira kedveli a változást, s hiveinek csendes boldog háziéletet biztosított az által, miszerint a férjet a gyöngé és szeszélyes nő korlátlan hatalmu urává tette, a házasságot nem mint felbonthatlan szent kötést, hanem mint egyszerű polgári szerződést parancsolá tekintetni, mellynél fogva a török házasság nem a pap által, hanem a bíró, a kady előtt köttetik írott szerződésben, s a házaspárok, ha okuk van rá, szabadon elválhatnak egymástól. És ez mind jól és bölcsen van így, hanem az igen különös dolog, hogy a férj csak a szerződés megkötése után látja s ismeri meg először megvásárlott nejét. Bezzeg megjárja, ha egy rút, vagy gonosz természetű nő bukkanik elő a fátyol alól. De még azon esetben sem jár porúl, mert mint említők, később elválhatik tőle, vagy szebbet és jobbat vehet nálánál.

Azonban 3—4 nő egy férj mellett sehogy sem fér meg egymással, sőt a híres keleti utazó Hackländer állítása szerint, örökös perpatvar, sokszor vérengzésig menő verekedés van köztük. Ha például egyik nő valami csecsebecse ajándékot kap férjétől, a másik irigy szemmel néz reá, s a harmadik is ollyasmit kíván tőle, úgy hogy sokszor egy kis cifra szalag miatt egész háboruság üt ki a háznál. Ha egyik nő sétálni megy ki gyermekei- és rabszolgáival, a másik is ezt teszi, s készebb volna meghalni, hogysem honn maradna. Ez okból a férjnek minden neje számára külön házat, vagy legalább külön lakást kell tartania, azonfölül a megkedvelt csinos rabnőkre, s ezektől született gyermekeire is sokat kell költenie, s ezt csak a vagyonosabbak tehetik. Minélfogva a szegényebb török egy feleséggel többnyire beéri, s csupán a gazdagok háremeiben található fel a bájvirágok sokasága, egész serege. A régibb világban némelly szerelmesebb természetű zultán ezernél is több hölgyet, rendesen 7 feleséget, s tömérdek odalisket, vagyis szebbnél szebb georgiai, cyrkassai és abissíniai fehér és fekete rabnőket tartott háremében, míg az újabbkori zultánok egy pár százzal is megelégednek, s a basák és főurak legfőlebb 20-at 30-at tartanak. Megjegyzendő, hogy a török leány épen nem haragszik azért, ha a férfi őt 3-dik vagy 4-ik nejeül veszi, mert ezáltal még inkább kitüntetve látja magát a többi fölött, míg ezek irigység- és féltékenységtől ingerelve, nem szánják új nőtársukat egy kanál vízben elveszteni.

A tehetősebb török házigazda csak akkor megy a hárembe, ha valamelyik nejével kéjelegni akar, különben mindig különválva van tőlük saját lakában, s még csak nem is eszik együtt családjával. S mindamellett, hogy ő kedvelli a változatosságot, féltett nejeitől hűséget követel. Valahányszor eltávozik a háztól, háreme kulcsait többnyire magával viszi, vagy eunuchok, félemberek, öreg rabnők szigorú felügyelése- s gondos őrizetére bizza őket. De ezért sokszor szarvat raknak a zsarnok férj fejére, s mint Éva csalfa utódai, okkal móddal kijátszák, rászedik a szerelemmel egyedáruskodni akaró despotát.

A többi közt egy menekültnek, vagy talán sub rosa többnek is érdekes kalandja volt Viddinben a hétfejú sárkányok által őrzett egyik háremirózsával. A mint ugyanis estvefelé magánosan sétálgatna, a ház ajtója, mely előtt történetesen elballagott, megnyílik, s egy csi-

nos muzelman nő üti ki rajta fejét, s int a magyar giaurnak, hogy menne hozzá. Ez megdöbben, szabadkozik, s ismerve a hárem szigorú szabályait, mosolygás közt néma jelekkel mutatja a szép szemű menyecskének, hogy e tréfa még nyakába is kerülhetne. A kaczer hölgyecske azonban nem tágit, s szinte néma jelekkel int, hogy férje távol van a háztól, s nincs oka mitől tartania. Erre a mi melegvérű atyánkfia neki bátorodik, s besuttyan a rejtélyes házba, hol a menyecske tüstént siető léptekkel vezeté őt be kéjlakába. . . . A tovább történetekről hallgat a titkos krónika. . . . Elég az hozzá, a mi jó rokonunk minden baj nélkül jött ki onnan, hová félelem közt lépett be, s talán még máskor is elnézett a csinos muzelman nő háza felé. Pedig ha véletlenül a férjjel találkozik, életét teendé a koczkára, mert a muzelman, kivált ha kereszténnyel találja nejét, ezt zsakba kötve vízbe dobhatja, amazt szinte megölheti.

Tehát azon tömérdek vérért, melyet a török és magyar a régibb időkben egymásból kiontott, egy-egy eltévedt utód legalább a szerelem oltárán hoz némi engesztelő áldozatot. Ki tagadhatja már most, hogy a török és magyar annyi vész és viszály után nem ügyekoznék egymással szorosabb frigybe lépni?!

Ámde ezen pajzán kis intermezzo után, mi köztünk mondva, csupán férfiak számára volt írva, de azért talán az annyira művelt és hű keresztény hölgy is legalább ujjain át nézve, kíváncsian olvassa azt el, térjünk ismét a dologra.

A török férfi- és férjnek se baja; ő kénye kedve szerint élheti világát, mint a lepke egy virágról a másikra repülhet, és házából közhelyekre is mehet mindenüvé, a nélkül, hogy számot kérnének tőle, mint a mi zsémbes, házsártos, de azért igen művelt nőink szokták papucs alá görnyesztett s keresztény türelmű férjeiktől. Azonban a szegény ozman nőknek korlátlan hatalmu férjükhöz képest szabadság és más egyebek tekintetében is nem a legjobb dolguk, sőt némelly pontban igen szomorú sorsuk van. Az iránt nem igen van panaszkodás, hogy férjök által kelletén túl nyomva volnának; hanem az elzárttság, a világtól elszigeteltség, a háremi egyforma, unalmas élet, ez az, a mi leginkább szorítja az ő sárga papucsokat. Járhatnak csak nyílt arcczal s fületlen termet- és piperével az utcákon, volna csak szabad látogatóba, színházba, bálók-, estélyek- s különféle nyilvános és társas mulatságokba menniök, mint a mi höl-

gyeinknek, s aligha törődnének az egyférjűség vagy inkább férjtelenség bajával. A hárem reájok nézve valódi fogság, sűrűn rostélyozott ablakaiból még csak ki sem nézhetnek az utcára vagy a szabadba, s egész napon át az ottomanon, divánon, vagy szőnyegen kell gyermekeik s rabnők társaságában heverniök, s lelketlen állatként hizlalniök a keves mozgás és dologtalanság miatt ellustult testöket. A tehetősebb török férj háremhölgyeinek legfőbb foglalkozása a piperészkedés, mit a fiatalabbak, hogy férjeik tetszését megnyerjék, vagy el ne veszítsék, egész a túlzásig űznek. Szemöldjeit majd mindenik feketére, körmeit pirosra szokta festeni, e mellett igen czifrán, szabadon, s bujaságra ingerlően öltözködnek. Mellékes foglalkozásaik : fonás, varrás, himzés; házi mulatságuk : zenélés, éneklés, mesehallgatás, apró cseccbecsékkel gyermekes játszás, gyakori kávézás, csemegézés, szorbethszörpölés, s többeknél a dohányzás is divatban van. A háztartás, gazdasszonykodás kellemes gondjait öregebb rokonaik- vagy rabnőkre bizzák.

A török családnak lényeges kiegészítő része : a cselédség, a rab-szolgák és szolgálók, kiket többnyire pénzen vásárolnak, s minthogy kitarításuk kevesbe kerül, a vagyonasabb házaknál nagy számban vannak, s korán sincs olly rossz dolguk, mint sokan képzelik. Az ő kötelességük : vak engedelmesség, foglalkozásuk : nagyobbára semmittevés. Nagy számmal lévén, a dolog igen feloszlik köztük, úgy hogy egy résznek például nincs egyéb dolga, mint ételeket, kávé készíteni, más résznek a háziúr pipáit tömni, tisztán tartani, más résznek fegyvereit, ruháit tisztogatni, egy osztálynak ismét az udvart és istállót rendben tartani; míg a rabnők a hárem körül tesznek különféle szolgálatokat, s ha valamelyik közülök a házigazda tetszését megnyeri, szolgálai állapotától felszabadul, s úrnői rangra emeltetik. A szegényebb sorsu török családja tagja gyanánt tekinti rab-szolgáját, ki együtt eszik vele, s ha jól viseli magát, felszabadíttatik és sokszor a ház leányát veszi nőül.

Fényűzési pompa és kényelem csak a főrendű és gazdag törökök házainál található, a középrendűeknél csak igen kis mértékben, vagy épen nem; a szegényebbeknél az ellenkező nyomor, rondaság, és nélkülözés. Ritka török ház az, mellyben az olly varázsszínekkel festett keleti fényűzés és pompa bűbajos világa látható és kézzelfogható volna, hol a szobákat drága szövettel behúzott dagadozó

sophák, divánok, kerevetek, nehéz selyem hullámzó függönyök, czafrangok, szőnyegek, művészileg rendezett szökőkutak, tündéries fényt kölcsönöző különféle színű üvegtáblák, gyönyörű arabesk falfestvények, drágakövekkel kirakott edények, filigran munkák, kristály virágtartók s több efféle, ékesitenék. Ritka török ház az, hol válogatott ételeket, csemegéket, italokat, nagy ezüst lemezeken s csillogó edényekben raknák fel az asztalra. A legtöbb török háznál egyszerű fiókos szofák, földreterített négyszögű vánkoso, (schiltek), szőnyegek, víztartó medence, és a nélkülözhetlen manghal egészíti ki a butorzatot, melly utóbbi a mi kályhánk s takaré-konyhánk helyét pótolja, egy nyílt födelű réz üst, tele izzó parázs-zsal, melly mellett pipára gyujtanak, kávé melegítenek stb. Rendes közönséges eledelök: főtt rizs vagy neulli, és juhús, mint nálunk a burgonya és marhahús, ezenkívül: pogácsa, igen édes és zsiros kuglof, sokfélekép készített gyümölcs, caviar, török bors, osztriga, égetett mandula, füge, mazsolaszőlő, olivia stb. ide nem számítván az általuk jekmeknek nevezett mindennapi kenyeret. A szegényebbek nem asztalra, hanem a padlóra terítenek, s villa helyett a gazdagok is leginkább ujjaikat használják.

Ki az eddig előadottakat figyelemmel kíséré, képzelheti, mennyire szellemdús, milly mulatságos s élvezetnyújtó lehet a török társasélet és conversatio, főkép ha idegenekkel jönnek érintkezésbe. Az igaz, hogy a mi bontónú szalonaink, ugynevezett művelt társas-köreinknek sok ferdeségei nem találhatók itt fel, s különösen az emberszóló pletyka compániákat, s a csúszó-mászó, gépileg hajlongó francia etiquette finom (?) fogásait, főkép a sok üres csevegést, hazug bókokat, a képmutató udvariasságot nem tűri a komoly, és sok tekintetben igen eszélyestörök; másrésről azonban szomorú dolog az, miszerint náluk a csak egyszerű bizalmas, de művelt társasélet a nemesebb conversatio, a fejlődöttségnek még alsóbb fokán sem áll. Még maguk közt is igen szegény és lelketlen az ő társaságuk, ritkán látogatják egymást, s ha a rokonok, ismerők olykor összejönnek is, mintha harapófogóval kellene a szót kihuzni szájokból, keveset beszélnek, s a hosszabb szüneteket legfőlebb is kávéhörpöntés előtt szokásos köszöntésök az „affiat ler alsum“ (vájlek egészségére, magyarán: adjon isten) szakítja félbe. De ha csupán nőtársaság van együtt, már ekkor természetesen ugyancsak van kerepelés és darálás.

A török főúr még akkor sem csinál sok czerimoniát, ha előkelő muzelman vagy keresztény által látogattatik meg, s a külföldről érkezett idegeneket, vendégeit, legnagyobb szívességgel fogadja. Ő ilyenkor először is fölkel ülőhelyéből, kissé meghajtja magát, s vendége „Selam Aleikum“ üdvözlését „Aleikum Selam“-mal fogadja s kezével homlokát és ajkát megilletvén, rangja szerint vagy közelebb vagy távolabb magától ülteti őt a szobát 3 oldalról környező sophára. Ezután intése- vagy tapsolására előjönnek a szolgák, s minden vendég számára drágakövekkel kirakott csibukot hoznak, s letérdelve előttük, a kézbe adott pipát egy kis czintányérra helyezik, mit ők úgy mint mi, tepsi“-nek neveznek. Ezután a házigazda „cavasmarlát“ parancsol, s a szolgák egy pár percz alatt nagy gyorsan és kimért ügyességgel hozzák elő a szebbnél szebb kávék findsákat, vagy is török nyelven „flindsana“-okat, s míg a vendégek szürcsölnek és pöffékelnek, azalatt a terem alsó részében keresztbefont karokkal állanak, lesve, mikor kell majd ismét a kiürített aranyos, drágaköves, vagy kristály findsákat, s kiszitt pipákat a vendégtől elvenniök. Az illy udvarlásoknál a török főúr, kivált az idegenekhez tolmácsa által különféle, gyakran igen meglepő kérdéseket intéz, s ő is viszont minden kérdésre készséggel s nyájassággal felel, s az egész társalgás alatt semmi feszelés, betanult hajlongás és arczfintorgatás nem ferdíti el férfias méltóságát s lelki nyugalmát, úgy hogy a magát könnyű társalgásban kiképezettnek hívó idegen sokkal fesze- sebb, genirozottabb az ő irányában. A vendég rendesen engedelmet szokott kérni a távozhatásra, s a házigazda képmutatólag nem marasztalja őt, hanem „saadet ileh“ (jó egészséget) egyszerű köszö- nésével elbocsátja, s azon pontig, a meddig illőnek tartja, kikiséri, allah dicsőítésével búcsut vesz tőle a nélkül, hogy többé beszédbe ereszkednék vele.

A török főurak milly udvariassággal fogadták a magyar-lengyel menekültek főbbjeit, azt már főnebb láttuk. Azonban a basákon katonatisztek-, kereskedők- s iparosokon kívül más ozmanokkal nem igen jöttek érintkezésbe, noha a viddini török nép, kik közt még a régibb történeti viszonyoknál fogva bizonyára több magyar száрма- zásu is létezik, általán véve jó indulattal vala irántuk. Sokkal szo- rosabb összeköttetésben álltak a külvárosi görögök- és bolgárokkal, kiknek házáinál sokan laktak közülök, s kiknek az ozmanéival igen

sokban összeolvadt szokásait, erkölceit részletesen leírni fölösleges dolognak tartanám.

A muzelman és keresztény szokások, erkölcsök közti kirívó különbségeket s ellentételeket egy ügyes író a következőkben összpontosítja. Náluk a férfi, nálunk a nő viseli nyakát meztelen; náluk a férfi, nálunk a nő szereti a világos, feltűnő színeket; náluk a nő kaczerkodik a férfivel, nálunk a férfi a nővel (?); náluk a férfi szemérmesebb, nálunk a nő; náluk a társadalmi rangnak fokozatai vannak előjogok nélkül, nálunk ellenkezőleg; náluk a rokonság etikettje felülkerekedik a társadalmin, nálunk megfordítva; náluk a gyermek is majdnem oly komolyan viseli magát mint a férfi, nálunk ellenkezőleg, hisz náluk még a gyermek is illetlen dolognak tartja a tánczot, míg nálunk a korosabbak, sőt az öregek is eljárák a waltzert vagy a lakodalmast. A töröknek nincs státusadósága, bezzeg van a többi európai nemzeteknek! Ő nem képzei, hogy lehessen törvénytudók által igazságot szolgáltatni (és e részben van egy kis igazuk), ők a jó és igaznak változtatását képtelenségnek tartják, s azért ragaszkodnak oly előítélettel a régi jó és igazhoz (?) Náluk alig van nyilvános mulatság, s az ozman szerencsétlennek tartja azt, ki még házán kívül is gyönyört s élvezet keres. Mindez egészen másképp van minálunk. Ők ott kezdik az évet és napot számitani, hol mi végezzük. És a mi legderekabb, mi az ozmant a vallás dolgában vakbuzgónak, fanatikusnak, műveletlen barbárnak, erkölcsileg kicsapongó, tisztátalan, jó társaságba nem való, izléstelen, dőre, aljas, rabszolgánépnek tartjuk; a török pedig a maga felfogása és meggyőződése szerint minket tart és hisz mind ilyeneknek. Mellyiknek van igaza? némelly pontban nehéz volna elhatározni.

Törökország és népei ismertetését könyvekbe lehetne foglalni. Nekünk nem volt, nem lehetett más feladatunk, mint röviden s általános vonásokkal felmutatni azon sajátságos világot, mellyben menekült honfitársaink már majdnem egy év óta élnek és mozognak.

XXI.

A menekültek kiadatásának kérdése a fényes porta, s a 4 europai hatalmasság között. Az orosz czár levele a zultánhoz. Ez ügyben a török politicának nyílt és titkos rugói. Reshid basa, mint nagyvezérnek céljai. Az angol és francia közbenjárás. Titoff és Stürmer ostromlásaira a divanban elhatározatik a menekültek ki nem adatása. E határozat hatása és következményei. A nagyvezér expediense a rustuk-kinardsii szerződvény által. Az ő és Andrássy grófnak Viddinbe küldött sürgönye az izlamrai áttérés dolgában. E miatti szakadás a menekültek körében. Kossuth és Bem magaviselete az áttérés dolgában. Az áttérési szertartás. A törökök kényszerítő eszközei.

„A törökök közt elmés, mészélő, böcs kormányzók találtnak. Senki náluknál a tettetés mesterségét jobban nem érti. Jól ismerik minden koronás fejeknek természetét, indulatját; tudják, mellyik fejedelem barátságára támaszkodhatnak, mellyikkel kellessen hadakozni, s mellyikkel békességben élni. *Décly Samuel.* (Osmanographia.)

„Térjete meg, mert elközelített a mennyeknek országa. *Szentírás.*

A hét halmon trónoló, s a Propontis, Hellespont, Pontus és a marmorai tenger közepett, tömérdek hajói-, félholdas mecsétei-, kioskjai és czipruserdőivel, a mesék honába bájoló császári serailjával tündérvilági tüneményként lebegő Kostantinápoly, melly fekvésénél fogva Ázsia és Europa urává látszik hivatva lenni, a világ szinpadán feltüntetett folytonos szereplései közben a legközelebbi évtized alatt kissé megpihenvén, a mult 1849-ik év vége felé a magyar-lengyel menekültek kérdése miatt ismét nagyszerű mozgalmak, készültek színhelyévé lön, s egész Europa figyelmét magára voná. A roppant rázkodás, mellyet a magyar forradalom különösen a szomszéd országokban előidézett, mintegy szünni nem akaró földindulás, végre is Törökországot, a forradalmi eszmék megtestesült ellentétét rendíté meg, s könnyen megtörténhetik, hogy a keleti kérdésnek rég várt megoldását eldöntőleg eszközölné.

Gróf Stürmer, austriai követ Konstantinápolyban a bécsi minis-
terelnöktől már mult évi aug. 24-én sürgönyt kapott a Törökhonba
menekült austriai alattvalók kiadatásának sürgetése tárgyában, mit
ő tüstént ügyekezett a török kormánynál kieszközölni, mely azonban
eleinte még csak nem is válaszolt kívánatára, mint ezt maga Stür-
mer sept. 14-ki nyilatkozatában panaszolva emlité.

Az orosz czár bevégezvén a magyar forradalom elnyomását,
Varsóból aug. 26-ról saját kezével irt levelet küldött Abdul Medschid
török zultánnak. Ez ügyesen irt levelben Miklós czár mindenekelőtt
igazolja magát aziránt, miért kellett neki a nagyfontosságu magyar
forradalom elnyomásába avatkoznia, mire nézve Austra integritása
a legitimitas s az europai egyensuly fentartását veti leginkább mér-
legbe. Azután méltányolva említi az ozmán kermány magaviseletét
a magyar forradalom irányában, s különösen Bemnek Moldvábai
beütése alkalmával. S miután megemlíti, miszerint a magyar forra-
dalom elnyomása a dunai tartományokra is jótékony hatásu leend,
hol szinte sok gyúanyag van a lázadásra, s hol egy évvel ezelőtt
szinte föl kellett lépnie a török uralkodás tekintélyének fen-
tartása érdekében: — végre a magyar forradalomban részt vett
orosz alattvalók kiadását sürgeti azon nyomatékos, mondhatni fenye-
gető hozzáadással: vajha ezen ügy miatt felhő ne támadjon or-
szágaik között.

A fényes porta, vagy inkább ministeriuma erre sem adott egye-
nes, határozott választ; hanem, hogy e nagyfontosságu ügyben, jól
meggondolva cselekedjék, s roskadozó hatalmának egy új támoszlo-
pául használhassa azt, tanácskozni, értekezni kezdett nem csak saját
körében, de egyszersmind az angol és franczia nagyhatalmasságok
érdekeinek képviselőivel is, mi majdnem egy hónapig tartott, míg az
eldöntő válasz határozottan nyilvánittaték.

Igaz ugyan, miszerint a török politica a külügyekre nézve egé-
szen alárendelt- és szenvedőlegesnek nevezhető, az ismert négy ha-
talmasság, s leginkább az orosz és angol cabinet által mindig shakk-
ban tartva, hol ennél, hol amannál tapogatózik, s mivel egyikkel sem
akarna viszálykodásba keveredni, épen ezen ingadozás által többször
kétes helyzetbe jő, mint jött a menekültek kérdésénél is. Azonban
nagyon csalatkozik, ki netalán azt hiszi, hoy a tudatlan török a sta-
tuskormányzás, a mélyebb politica elvei-, viszonyaival ismeretlen, s

a diplomácia titkai-, fogásaiba nincs beavatva. Sőt ellenkezőleg! E részben igen éles felfogás-, finom gyakorlati tapintattal, s kivált kép-mutatás dolgában valódi mesteri ügyességgel bírnak a török kormány főbb tagjai. Hisz köztudomású dolog, miként az oszmán birodalmat a vallásos fanatizmus és közigazgatási despotizmus által előidézett alattvalói vak engedelmisségen kívül, felülről a jó gazdálkodás, s politikai bölcsesség, vagy inkább naturalis eszélyesség, mondhatni csupán gyakorlati bölcsesség tartá fenn eddigelé.

Az oszmán státushajónak kormányzási rudja majdnem egyedül a nagyvezír, a török premier, kezében van, a zultán és a diván (status-tanács) többnyire az ő tanácsain s akaratján indul el. Innét azon nagy tekintélye, hogy midőn a császárhoz megy udvarlásra, ez pam-lagáról fölkel, s három lépésnyire megy elibe, s midőn levelet ír hozzá, a többi közt így czimezi: „Nagytekintetű, tökéletes tanácsadó, e világnak igazgatója, a közdolgok főkormányzója s elintézője, az oszmán birodalom nagy alkotmányának fentartó oszlopa, minden méltóságok osztogatója, a törvények végrehajtója, ki a hadakozásban az erdei és hegyi oroszlánhoz vagy hasonló“ stb.

A mostani nagyvezér, Reschid basa, egy felvilágosodott lelkű, messzelátó s bölcs tapintatu statusférfi, ki a török birodalom fentartására, s épen ezért korszerű átalakítására nézve minden lehetőt el-követ. Ő éles szemeivel igen jól látja azt, hogy a töröknek mult és jelen században folytatott háboruskodása az orosz-sal, milly halálos csapásokat hozott az egész ottomán birodalomra, s az abból eredt békekötések, szerződvények mennyire lealázzák s meggyöngíték a fényes porta tekintélyét, és hatalmát. Ezen alárendeltség nyommasztó járma alól felszabadítani az oszmán birodalmat, s e mellett a kölesönt is, ha csak lehet, busásan visszaadni: legfőbb törekvése, életfeladata a hatalmas nagyvezérnek. Reschid basa tehát természetesen nem ejtett volna gyászkönyüket a fölött, ha a magyar a ránehezkedett orosz colossal győzelmesen megbirkózik; midőn pedig az ellenkező-ről értesült, bizonynyal nem nevetett örömében.

Ámde a zultán és barátai előtt aligha eltitkolá örömkacsintását akkor, midőn értésére esett, hogy az osztrák-orosz-magyar háboru befejezése után a magyar-lengyel-olasz menekültek nagy számmal tódulnak a török földre, s köztük olly férfiak is az oszmán kormány ótalma alá helyezik magukat, mint Kossuth, Bem, Dembinszky,

Guyon, Kmety, Visoczky stb., kik közül főleg a három első az újabb europai forradalomnak roppant hatású s világhírű tényezői gyanánt tekintendők. Jól tudá azt a nagyvezér, miként illy nagyfontosságú egyéneket, mintegy kezesül, vagy rettentő fegyverül birni, nem csekélység, sőt hogy ez a töröknek, mint pártolónak egész Europa előtt tekintélyt, sympathiát szerez, az orosz ellenében pedig csak tágíthatja alárendeltsége gyűlölt kötelekeit. Mert bár a despotia kormánya egy Kossuth, Bem és Dembinszky, mint az absolutismus határozott ostromlóinak elveit és forradalmi radical irányát semmi esetre nem oszthatá, mindazáltal saját szorult helyzetében mégis hasznára ügyekezett fordítani a nagytekintetű menekültek szorult állapotát. A porta tehát és divanja a menekültekben koránsem a forradalom, a democratia ügyét, hanem ezt csak eszközül akarva használni, saját érdekét pártolá, s csupán daczos magatartása s fenyegető állása által is sok tekintetben czélt ért; azon esetre pedig, ha háborura kerül a dolog, a menekült vezérek zászlai alatt, főkép az orosz ellenében a forradalmi elemeket a világ minden részeiből összegyűjti, s ennek támogatásával ugyancsak tekintélyes erőt fogott kifejteni.

A nagyvezér és a külügyér, Ali basa, mindamellett a menekültek kérdésében nem igen mertek volna Oroszország- és Austriával daczolni, ha Franciaország, s főleg a hatalmas Anglia konstantinápolyi követei, Aupik tábornok és Caning lord által nem bátoríttatnak, s olly erélyesen nem gyámolittatnak. Ezek is csupán saját állodalmaik érdekében pártolák ez ügyben a török kormányt, s ezzel együtt közvetlenül a magyar-lengyel menekülteket, s határozott föllépésök, mint a következesek bizonyítják, mind az angol cabinet, mind a francia kormány által helyeseltetett. Az ez időben még mindig Konstantinápolyban tartózkodott magyar és lengyel ágensek, gróf Andrassy Gyula és Csajkovszky, menekült társaiknak érdekében is mindent elkövettek az angol és francia követek pártolásának megnyerésére, mi azonban magában véve nem nagy nyomatékkal birt volna.

Ezek ellenében az orosz és osztrák követek, Titoff és Stürmer gróf, s a czár által Konstantinápolyba küldött rendkívüli követ, hg. Radziwill, s az orosz külügyér, gróf Nesselrode mindinkább sürgető és fenyegető követeléseikkel szünet nélkül ostromolták a török portát és kormányát.

Különösen élénk színekkel festék a nagy veszélyt, mely a forradalmi elemeknek a török határszéleni összpontosulásából, s ennek eltűréséből nem csak a még mindig ingerült állapotban lévő szomszéd tartományokra, de magára Törökországra nézve is háromolhatik. És miután megfeszített törekvésöknek nem volt más sikere mint az, hogy az ügy eldöntését szándékosan halogató ozmán kormánytól csak általános kitérő válaszokat s üres biztatásokat nyerének; az austriai követ szeptember 14-én, midőn a bécsi ministeriumtól ujjalag sürgető felszólítást vőn, Ali basához irt nyilatkozatában határozottan kijelenté, miszerint a menekültek kiadatásának ügyében minden további halogatást a porta részéről megtagadásnak tekint, és ha erre nézve 2 nap alatt határozott választ nem nyer, a portávali diplomatiái közlekedését további parancsvételig megszakasztottnak kéri tekintetni, nyomatéku hozzáadván, hogy ennek következése egész súlyával arra fog nehezkedni, ki azt előidézte. Ezen hosszasan motívált és fenhangon irt nyilatkozatot a bécsi Pressenek october 30-án megjelent vezércikkje elhamarkodottnak és szenvedélyesnek nevezi, s attól tart, hogy utóbb még compromittálhatja is Austriát.

Az akként két oldalról zaklatott s ugyancsak két felől gyámolított török kormány végre kényszerítve látá magát, ez ügyben szinte határozottan föllépni. A császár anyja, zultana Valida, mint ki dícsőült férje a nagy Mahmud political titkaiba be volt avatva s ennél fogva most is befolyással van a birodalom közdolgaira, — s kinek számára Kossuth Lajos mint kormányzó mult évi majus havában egy pár válogatott tehenet és ökröt küldé kedveskedési ajándokul — a menekültek kérdését, uralkodó fia-, a nagyvezér-, a külügyér-, a Seriasker, vagy hadügyér-, és a Seik-Izlam-, vagy a főpappal egyértelembe kíváná eldöntetni. S bár, mint állítják orosz befolyás következtében, a kormányban volt ellenök némi oppositio; a szeptember 16-án összeült diván hosszas és heves vita után elhatározá: a török földre menekült s magukat a porta ótalmába ajánlott magyarokat és lengyeleket az osztrák és orosz kormánynak ki nem adni. Ezen határozat az orosz és austriai követeknek körülbelől illy formában adatott ki: „a portának fontos okai vannak, kívánataikat nem teljesíteni, s ezek bővebb kifejtése végett egyenesen a két császár udvarához fog fordulni; egyébiránt ezen eljárása ne tekintessék megtaga-

dásnak, mellyel nem egyértelmű, minél fogva nem is állott be azon eset, hogy diplomaticai közlekedésöket a portával megszüntessék.“

Mindazáltal Stürmer gróf és Titoff e válaszra megszakaszták diplomatiai összeköttetésöket, s Radziwill herczeg, a czár rendkívüli követe, minden bucsuzási tisztelgés nélkül tüstént elhagyá Konstantinápolyt.

Ezen, vész kitörésével fenyegető kölcsönös feszültség, a leginkább érdeklett 5 hatalmasság cabinetjeiben nagy mozgalmakat, kettőztetett tevékenységet, s különösen az europai nemzetek demokratapártjának nyílt és titkos köreiben, s főkép a menekültek közt tapsot, örömet, s győzelmi reméuyt idézett elő, sőt még a törököt is harczias és diadalmi kilátásokkal kecsegteté, melly szerint egyesülve Angol- és Franciaországgal, alkalmuk lesz az oroszra, ki hatalmukat megtöré s olly szűk korlátokba szorítá, boszút állaniok.

A jó reménység zöld erdejében többnek eszébe jutott a magyar dalnok éneke :

„Fegyvert kiáltnak Baktra vidékei,
A dardanellák bércei dörgenek ;
A népek érzekorláti dölnek,
S a zabolák s kötelek szakadnak.

A hirlapok mindenfelől háborut jósoltak, különösen az angol időszakai sajtó mindent felhasznált, a magyar menekültek és a török nemzet iránti sympathia, s az orosz elleni antipathia fölébresztésére. Bécsben a börzén nagy zavar és csüggedés állott be, mig Londonban egymást érték a cabinetti ülések, sürgönyös hajók, meetingsek, izgatások. Az angol cabinet felszólítást intézett a francia kormányhoz, hogy háboru esetére Törökország integritásáért, kezet fogva s teljes erővel és hatálylyal lépjenek föl. Sőt már a következő hónapban az angol hajóhad Malta alól kimozdítva a Dardanellák torkolatánál a Beksiba öbölben vetett horgonyt, s nem sokára a francia hajóhad is előrenyomult, noha a hukiarskeletsii szerződvény értelmében, vagy inkább titkos pontjai szerint, minden nemorosz hajónak a Dardanellákba való bemenetel tiltatik, mivel azonban az angol, ugy látszik, nem sokat törődik.

De magában a török birodalomban is nagy készülöketek tettek a ki nem adás elhatározása után. Több lapok szerint Konstantinápoly utczáin izgató falragaszokat lehetett látni, az ozmán hajóhad nagy része

mozgásba tétetett, s october elején a zultán és főtisztjei 70,000-nyi hadserege fölött tartának tábori szemlét a st. stefanoi térségen, s a konstantinápolyi lapok nem győzték eléggé magasztalni a török katonaság gyakorlottságát, s főkép tisztjeik ügyességét.

Mindemellett az ovatos nagyvezér, úgy látszik, még sem akarta az orosz és osztrák udvart nagyon megharagítani, s a ki nem adás határozata után nem sokára Fuad Effendit Pétervárába, s Musurust Bécsbe küldé követekül, olly czélból, hogy a rustsuk-kianardsii szerződés alapján a menekültek kérdését minden idegen befolyás nélkül kiegyenlítsék. Az első az orosz czárral october 18-án, az utóbbi az osztrák császárral 24-én volt először szemben, s mindkettő huzamosb ideig alkudozott küldetése helyén.

Azalatt pedig, hogy a divan határozata erőre kapjon, s minden tekintetben biztosítva legyen, a nagyvezér az elébb említett rustsuk-kinardsii orosz-török szerződés gyakorlati alkalmazásával akará a dolgot szépen elsimitani. Ezen 1774-ki egyezkedés 2. pontja szerint: „ha a két birodalom azon alattvalói, kik felségsértési bünt követtek el, itt vagy amott menhelyet akarnának keresni, nem hogy ótalmat találnának, hanem tü-tént ki fognak adatni vagy üzetni azon országból, a mellyikbe menekültek, kivévén azokat, kik akár Oroszországban a keresztény, akár Törökországban a mohamedán vallásra térnének át.“

Ezen egyezkedési pont utóbbi kivételes föltételét a menekültek által elfogadtatni, vala azon ügyes tapintatu feladat és expediens, mellyel Reschid basa a csomót ketté vágni, a bonyodalmat szerencsésen kifejteni, s ez által saját főkormányzói állását is biztosítani hívé. Minélfogva a divan határozata után tüstént hadi segédét küldé Viddinbe ez ügybeni utasításával a basához, és gróf Andrássy Gyula és Csajkowsky, magyar és lengyel agensek informáló leveleivel a menekültekhez.

Ez utóbbiak a dolgok állását körülményesen előadván, az említett egyezkedési pont értelmében menekült honfitársaikat az izlamrai áttérésre szólíták fel, azon megjegyzéssel, miszerint ez által nem csak az ozmán kormányt, hanem önmagukat is kimentendik a zavarból s kétes helyzetökből, és hogy különben is az egész hitcsere pusztá formalitás, miután rövid idő múlva a kinek tetszik, ismét fölveheti előbbi vallását, és Törökhonból szabadon utazhatnak bármelly orszá-
g-

ba, a ki pedig megmarad Mahomed vallásában, a török hadseregben vagy más polgári hivatalokban alkalmazást nyerend.

A mennyire megörvendezteté a menekülteket a ki nem adás határozata, annyira zavarba hozá, sőt még kétesebb helyzetbe taszítá őket e felszólítás, mert most már legtöbben azt hívék, ha ki nem térnek, bizonyára ki fognak adatni. Ismét a küzdés, habozás és aggodalom fellege borítá el napjaikat, s általán véve a nagyvezér sürgönye, az agensek levele a legnagyobb ingerültséget idézte elő közöttük, s naponként folyt az izgatás, rá- és lebeszélés jobbra balra.

Főbbjeik e nagyfontosságú ügyben egészen meghasonlottak, két pártra szakadtak. Kossuth, Mészáros, Batthyány, Dembinszky, Guyon, Visocky, Zamoiszky határozottan ellenzik az izlamrai áttérést, s minden kísérletek daczára is a nagyobb részszerel férfiasan megállották a sarat. Kossuth ugyan nyilvános szónoklatokkal, írott felhívásokkal már csak a török politica iránti ovatosságból is, ez ügyben sem jobbra sem balra nem izgatott, míg magán körökben nyíltan kimondá, miként az áttérés nem csak vallásos érzelmeivel ellenkezik, hanem azt nemzetéhezzi hűtelenségnek tartaná, s mint férfiatlan, jellemtelen lépést határozottan visszautasítja. Sőt Palmerston lordhoz írott levelében kijelenté, hogy gyermekeinek vagyont s dus örökséget nem hágy ugyan, de becsületes nevet igen; s inkább kész ő maga magát hóhérpallós alá kiszolgáltatni, hogysen multját bemocskolja, vagy nemzete bizalmát megcsalja. Ezen elhatározáshoz a fenforgott körülmények közt nem csekély lelkielő s önmegtagadás kívántatott, s bár Kossuth a török előtt ez által csak ártott magának, de a művelt keresztény nemzetek, főleg az igen vallásos angol szemében, (még legnagyobb elleneit is ide értve), becsülést és méltánylást vivott ki.

Ellenei mennyire örültek volna azon, ha ő is a renegatok sorába lép, bizonyítja azon körülmény, miszerint hire futván az áttérésnek, némelly jól értesült lapok nagy stentorral, s valódi gunyos kárörömmel hirdeté, hogy Kossuth a nagyjellemeü férfiú is elhagyá vallását, nemzetiségét. A többi közt az Agramer Zeitung zemlini levelezője sept. 28-ról így irt: „Kossuth Viddinből Konstantinápolyba ment mintegy 21 (miért nem 22?) menekült kíséretében, kik közt két tábornok is volt, (milly pontosság!) s valamennyien a mohamedán vallásra tértek át, s török szolgálatba léptek. Kossuth a magyar forradalom kezdetén jelszavul ezt választá: si nequeo superos, Acheronta

movebo, s ebből kitetszik, hogy ő mint szabados gondolkozásu ember, a religio dogmáira nem sokat ad, de ezen ünnepélyes lépés mégis fájdalmasan hathatott kedélyére, mert mint renegat, igen szomorú- és levertnek látszik.“ (No lám, mi mindent nem tudott az a hiteles tudósításu Agramer!)

Voltak azonban a menekültek közt többen, kik nem úgy gondolkoztak mint Kossuth és hivei, kik részint azon hittől lelkesítve, hogy a török és orosz közt háboru fog kiütni, s mint renegátoknak ismét alkalmuk lesz, gyűlölt ellenségekkel szembe szállani, részint a kiadástól félelem, részint a törökök csábításai, fényes ígéretei által ösztönözve, csakugyan elhagyák vallásukat, s az izlamra valósággal áttértek. Ezek közt első helyen említendő Bem, mint a menekültek sorában legjelesebb hadvezér, azután Kmety és Stein, ügyes és harcedzett tábornokok. Aránylag sokkal több tiszt mint közlegény hagyá el vallását. Különösen a magyarok közül összesen körülbelöl 250 égyén tért ki, köztük a két tábornokon kívül 10 törz-tiszt, 52 százados és hadnagy, 40 altiszt, száz és néhány közember. Egy röpiratban 8 nő is van említve, pedig ezek közül egy sem tért ki, noha a török asszonyok a renegátok nejeit gyermekies örömből saját nemzeti ruháikba öltöztették, s így jártaták a városban. Az olasz és lengyel hitehagyottak száma is fölmegegy pár százra, miután Bem példáját, kivált a Siberia fagyától fázók, nagy ké-zséggel követték. A polgáriakból kevesen tértek ki. Köztük Balog János és Grimm Vincze a legnevezetesebbek.

Bem izlamrai áttérésének nemcsak a közelebről érdekeltek, hanem általan véve mindnyájan nagy fontosságot tulajdonítanak, és sokan még most is nagy dolgokat várnak ettől. Különösen a bécsi Presse m. é. oct. 24-ki számában egy egész értekezés van e tárgyról, melyben az állittatik, hogy az orosz czár most még inkább sürgetendi a menekültek kiadását vagy eltávolítását, mert Bem, kitünő hadvezéri talentuma s organizáló tehetsége által a török vitézségnek egészen új irányt és fordulatot képes adni, s mint a török hadügynek reformátora, a török hadseregben elveinek buzgó terjesztője, főkép az oroszra nézve igen veszélyessé válhatik. Jól tudta ezt az ozmán kormány is, s a nagy tapasztalásu magyar és lengyel főtisztek, különösen Bem áttérését minden tekintethen kitünő nyereségnek tartá, s bár jelenleg működési körük és hollétokról a különböző ellentétes hírek után kevés bizonyosat tu-

dunk, annyi azonban igaz, hogy Bem, mint Murat basa, Kmety mint Kiamil basa, Stein mint Fehrad basa főrangú alkalmazást nyertek a török hadseregnél, s Bemnek már Vinddinben fényes hadsegédi környezete volt, s 30,000 p. ft. évi fizetés jelöltetett ki számára.

A „Journal des Debats“ törökországi levelezője szeptember végén még kételkedett Bem áttérésén, mit állítása szerint csak azon esetre fog megtenni, ha Orosz- és Törökország közt háboru ütne ki.

Kétségkívül kíváncsi tudni az olvasó, vajjon micsoda ünnepélyes szertartással ment végbe a menekültek izlamrai áttérése? Hajdanában nagy ceremóniával járt ezen dolog, az önkényt áttérő, vagy erre kényszerített keresztényt körülmetélték, s már mint igazhitű muzelmant nagy zajjal hordozák körül az utcákon s ajándékokkal halmozták el. Most már ezen kellemetlen szertartás kiment a divatból, s az egész abból állt, hogy az áttérni akarók megjelentek a basánál, s ez és az imán (pap) jelenlétében ünnepélyesen nyilváníták, miszerint önként, saját akaratjokból térnek át az izlamra, s erre az imán után e szavakat kellett elmondaniok: Allah il allah, Muhamed ressoul Allah. (Egy az isten, és az ő prófétája Mohamed.) Ezután kékbajtos veres feszt nyomtak fejeikbe, s kész lévén a beavatás, a muzelmanokká lett közembereket elbocsáták, a Jezustól Mahomedhoz pártolt főtiszteket pedig kávé- és csibukkal vendégelte meg a basa, ki ha valódiilag hisz a koránban, az imánnal együtt rendkívül boldog lehetett e térítési munka közepett, mert a proféta tanítása szerint a paradicsombai juthatásra nincs nagyobb érdem, mint a tévelygőket, elkárhozottakat az igaz utra, az az a muzelman hitre téríteni.

A viddini basa, s Izmael ezredes, mint a szinte renegat bukuresti basa-, Omérnek küldöttje, s a török lakosság közül is többen, mindent elkövettek a célból, hogy a porta kívánata minél nagyobb mértékben teljesíttessék, s a menekültek közt minél több proselytát csinálhassanak. Még a csábító korteskedés, vesztegetés, s némi kényszerítés eszközeihez sem vonakodtak nyulni. Amelly katona kitért, az tüstént előbbi rangjához képest a török katonasággal egyenlő zsoldot huzott, jó ruházatot, fegyvert kapott, a szabad ég alól a belvárosba szállásoltatott, a török lakosság jobb indulattal, több szivességgel viseltetett iránta; s az anyagi jobblét ingerlő csáhja természetesen többeket kísértetbe vitt. Ellenben azokkal, kik nem voltak hajlandók, valásukat elhagyni, sokkal keményebben bántak, mint azelőtt, szorosabb

őrizet alá helyeztettek, s már estéli 9 óra után nem volt szabad kijárniok. A hitökhöz ragaszkodó főbbek mellé felügyelő tiszteket rendeltek, kik nemcsak honn a háznál mint valódi foglyokat őrizték őket, hanem még akkor is szüntelen kísérték, nyomukban jártak, midőn valahová kimentek, vagy kilovagoltak. A többi közt a heves természetű Guyon igen boszankodott ezen megszorító eljárás miatt, s az utána kutyaagolni szokott török tisztet azzal vexálta meg, hogy midőn kilovagolna, neki ereszté a kantárt, sarkantyút adott lovának, s gyalog kísérője a legnagyobb erőködéssel kénytelenítettett versenyt futni sebes paripájával. Végre már egészen kidőlt ezen fáradságos functióban, nem győzte szuszszal a sok gyorsfutást, s panaszsra ment a basához, ki ezután mély bölcseségénél fogva a lovaglók mellé szinte lovas őrizetet, huszárokat rendelt, kik felvont karabéllyal kísérték a makacs keresztény foglyokat. Történt egy izben, hogy midőn Batthyány és neje, több társaikkal a mezőre kilovagolva sebesen vágatnának, az utánuk iramlott kísérők közül egynek elesett a paripája, kezében tartott felvont fegyvere pedig elsült; csoda, hogy e kis szikrából nagy tüzet nem szított valamely jól értesült hirlapi levelező, s a kitérni nem akaró Kossuthot vagy Batthyányt agyon nem löveté a törökök által, valamely journál téres mezejének veszőhelyén.

De az még sem volt igaz, a mit egy belgrádi levelező közölt a lapokban, hogy t. i. „az eleinte szeliden vitt térítési kísérletek vad fanatismusban törtek ki a töröknél, hogy azt, ki hitét nem akará elhagyni, szidták, csúfolták, meg is ütlegezték és szuronyozták.“ Sőt az említett szigorúság is lassanként megszüntettetett a kitérni nem akaró menekültek irányában, s felsőbb parancsok következtében sorsuk mindinkább javult.

Az áttérés ügye nemcsak szakadást, feszültséget, hanem gyülölködést is idézett elő a menekültek körében. A hitökben megmaradt egyének a renegátokat nagyobbára hidegen, sőt megvetőleg tekinték, ezek pedig szánakozó gúnymosollyal nézték azok daczolását, s nem is igen társalogtak többé egymással, s mind a két rész nagyobbára elkülönözve élt és mozgott a maga körében. Ezóta Kossuth és Bem közt is idegenkedés huzott választó falat. A vid dini muzelmanok Bemet és követőit, a keresztények Kossuthot és híveit pártolák, dicsőíték.

XXII.

A Lévai-család Viddinben. Különös házassági egybekelés két hitehagyott honvéd és két keresztény magyar nő között. Nemegyei őrnagy Viddinben is megszaszaltatik. Egy magyar leányka borzasztó kimulása Viddinben.

„A bujdosók házassága igen szomorú házasság.“

„Igy fogyunk el lassanként, mert már itt elég szegény bujdosókat temetünk el.“
Mikes Kelemen.

Ki hinné? Viddinben a menekültek közt szerelmi viszonyokat is szőtt a pajzán kis Amor, sőt két illy gyöngéd viszony vigjátéki modorban Hymen oltáránál házassággal végződék.

És milly különös, milly sajátos egybekelés volt ez! Illyesmi valóban csak a száműzöttég rendkívüli, vagy inkább kivételes állapotában történhetik.

Lévai János, krassómegyei csendbiztos, szinte tanácsosnak tartá a honábóli kibujdosást, s vele együtt neje és két leánya, Etelka és Anna is kiköltöztek, s a török földön gazdasszonykodás dolgában s főkép a konyha körül hasznos szolgálatokat tettek, nem egyedül a családtyának, hanem több menekültnek is.

Illy helyzetben, kivált a magukat annyira elkülönző ozmanok közt, a jó magyar gazdasszony, a háztartás titkaiba beavatott dolgos nő, kivált ha mellé még csinos is, megbecsülhetlen portéka.

Igen természetes tehát, hogy Etelka és Anna körül a menekült férfiak közül többen szívesen forgolódtak, sőt elhagyott magános állapotuk földerítése s gyámolítása végett, birásukra is vágódtak.

Két honvédtiszt, egy őrnagy és egy százados vala a szerencsés, tetszésüket leginkább megnyerhetni. S így lőn, hogy Etelka, mint idősbik, Baróti őrnaggyal, s Anna Tould kapitánynyal kötött szerelmi frigyot, mi utóbb ünnepélyes egybekeléssel végződék.

De a mi e dologban legeredetibb, Etelkának már férje volt, ki Magyarországon maradt, s mindamellet, hogy nem vált el tőle, Barótinak adá kezét.

És a mi még sajátságosabb, Baróti és Tould az izlamra tértek át, s mint renegátok vették nőül a keresztény hitben megmaradt két hölgyet. Ez aztán a vegyes házasság!

S mi a legkülönösebb, a muzelman férfiak és keresztény nők közti házassági frigyét egy catholicus pap erősíté meg, a lengyel legio tábori papja adván össze őket.

Valljon ha az ég gyermekekkel fogja e két párt megáldani, mik lesznek azok: muzelmanok vagy keresztények, törökök vagy magyarok?

Ezenkívül még egy pár különös eseményt kell megemlítenünk, mik a menekültek viddini életéből kiemelésre méltók.

A honvédek külvárosi táborában a forradalom alatt gyávaságáról annyira elhírhedett Nemgyei őrnagy is jelen volt, ki mint tudva van, Zombort 6000 emberével s egy üteg ágyúval elhagyta, midőn az alig egy pár százra menő rác csoport jövetelének hírére meghallá, s ez által a Bánát egyik legnépesebb városának magyar lakóit a szerbek dühös öldöklése- és pusztításának tette ki.

E miatt a menekültek előtt nem nagy becsületben állott Nemgyei őrnagy, s egy esettel Viddinben még inkább meggyűlöltette magát.

Nemsokára Viddinbe érkezésük után ugyanis azt beszélte a honvédek táborában, miszerint hallá, hogy a Viddinben lévő ideiglenes osztrák consul, Dobroszlavics 56,000 pengő forintot tett volna ki díjúl Kossuth fejére, vagyis annak számára, ki őt mint foglyot a consul szállására hozná.

Ez már magában koholt hír volt, s midőn Nemgyei hihetőleg inkább tréfából mint komolyan azt nyilvánítá társai előtt, hogy nem volna megvetendő dolog az 56,000 forintot felcsipni, azaz Kossuthot a consl kezébe játszani, e nyilatkozat miatt annyira fölingerlé maga ellen menekült társait, miként csak azáltal menthette meg életét, hogy gyorsan lovára kapva, üldözői elől a városba futott, honnan vissza sem mert menni többé a táborba. És így nemcsak a forradalmi harczok zivatarában, hanem még a száműzöttség békenapjaiban is futással keresett menedéket.

Végül egy irtózatoss dologra kell vonnom az olvasók figyelmét.

Niuny őrnagy családotul vándorolván ki a török földre, gyermeke mellett egy fiatal, 14 éves magyar dajkát is kivitt magával.

Azonban Viddinben, nem tudni mi oknál fogva, a szegény leányka kénytelen volt elhagyni Niuny családját. Ezen kétszeresen elhagyatott állapotban, az idegen helyen nem tudván hirtelen kihez és hová fordulni, estve céltalanul és kétségbeesve bolyongott az utcákon. A magyarok közt talán szerénységből, a töröknél idegen léte miatt nem mert menedéket keresni, s a hontalan és gazdátlan leánykának éjjeli bujdoklása életébe került.

Az éjjeli őrzőratban czirkáló katonák, kiknek Törökhonban kevés alkalmuk van nemi ösztönüket kielégíteni, kiméletlenül megrohanták az utcán tévelygett védtelen leánykát, s baromi dühökben egymásután többen erőszakot követtek el rajta, s annyira összeroncsolták gyöngé testét, s erkölcsi tisztaságát is úgy elmérgezik, hogy másnap iszonyu kínok közt kiadá lelkét.

És most a szerencsétlen áldozat megfertőztetett testét idegen sírhant takarja, míg tiszta lelke boszúért lángolva bolyong az idegen földön.

Valljon, ha eljön a számolás napja, ki fog kérdőre vonatni e szánandó áldozat miatt?!

XXIII.

A menekültek requieme.

„Hullassuk bőséggel könnyeinket,
mert a keserűségnek ködje valóságosan
ránk szállott.“ *Mikes Kelemen.*

„Hol van a hon, mellynek Árpád vére
Győzelemmel csorga szent földére —?
S messze képét bujdosó magzatja
Még Kalypso keblén is siratja.“

Kölcsey.

Mult évi october elején nagyszerű és megható ünnepélyök volt a keresztény menekülteknek.

Requiemet, gyászmisét tartának a csatamezőn elesett honfitársaikért.

A muzelmanok földén, a városon kívüli tábor térségén, sátor

alatt egyszerű oltárka volt felállítva. Közel ehhez egy, pokrócczal fődött sirhant, fekete posztóból kivarrott kereszttel, fölötté két karddal és csákóval pótolá a castrum dolorist.

Semmi fény, semmi pompa, sőt a szegénység, elhagyottság jelei, mint a hontalanok szenvedései- és nyomorához illett.

A lengyel legio tábori papja olvasá az engesztelő áldozatot, s a gyász-szertartást az olaszok bús-komoly egyházi zenéje kíséré.

Az oltár és sirhant körül négyszöget képezve állottak a honvédek ezrei, nagyobbára rongyosan, lelki-testi bajaik, az inség és szenvedés miatt elgyötört kísértetes alakkal, . . . mintha csak elvérzett társaik sírból kikelt szellemeit képeznék, s ők maguk volnának azok, kikért az engesztelő áldozat tartatik.

Bent a kör közepén főbbjeik, tisztjeik néhány előbbkelő menekült nő, állottak, külsőleg bár nagyobb fényben mint amazok, de szívökben szinte a mély fájdalom és szomor legsötétebb borujával.

Oh ez megható, szívrepesztő jelenet volt!

A hit vigasztaló geniusza helyett, a romlás és enyészet angyala szállott közjök, hogy a mult elvesztett dicsőségének, a jelen határtalan szenvedéseinek s a kétes jövő bizonytalanságának törét még mélyebben mártsa kebleikbe.

Hasztalan emelék fel szemeiket a szánakozás nélkül mosolygó égre, hiába keresték ott a magyarok istenét; megtört hitökben nem találták fel azt többé, azt hívén, hogy örökre elhagyá őket és szegény nemzetöket.

Szívből imádkoztak volna : „Uram ne hagy el a te népedet,“ de az ima elhalt az elhagyottak ajkain.

E gyászos ünnepély még inkább felkelté bennök elhagyott hazájuk szent emlékét, s a hontalanság égető fájdalmait, s nemcsak a csatamezőn elesett bajtársaikat, hanem egyszersmind az elesett hont, s ettől elesett önmagukat is siraták.

Csak egymásra kellett tekinteniök, s annyi ezer hontalan megilletődött szívében a közfájdalom együttérzése óriási felhőként emelkedett föl az ég felé, s a legkeservesebb könyvek záporát omlasztotta ki szemeikből.

Nem volt köztük egy is, ki ne zokogott, vagy legalább egy titkos könnyüt ne ejtett volna elveszett társai, hona, és önmaga, mint élőhalottnak sirja fölé.

Mint mondtam, csupán a romlás és enyészet angyala terjeszté ki fölöttük sötét szárnyait, s a hazában elvérzett bajtársaik, s a török földbe temetett őseik, az itt harczolt vagy száműzött apák ki nem engesztelődött árnyai suhogtak körülök a bánattal terhelt levegőben.

S e közös borút a vigasztalódásnak csupán egy vékony sugára szelte át, s ez annak lélekemelő érzete volt, hogy a kísértetek daczára is hűk maradtak azon valláshoz, melyben édes szüleik által fölneveltettek, mellyért elődeik százezeren ontának vért; hogy nem hagyták el a hitet, mellynek jelszava : szeretet, emberség, türelem és remény.

Valljon e requiem alkalmával a renegátok nem éreztek-e szívök mélyében valami titkos nyugtalanságot, mit ilyenkor már csak a megszokottság hatalmánál fogva is, még a legfásultabb keblű sem nyomhat el egészen ? I

XXIV.

Hauslab tábornok Viddinbe érkezése, s alkudozása a basával. A menekültekhez intézett proclamatiója. Ennek következményei : ingerültség, szakadás, insultatio. Guyon Konstantinápolyba szállíttatik. Hauslab megtámadtatása. Egy rejtélyes magyar utazó a gözösön. Új craval e miatt. Kossuth magaviselete a visszatérés dolgában. A visszatérők hajóra szállítása.

„Mi bujdosók olyanok vagyunk, mint a vízbe esett ember, a kinek mindaddig kell vergődni és minden ághoz kapni, míg ki nem szabadul, vagy el nem vész.

Mikes Kelemen.

A Viddinben volt ideiglenes osztrák consul, a szerb Dobroszlavics, és két consularis agense, a dalmát születésű Jasmagyi, volt gőzhajó-kapitány, és a magyar születésű Kovács, fia a volt tanulmányi biztosság egyik tagjának, s a magyarországi alsóbb tanodák mostani rendezője- s igazgatója, Kovács Pálnak, nemcsak folyton figyelemmel tarták a magyar menekültek mozgalmait, törökökkeli

viszonyait, életét, hanem kormányukat is bőven értesíték mindezekről.

S miután a bécsi ministerium jól ismeré a menekültek körülményeit, a nagy többség elégtelenségét, s megszabadulási vágyait, igen ügyes tapintattal Hauslab tábornokot Viddinbe küldé oly célból, hogy azon honvédeket, kik a viddini számkivetésből vissza akarnának térni, mint az osztrák hadseregbe besorozandókat hozná el magával.

E feladat teljesítése, részint a visszatérést ellenző menekültek ingerültsége, részint az ennek tüztét pártolása által élesztő viddini basa akadályozó lépései miatt, sokkal nehezebb volt, mint egyelőre gondolnók, sőt mint látni fogjuk, életveszélylyel járt. És tagadni nem lehet, Hauslab tábornok ésszel, erélylyel látott a dologhoz, s fontos küldetésében kedvező sikerrel járt el.

Zemlini tudósítások szerint Hauslab és Lefkin, orosz general-consul, a végett utaztak Viddinbe, hogy a menekültek főbjeit, mint a török által kiadott foglyokat hozzák el onnan magukkal. De nem úgy állt a dolog.

A mint Hauslab tábornok csupán hadsegédével oct. 12-én Viddinbe érkezett, a menekültek nem ismervén tisztán küldetése célját, nyugton valának, s legkisebb demonstratiót sem csináltak ellenében. A tábornok tüstént érintkezésbe tévé magát a kormányzó basával, előadá küldetése célját; de minthogy a basának nem igen nagy kedve volt a menekülteket kezei közül s a török oltalom alól kibocsátani, különféle ellenvetésekkel tőn, s pár napi értekezés után végre is abban állapotodott meg, miszerint Hauslab csak írásban biztosított amnestia ígérete mellett szólíthatja fel a menekülteket visszatérésre.

Erre a tábornok oct. 16-án a következő felhívást intézé a menekültekhez :

„A cs. kir. austriai kormány, értesülvén affelől, hogy alattvalói közül többen szomorú állapotban vannak itt, és kívánságuk volna visszatérni, atyai gondoskodásától ösztönözve elhatározá, ezen, valódi megbánással eltelt, s átalán véve inkább elcsábított, mint szándékosan vétkezett honpolgároknak alkalmat nyújtani a hazábai visszatérhetésre, s ennek eszközlése végett, engem ide küldeni.

„Az összes legénység számára, őrmestertől lefelé, a mennyi-
M. menekültek Törökországban.

ben osztrák alattvalók, a hazába büntetéstől ment visszatérhetés biztosítottatik, de olly kikötéssel, miszerint alkalmasnak találtatván, a cs. kir. hadseregbe előbbi rangjaik tekintetbe vétele nélkül fognak besoroztatni. Azon hadapródok (ex propriis) vagy altisztek és közkatonának, kik a fölkelő sereghőzi átlépésük után nyertek főtiszti rangot, e kikötésben szinte befoglaltatnak.

„A fölkelő sereg főtisztjei, kik már mint ilyenek a császári seregben is szolgáltak, s azok is, kik nem, Austriába visszatérvén, az illető hadi-commissiók vizsgálata- s itéletének fogják magukat alávetni.

„Hogy az elszállítás lehető gyorsasággal, s a mellett kellő renddel mehessen végbe, mindazon tisztek és a hadosztályok magasabb rangu főnökei, kik a visszatérést ohajtják, mielőbb jelensék magukat nálam, hogy a legénység névjegyzékének elkészítése és azok beosztása általuk eszközöltethessék. Az elindulás mindjárt a gőzösök megérkezése után történik, mellyek már ma Orsováról ide rendeltettek. Miután tökéletes büntetlenség biztosítottatik, magában értetik, hogy a volt fölkelő-sereg egyéneinek besoroztatásakor senki nem lesz arra ítélve, hogy örökös szolgálatban vagy közkatonai állapotban maradjon. Viddin, oct. 16-án 1849. Hauslab m. k. general-major.“

Képzeltetni, milly különböző hatást, milly izgalmas állapotot idézett elő ezen felhívás a menekültek közt. Főbbjeik sorában tüstént támadtak izgatók, kik a visszatérni hajlandókat részint kecsesgető ígéretekkel, részint ijesztgető fenyegetéssel, sőt insultatiókkal is ügyekeztek marasztalni, és szándékuktól elrettenteni. Bem. proclamatiót bocsátott ki a lengyelekhez, mellyben az áttérésre és maradásra a legfenyesebb ígéretekkel csábítgatá őket, s e pontban maga a basa is egy kézre dolgozott vele. Guyon tábornok és gróf Vay László, Mészárosnak volt hadsegéde a legnagyobb tüzzel agitáltak a mellett, hogy a menekültek ne hajtsanak Hauslab felhívására, s ne higyenek az ígért amnestiának. A császári consul lakáról letépték az érintett felhívást, s gúnyos kiáltások- és fütytyökkel zajongtak a ház előtt. Formális korteskedés, toborzó, utcai szónoklás, le- és rábeszélés volt akkor napirenden, s a menekültek közt kitört láz és pártoskodás egymásután idézte elő a kicsapongásokat, a nélkül, hogy a basa vagy a török rendőrség erélyes szigorral akadályozta volna ezt, mi által a visszatartóztatók még inkább vérszemet kap-

tak. Végre azonban annyira ment már a dolog, hogy miután a császári consul- és tábornoknak még élete is veszélyben forogna, a basa kénytelen volt Guyont, mint a kis forradalom ostromainak vezetőjét, Viddinből nem ugyan elparancsolni s kiutasítani, mint némely lapok hibásan fejezik ki magukat, hanem inkább mint az angol consul protectioja alatt lévő nagy tekintetű britt polgárt egész tisztelettel s alázatossággal megkérni arra, miszerint biztosító védsereg őrizete mellett sziveskedjék Viddint elhagyni s Konstantinápolyba, s innen aztán akárhová utazni. Guyon némi vonakodás után végre engedett a maga állását és tekintélyét miatta leginkább féltő basa kérésének, s Viddinből Konstantinápolyba távozott. Ekkor ugyan a legtöbb menekült vele együtt angol alattvaló kívánt volna lenni.

A felingerelt szenvedély tüztét két különös eset még inkább éleszté. Egyik az, hogy Hauslab tábornok felhívásának a leghevesebb ellendolgozás daczára is csakhamar olly sikere lett, hogy a honvédek százanként jelentkeztek a visszatérésre, mincképpen a már főnebb leirt bizonytalan kétes állapot, a számkivetési rabság, a honvágy, megcsalatott reményök a tisztjeik által ígért harcolásra nézve, a török felügyelők valódi törökös bánásmódja, a hajlék, ruha, a megszokott lég, étel s ital, s egyéb anyagi szükségek nélkülözése, a tétlen élet, a pogány vallásra leendő kényszerített kitéréstől félelem, s az őszinteséggel nyilatkozott osztrák tábornok iránti bizalom, s ennek azon jótapintatu intézkedése vala, miszerint a magukat jelentett s besorozott honvédek tüstént rendes zsoldban részesültek. Szóval, ha ez ügyben elfogulatlanok akarunk lenni, a szemtanúk állítása szerint meg kell vallanunk, hogy a Viddinben letartóztatott honvédek nagyobb része Hauslab tábornokot a csatamezőn ugyan ellenség gyanánt fogadta volna, de mostani kínos szorongatott helyzetében úgy tekinté őt, mint szívesen üdvözlött megszabadítóját, kiannyi vész és hányatás után végre a béke és nyugalom olajágát hozta meg számára.

Hauslab tábornok lelkesülve az örömtől, hogy küldetésének kormányza kívánata szerint kellően megfelelhét, már mintegy bevezetettnek tekintett munkáját, vagy is diadalát azzal akará megünnepleni, miszerint a gőzhajón, mellyen megérkezett, üdvölvéseket tétetett, míg ezalatt maga a hajófedelen büszke önérzettel sétált fel s alá. A mint ezt a maradni akaró menekültek észrevették, a győz-

tesnek kigunyoló bosszantását látták a dologban, Guyon és Vay Laczi vezetése alatt tüstént nagy haraggal összesereglettek, s midőn a tábornok kijött a hajóból s a consul laka felé tartana, csúfondáros kifejezések- és szitkokkal támadták meg, s hihetőleg másnemű bántalmakkal is illették volna, s könnyen áldozataul eshetik a fölingerült tömeg haragjának, ha a török katonaság közbe nem jő, s fel nem tartóztatja őket.

Egy más eset szinte hasonló kitörésre szolgáltatott alkalmat. A mint ugyanis ezen időben egy fölfelé utazó osztrák gőzös Viddin alatt horgonyt vetne, a császári consul és Hauslab a hajóbóli kiszállást mindenkinek megtiltá, mi hihetőleg azért történt, nehogy az utazók közül valaki a tábornok feladatának kivitelét gátolja, hátráltassa. Azonban bizonyos rejtélyes magyar utazó a gőzösről titkon egy czédulát küldött egyenesen Stein tábornokhoz, ekkor már Fehrad basához, oly kéréssel, hogy találjon módot a hajóbóli kiszabadítására, s Magyarország mostani állapotjáról nagyfontosságú dolgokat fogna vele közleni. A renegat Stein többekkel együtt tüstént minden lehetőt elkövetett az ismeretlen utazó kiszabadítása végett; azonban hasztalan volt minden törekvése, mert az illetők nem engedték az osztrák gőzősön lévő utazók kiszállását, sőt a gőzősnek Viddin alóli rögtöni eltávozását parancsolák. Az e miatt felháborodott menekültek közül sokan összegyűltek a parton, ekkor az ismeretlen utas a cajutte ablakán kidugja a fejét, s egész elszántsággal ezt kiáltja honfitársainak: „magyarok! ne menjetek vissza, mert mind legyilkolnak benneteket!“ Alig mondá ki e szavakat a cajuteben, hátulról láthatlan kezek által az ablaktól elvonatott, aztán a jó ég tudja, mi történt vele, mert a hajóval együtt nyomban eltűnt a nézők szemei elől.

E meglepő jelenet, e rejtélyes tünemény mondhatlanul fölingerlő főleg a visszatérést ellenző menekültek kedélyeit, kik céljok elérésére nézve egy hatalmas gyámszlopot hittek elveszteni az elnyomatott utazóban. Olly dühbe jöttek ők e fölött, hogy ha heveségök első pillanatában kézre kerithetik az illető főnököt, talán életétől is megfosztandják. Ez azonban óvatos volt, mert tapasztalván, hogy a menekültek egy része közt veszélyben forog élete, az utolsó napokban szállását a városból a Duna közepén álló gőzősre tette át, s így igen bajos lett volna hozzá férni.

Miként viselte magát Kossuth a visszatérés ügyében, mely csaknem olly kényes vala, mint az áttérés dolga, ennek tudására, ugy hiszem, szinte kíváncsi a nyájas olvasó.

Több osztrák lap keményen kikelt Kossuth ellen a miatt, hogy ő állítólag szinte hatalmasan izgatott a visszatérés meggátlására, s így szerintök még számkivetésében sem akart megjavulni. Sőt egy proclamatiót is közlöttek az ő nevében, mely szóról szóra így hangzék: „A basa ő excellentiájának hivatalos nyilatkozatanyomán tudtul adom: 1. A zultán ő felsége, kinek isten hosszú életet adjon, elhatározá, miszerint a maradni akarók közül senkit ki nem ad az ellenségnek, sőt védeni fog bennünket, s a vendégi jog kegyében részeltetni. 2. Azok, kik e jótéteménnyel tovább is élni akarnak, nemcsak mint eddig étkezéssel, hanem ruházattal is el fognak látatni, sőt zsold dolgában a zultán ő felségétől nagylelkűsége és fényéhez illő kárpótlást várhatnak. Reményem van ahhoz is, hogy tiszteteknek szabadságuk leend, rangjuk megtartásával, hitváltoztatás kényeztetése nélkül, török szolgálatba lépniök, s arra is gond lesz, hogy az egész emigratio megtelepítés által vagy más illő módon biztosítsassék.“

Hauslab tábornok Viddinden tartózkodása alatt Kossuth a visszatérés megakadályozása végett nyilvánosan legkevesebbé sem izgatott, nem is teheté ezt, miután a Teleky- és Pulszkyhoz irt levelében világosan kijelenté, miszerint eszközöljék ki az angol kormány által, hogy azon menekültek, kik hazájukba visszatérni akarnak, amnestia mellett tehessék ezt, miután itt olly nyomorult állapotban vannak. A mint Kossuthnak értésére esett, hogy Zia ba a csak az amnestia föltétele mellett hajlandó a menekülteket elbocsátani, többekkel együtt tisztelgett nála, s hálás köszönetét fejezte ki gondoskodó részvéteért. Különben semmi más lépést nem tett ez ügyben, s magának a tábornoknak sem lehetett ellene kifogása,

A mint Hauslab rendeletére a „Magyar“ és „Ludwig“ nevű gőzösök 6 rakhajóval Orsováról Viddinbe érkeztek, a kormányzó basa a tábornoknak azt üzené, miként csak az őrmestertől lefelé engedi meg a magyarok visszamenetelét, de az olaszok és lengyelek közül senkit, sem a fölkelők tisztjeit el nem bocsátja, hacsak föltétlen amnestia nem biztosítatik számukra.

Miután az osztrák tábornok nem akartebben megegyezni, a basa

ismét új nehézséget gördített elébe, azt kívánván tőle, hogy várná be legalább a Konstantinápolyba küldött kérdésére adandó választ. Erre a tábornok oct. 21-én írásban kifejté előtte, milly nehéz felelősségnek teszi ki magát, ha austriai alattvalóknak, kik mint ilyenek magukat a cs. consulhivatal védelme alá helyezik, s hazájokba visszatérni akarnak, gátlólag lép utjukba. E mellett kinyilatkoztatá a tábornok, hogy vagy mindnyájukkal, vagy egyedül fog visszatérni.

E nyilatkozat után a basa nem ellenzé tovább a menekültek hajóra szállását, mi még az nap délután meg is történt. A visszatérők száma összesen 3050 volt, köztük mintegy 60 tiszt, nagyobbára magyarok, s részben olaszok s gallicziai lengyelek, egy olyan is visszament velök, ki már az izlamra áttért.

A hajóra szállás egy pár óráig tartott, mialatt a Viddinben maradt menekültek, kik nagyobbára orosz alattvalókból állottak, s kiknek száma a nemkatonákkal együtt 2000-re mehetett, iszonyatos macskazenével gúnyolák a visszatérőket.

A lapok tudósításai szerint a visszatértek oct. 23-kán érkeztek Kladosniczába, hol partra szállottak. Onnan a csapat 140 fegyveres szerb kísérete alatt, Tekiebe érkezett, s innen Orsovába, hol egy határezredbeli őrnagy vevé át őket Temesvárra leendő átszállítás végett. A tömeg közt mintegy 200 beteg volt, kik a nyomornak borzasztó képét mutatók. Sokan közülök csupán a szenvedett nélkülözések miatt éhhalálhoz (?) valának közel. Hauslab tábornok lehetőségig gondoskodott róluk; az ő erélyének sikerült a szerencsétlenek legtöbbjeit megmenteni, kik közül utközben csak 10—12 halt el.

Hauslab ígérete, melly biztosító okiratban a török kormánynak is átadatott, pontosan teljesített. A legénység őrmestertől lefelé nem büntettetett, az alkalmasok a császári seregbe soroztattak. A főtisztek hadi-törvényszék elé állíttatván, részint fogságra ítéltettek, részint fölmentettek.

XXV.

Oroszország és Austria visszalépése a kiadás követelésétől. Ujabb s mérsékeltebb kívánataik. Az angol és francia hajóhad a dardanellákban. Hir-lapi vélemények. A ramazan és beiram ünnepe. Bem mint Murad basa áldozata. Az utóbbi alkalommal a viddini basa gazdagon megajándékozta a menekülteket. Kossuth elhírhedett viddini beszéde koholmány. A menekültek elköltözése Viddinből Sumlába.

„A bujdosásban is bujdosnunk kell;
az isten fizesse meg annak, aki az oka.“

„A bujdosók méltán elmondhatják
Sz. Pállal : nincsen maradandó váro-
sunk.“
Mikes Kelemen.

Az orosz czár észrevevén az angol és francia fenyegető készületeit, hajóhadaik Konstantinápoly felé ügyekező mozgalmait, szóval, a törököt s ezzel együtt a menekülteket is pártoló politikáját, két illy tekintélyes hatalmasság ellenében még sem érezé magát mindenható-nak, s tanácsosbnak tartá a visszavonulást. Minélfogva a menekülteknek eleinte olly fenhangon s fenyegetőleg követelt kiadásától octo-berben már tökéletesen elállt, s nem kívánt egyebet, mint a török földről ieltávolíttatásukat. Austria is e szerint hangolta le kívánatát. De minthogy az ozman porta most már vérszemet kapva, nem nagy kedvet mutatott kivált az izlamra áttérő jeles hadvezérektől megvál-lásra : ez ismét uj anyagot nyujta a most már második stádiumba lépett egyezkedés, alkudozás tovább nyujtására. És az orosz udvarhoz követségbe küldött Fuad Effendi e miatt tartózkodott olly huzamo-san Pétervárában, s ezalatt az angol és francia hajóhadak folyvást fenyegetőleg álltak a dardanellai tengerszorosnál, mi a már is sok tekintetben győztes porta alkudozását fölötte könnyíté. Ellenben az orosz hadsereg pedig az aldunai tartományokban táborozott, melly-nek eltávolítását komolyan követelte a porta.

A kiadás követelésétől elállást azzal akará az orosz czár elsimi-tani, miszerint a rustuk-kinardsi szerződés második pontjára nézve félreértés történt, s az általa nyájasan fogadott Fuad Effendinek kijelenté, hogy ő a menekültek ügyét békés uton akarja kiegyenli-

teni, a portávali barátságos (?) viszonyát továbbra is fentartandó, s beleegyezzék a porta által ajánlott azon módosításba, miként a menekültek szorosán őriztessenek, s ártalmatlannokká tétessenek.

Ámde éppen e pont vala az, mellynek alkalmazása, kivitele körül izmét mindkét részről több akadályozó kérdés merült föl.

Az angol Times konstantinápolyi levelezője november 1-ről azt írta a török-orosz ügyben: hogy a britt hajóhad most Besur öbölben horgonyoz, s itt fogja bevárni az orosz császár Fuad Effendinek adandó válaszáat, melly ha ellenséges lesz, a flotta azonnal indul Konstantinápoly alá. Az angol és francia konstantinápolyi követek kormányaik részéről biztosíták a portát, hogy orosz invasio esetére hajóhadaikat egyesíteni fogják a törökével. Egyébiránt — jegyzi meg — nem lehet tagadni, hogy Anglia s Franciaország gyors és erélyes közbelépése nélkül Törökország elveszett volna; mert göröghitű összes népei mind az Oroszországhozzi csatoltatást ohajtják, s a muszka invasiót örömujjongással üdvözlénék. A császár a görög egyház feje, természetes tehát, hogy Törökország azon helyein, hol a görögök isteni tiszteletet tartanak, az egyház fejének neve mindenütt áldással emlittetik. A ráják, mint tudva van, a törökországi lakosság többségét teszik, s ezek Oroszország iránti rokonszenveket éppen nem titkolják. Illy körülmények közt Anglia s Franciaország erélyes segélynyújtása nélkül Törökországnak lehetlen volt volna magát az orosz megtámadása ellen sokáig védeni.

Egy másik konstantinápolyi levelező pedig ugyanez időben illy észrevételt tőn: „Angol és Franciaország magaviselete, olly hangulatot idézett itt elő, mellyet jobban nem lehet jellemezni, mint azon kijelentéssel, hogy a török, az angol és francia követ eljárásából jó jeleket, kedvező oment vont ki jövőjére nézve. A török politica ennek folytán nem feltűnő változást, hanem nagy módosítást fog szenvedni. stb.

A „La presse“ francia lap konstantinápolyi levelezője valamivel később az előbbieknél, illy ítéletet monda a kérdéses ügyben: „A császár látva a dolgok fordulatát, azt ügyekvék bebizonyítani, hogy közte és a porta közt csak egyszerü félreértés forog fenn, s Fuad Effendit Pétervárában fényesen fogadá. A császár ügyessége ez alkalommal sem hazudtolta meg magát, s finom fogásával fölöslegessé tette az angol és francia hajóhad megjelentét a dardanellák torkola-

tában, későbbre tartva fen magának a visszatörést. De ha a következőket előre látja, kétségkívül nem ébresztendő föl a kiadási kérdést, mely általános sympathiát gerjesztett Törökország iránt. Miklós csár — folytatja a „Presse“ tán soha illy leczkét nem kapott. Hadd tudja meg egyszer mindenkorra, hogy Törökország ellenében mindent nem tehet; s legyen Európa meggyőződve, miként komoly nyilatkozatai előtt mindenkor meg fog állapodni a csár. Szóval Török-, Angol- s Franciaország megtevék köteleességeit. Bármit mondjon s gondoljon a csár, ez még magában nem sokat nyom. Lényeges az, hogy hátrált Európa előtt, s a menekültek nem fognak kiadatni.“

A mint az éjzaki coloss visszalépett, az általa eltörpített, de most már ismét magasabbra nyújtózni kezdő keleti gyöngencz (Schwäehling), udvarias viszonzásul szinte olly huzást tett az ügy sakktábláján, mely ha nem is épen visszalépésnek, de mindenestre némi engedésnek tekinthető. S ez a menekülteknek Viddinből Sumlába történt elszállítása, illetőleg belebbezése vala.

A menekültek Sumlába költözését october végén a beiram-ünnepi utravaló, vagyis pénzajándék előzé meg.

A ramazán vagy a böjti időszak után szokott következni a beiram, mint a törökök sátoros ünnepe. A ramazánt nagy ájtatossággal tartja meg minden muzelman. Ilyenkor egész napon át nem eszik, nem iszik, nem kávéz, nem dohányzik, háremét kerüli, szóval, minden éltől megtartóztatja magát, s nagyobbára imádkozás-vezekléssel tölti el az időt. Hanem aztán a böjtös napok estjei-, éjjeleinek gyönyörei busásan pótolják nélkülözéseit. A mint a nap le-záll s csillagok tűnnek fel az égen, mikkel ilyenkor a mosék mecsetjeire aggatott lámpák ezreinek tündéri fénye versenyez, a jeladás után mindenki mohón, szinte örvöngési dühvel ragadja meg nélkülözött élvezet, s mintha a mulasztást kétszeresen akarnák helyrehozni, a nappallá változtatott est- és éjben, vége hősza nincs a kéjelgő érzéki élvezésnek. Ilyenkor a kivilágított utczákon, nyilvános helyeken is a legnagyobb élénkség mutatkozik, a hasák udvaraiban zene és tűzjáték mulattatja a népet, a kávéházak hemzsegnak a sok vendégtől, ugyancsak van dolguk a tánczosok-, zenészek- és regélőknek, s a hárem bájvirágai epedve várják haza urokat, s hihetőleg szeretnék megszázszorozni alakját.

A ramazan után beálló s ágyudörgésekkel jelentett beiram, mely évenként két ízben tartatik, az utóbbi 3 napig tart, a töröknek áldozó ünnepe, a mikor maga a zultán is egy felczifrázott juhot ölele áldozatul, s husát többekkel szaporitva kiosztja a szegények közt. A basa felszólítására Bem vagy Murat basa is, uralkodó császára példáját követve, juhhust osztatott ki a szegények között.

Az engesztelés s bűnbocsánat ezen ünnepén az egymással viszálykodásban élt muzelmanok kibékülnek, szent czélokra adakoznak, kedvelt rab-szolgáikat felszabadítják, s az ajándékok különféle nemivel halmozzák el egymást, s mulatnak, vigadnak.

Zia basa is e szent ünnepen áthatva azon érzettől, miszerint a menekültek, kik ugyan sok bajt, de kivált az áttérés dolgában dicsőséget, lelki üdvösséget és átalán véve sok anyagi hasznot szereztek neki, rövid időn távozni fognak Viddinből az ő védszárnyai alól, eltökéllé magában, rangjához illő bőkezűséggel megajándékozni a Sumlába szállítandó keresztény foglyait, vagy ha úgy tesszik, vendégeit. S így lőn, hogy Kossuth Lajos-, mint a menekültek fejének 120 ezer piasztert (egy piasztér 6 ezüst krajczár) küldött ajándékba. Batthyány Kázmérnek 75 ezeret, minden tábornoknak külön külön 15 ezeret, s a hitőket el nem hagyott katonák és nemkatonák százainak összesen csak 25 ezeret. Sajátságos mértéke az emberbecsülésnek. No de ezt is jó szívvel kellett fogadniok.

October vége felé Kossuth a keresztény menekültek főbbségeit összehívá szállására, s minden ünnepélyes szónoklati szaválás vagy hivatalos színezet nélkül, egyszerűen, csupán magán társalgási hangon előadá nekik, hogy a magas porta rendelete szerint, az emigratio tagjai Viddinből Sumlába, tehát Bulgária belsejébe fognak szállíttatni, minélfogva készüljenek az utra. Ezután beszédközben a világ politicaai mozgalmaira is rákerült a sor, s Kossuth ismét pusztá társalgási hangon főlemlité a Thomson eszközlése által Palmerston lordtól hozzá intézett levél tartalmát, melyben a hatalmas státusférfi a magyar vitézség iránti becsülését, s a menekültek ügye iránti szíves részvétét, s pártolási ígéretét fejezé ki. Szóba jött a többi közt az is, miként a dolgok mostani állásában igen valószínűen europai háboru fog kiütni, s ekkor az angol, francia és török segítségével Magyarország ismét helyreállhat.

És ezen egyszerű, s ugyszólván mitsem jelentő magán-conver-

satioból bizonyos egyén az egész világ, s kivált a szegény magyarok ámitására egy nagyítások-, elferdítések- s hazugságokkal kiczifrázott ünnepélyes beszédet koholt, s ráfogta, hogy azt Kossuth az egybehívott menekültekhez elláthatlan sokaságú néptömeg jelenlétében mondá el Viddin piacának egyik erkélyéről; holott az említett beszélgetésen alig volt jelen 20 menekült, török pedig egy sem, ki bin jascha Kossuthot kiáltozhatott volna, s a mi legderekabb, Viddinben nincs is nyílt piac, és nincs ház, melynek erkélye volna.

Ezen világszerte elhírhedt, s különben Kossuth stíljét meglehetősen utánozott, mindazáltal szóról szóra koholt beszéd tartalma körülbelül a következőkből áll: „A jó és dicső zultán el van határozva, Oroszország és Austria követeléseinek kiadatásunk kérdésében nem engedni, sőt hitére esküdött, hogy atyai oltalmát semmi tekintetben nem vonja meg tőlük, még akkor sem, ha ez nagy birodalmának végromlását következtetné. (Hah, szörnyű!) A háboru, melyet mindnyájan olly hön ohajtanak, melly szegény hazájukat a rabszolgaság bilincseiből fölmentendi, most már bizonyos, csak az idő nincs még meghatározva, mellyben az kitörend (ezt már a hazugságok mesteri koholója maga sem merte meghatározni). Ezután biztatja testvéreit, miszerint szereplésök még nincs eljátszva, s hogy Török-, Angol-, Franciaország és Schweitz azon erős karok, melyek őket és a magyar nemzetet legerélyesebben támogatandják. Biztatja őket, hogy ha majd a győzelem után Sunlából Rustesukon át szerencsésen visszamehetnek hazájukba, az austriai házat a föld színéről eltörölnedik, ha pedig Sunlábani tartózkodásuk nem volna eléggé biztos, akkor a dardanellákban 14 angol hajót fognak találni, melyek a britt kormány által a magyar menekültek fölvételeire parancsolvák oda, s e napokban már meg is érkeztek, olly czélból, hogy szükség esetére a vendégszerető Britanniába szállítsák őket. Továbbá a törökök roppant éljenzései Kossuthot, sőt még Dembinszkyt is ezer évig éltető ordításai által gyakran félbeszakasztott Kossuth, az ámitó szerint azzal folytatá beszédét, mikép ő a magas porta kívánatára az összes menekültekből egy hadtestet akar alakítani, mellynek főnöke, parancsnoka ő lenne. (Éljen, éljen, éljen!). Hadtestöknek majd egy katonai intézetet kell képeznie, mellynek tőkélyesítése az ő feladata leendő, s hadtudományi gyakorlatok- s előadá-

sokról is intézkedni fog. Végül a *nervus rerum* gerendarumra kerül a dolog, s igen nyomorultan a 25 ezer piasterre menő beírásmáján-dok kiosztásának ígéretével fejezi be ez álbeszédet a világcsaló!!!

Ki ezen óriási hazugságok- és szembetűnő ellenmondásokkal megrakott beszédnek koholója, s világ elébe hozója, terjesztője volt, az nem lehetett barátja Kossuthnak és hiveinek, mert amazt nevet-ségessé, emezeket pedig bolonddá, még inkább nyugtalanná akarta tenni, s utóbbi célját tökéletesen elérte. A bécsi lapok közlék azt legelőször, s helyben és különösen Magyarországon tömérdek példányt adtak el belőle. Hogy a *speculationa* számított beszéd világot láthasson, komoly czáfolatot is bocsátottak utána, de már ezt a fel-izgatott s csufosan rászedett Kossuth-hivek nagy része többé nem olvasá, hanem e helyett a legrózsásabb remények karjain ringatá magát; úgy tekinté a viddini beszédet, mint szentirást, mint feltá-madást jósló profétai szózatot, s előre is el volt már ragadtatva a viszonzlítás örömének boldogságától. A Magyar Hirlap is hitelt adott ez ámitásnak, s túlbuzgóságában e szavakkal kelt ki a beszéd ellen: „A vakmerő lázadók a számkivetésben, a hazájokra hozott végső inségeket látva sem tértek magukba. Ennek bizonyságaul olvassa el akárki a fő agitator által a Viddinből elköltözésök alkalmával tartott beszédet, mellyben az uralkodó ház ellen legistenkáromlóbb szájjal olly undokságokat mond, mellyeket a toll leírni iszonyodik.“ No ezen iszonyodó úr is csizmadiát, vagy inkább törököt fogott.

Sajnálom, hogy ezen hideg felvilágosítás által sokakat föl kellett ébresztenem boldogító ámulatukból, azonban az igazság érdeke kívánja, a csalások és csalódások szemvakító ködfátyolképeit minden kimélet nélkül eloszlatni, noha azt tartja a közmondás : az egész élet ámitás és ámulás.

October 30-kán indult el Viddinből Sumla felé a menekültek első karavánja, egy pár száz ember, kik nagyobbára lengyelekből álltak, s Bem által vezettettek; velök ment Dembinszky, Mészáros és gróf Vay is. 31-kén az olasz legio indult el Monti gróf vezérlete alatt. November 1-én a renegátok karavánja követé őket Kiamil és Fehrad basa (előbb Kmety és Stein tábornokok) vezetése alatt, 3 nő is utazott velök, a hitehagyott őrnagy és százados által nőül vett Lévai Etelka, Anna és anyjuk. Végre november 3-kán a keresztény magyarok zárták be az elvonulást, számra mintegy 300-an. Ezek

közt volt gróf Batthyány, a két Perczel, Balogh János, Egressy Gábor, Gyurmán, Házmán. Főbbjeik nagyobbára lovon vagy szekeren ültek, míg a közlegények térdig érő sárban gyalogolni kénytelenítették. Néhány nő is kísérte őket. Batthyányné tulajdon kocsijában utazott. Házmán egylovas kétkerekű taligán. A Viddinből Sumlába szállított menekültek összes száma majdnem 2000-re ment. Az elme-netel alkalmával csupán gróf Batthyány István, volt képviselő és kormánybiztos, és Makay Sándor, volt krassómegyei alispán szakadtak el tőlük. Az első Konstantinápolyba utazott, az utóbbi az austriai consularis agensek közbenjárásával visszatért szenvedéseibe is hön szeretett honába.

Ez itt a határkő, hol a mi eredeti forrásunk bedugul, mellyen túl a menekültek napfényre jött történetének töredékes képei mindinkább elvesznek s kivehetetlen alakok- és szintelen vonalokban tűnedeznek föl a távol kétes homályából.

FÜGGELEK.

Hirlapi adatok a magyar menekültek történetéhez mult évi november elejétől f. évi május végeig.

— Bujdosóknak sírja te
Pontus határain *Kölcei.*

„Mindenünnen csak az a hir, hogy
mindenütt készülnek a hadakozásra.“
Mikes Kelemen.

Szemtanunk naplóját bezárván, a tárgy kiegészítése tekintetéből függelékül ide csatoljuk azon hirlapi adatokat, mellyek leginkább a konstantinápolyi levelezők tudósításai szerint a menekültek további eseményeiről, sorsáról, időről időre különféle lapokban közöltettek. Csak az érdekesebbeket s hitelre méltóbbakat válogattuk ki a nélkül, hogy teljes hitelességéről jótállani mernénk. Lesznek kétségkívül menekültek, kik történeteik, viszontagságaik folyamát hiven jegyezvén, később világ elébe fogják azt bocsátani, s az itt közlendő hirlapi adatok netaláni tévedéseit, alaptalan állításait utba igazítani el nem mulasztandják. Addig is érjük be a szétszórt hírek és okoskodások rövid egybefoglalásával.

Azt már tudjuk, mint költöztek ki a menekültek Viddinből, hanem miként utaztak, mint érkeztek és fogadtattak Sumlában, arról keveset mond a hirlapi krónika. Erre vonatkozólag csupán a „Times“ konstantinápolyi levelezője közlé azon hirt, miszerint minap Viddinből Drinápolyba egy csapat olasz érkezett, kik azelőtt Bem alatt tettek hadi szolgálatot. A basa fia egy kis hadosztály élén ment elbők, és mintegy diadalmi pompával vezette be őket a városba. A török katonák fegyverutat (spalier) képeztek, s zenekíséret mellett hagyák az olaszokat soraikon átvonulni. Megérkezésök napja után, a basa engedelmeivel templomok egyikében a Magyarországon dicsően elestekért ünnepélyes miseáldozat tartatott. Titoff és gróf Stürmer nyíltan panaszkodtak a basa eljárása ellen. A diplomaticai közle-

kedés a porta s Oroszország és Austria közt még mindig fel van függesztve.

A „Courier de Constantinople“ tudósítása szerint : october 28-kán Sumlába Viddinből közel 1500 (?) lengyel érkezett, vezéreik gróf Zamoiszky, gróf Bysterzamowszky és Visocky tábornok. Sumla parancsnoka a legjobb fogadtatásban részesítette a menekülteket, minden szükségeikről gondoskodott, s általán véve a legmelegebb részvétellel volt minden egyes iránt. Eddig a menekültek a várba vannak szállítva.

E tudósításban a megérkezés napjának kelete és a lengyelek száma hibásan volt kitéve, s az sem igaz, hogy mind a várba szállásoltattak volna. Azt azonban általán véve állítják, miként a sumlai kormányzó basa jobban bánt velök mint a viddini.

Hackländer „Keleti utazásában“ így írja le Sumlát : „Este felé érkezünk Sumla közelébe. A dombok, melyek a város tekintetét még előlünk elrejték, régi szétomlott ágyutelepek- és földsánczokkal valának elborítva. Közelebb lovagolva észrevettük, hogy ezek a város ellen voltak intézve, úgy szinte a völgy mélyében egy másik hadi-mű is, mely faltörő telepnek látszott, hihetőleg az oroszok ostromvonalának maradványa az 1829-diki hadjáratból. Az ut egy kidülledt sziklacsúcs körül jobbra fordult, és most mintha lelánczoltak volna bennünket, egyszerre megállapodtunk; lent a völgyben Sumla feküdt előttünk, s a leáldozó nap által világítva, fenséges és csodás látványt nyujta. A város körös-körül, mondhatni egészen át van fonva szőlőkertekkel, mik közül az aranyozott mecsetek és fehér házak legbarátságosabban kandikáltak elő.

„Sumla mögött a méltóságteljes Balkan-hegy emelkedik, meredek kék csúcsaival a legfönségesebb háttért képezve. Szinte nehezemre esett, hogy a belsőleg ronda városba be kellett lépnem, hogy csupán azon nagyszerű kép emlékezetével nem vonulhattam tovább, mert hiszen Sumla is csak oly török város mint a többi, arany gyümölcs, mely belül rothad.

„Lovaink alig tevék be lábaikat az erősség külső részébe, vagyis az összelődözött, czövekekkel megrakott rozsz földhányásokba, s már is térdig érő sár- és pocsolyákban kellett gázolniok, mik az utcákat is elborítják. A chamban megszállva, azon lyukba vezettek bennünket, hol az éjet töltendők valánk, agyaggal tapasztott falak,

puszta szarufa-állás mint földéltet, s taposott sárföld volt a padlózat. Tatár vezetőnk mindamellelt azt állítá, hogy ez még a legjobb, legcsinosabb vendéglő az egész Sumlában, és hogy a szobát illően bebutorozzák, azalatt, míg a városban kissé körütekintendünk. Tanácsát követve, felkapaszkodtunk néhány utczába, melyek a hegyre dőlnek, s ugyanazon piszkot és rondaságot találtuk itt, a mit azelőtt Rustesuk- és Rasgradban. Milly élet fejlődhetnék ki itt a bájoló vidéken, a legtermékenyebb földön, ha a török határtalan lustaságát elhagyná, s a piszokból, melybe olly mélyen sülyedt, kiemelni akarná magát! Sumla, melly távolról olly elragadólag szép, az idegenre, ki belelép, a legvisszatasztóbb benyomással van, és csak künt a szabad természetben lehet ismét nyugodtan lélekzeni.“

Ebből láthatja az olvasó, miként Sumla fekvése ugyan bájolóbb mint Viddiné, azonban külseje, belseje, nyilvános és társas élete, csak ollyan mint azé, s a szállásváltoztatás mellett kényelem dolgában mitsem nyertek menekültjeink. Egyébiránt Sumla is mint Viddin, Bulgáriának egyik legjelentékenyebb erőssége, hol minden aldunai országút összefoly. Közel Sumlához egy Madara nevű falu van 2000 lakossal, kik nagyobbára nőkből állanak és mint mondják, többnyire férjeik üldözései elől, vagy kedveseik, mátkáik által megcsalván, itt keresnek menedéket, azon erős fogadással, hogy a férfiakra soha még csak rá sem néznek többé, melly erős föltételt azonban a gyöngye női menekültek közül keves birja megállani. Valljon meglátogatók-e ezen török apácza-zárdai asylumot a mi nagyobbára nőtlen menekültjeink?

Orsovai tudósítás szerint november elején a rustesuki osztrák consul a Sumlában lévő cs. biztossal ujjal próbát tettek, hogy az itteni menekülteket hazájokba leendő visszatérésre bírják, azon fenyegetéssel, hogy különben ők is, mint Bem s a többi renegat Diarbekirbe (?) fognak szállittatni.

A „Wanderer“ czimű bécsi lap konstantinápolyi levelezője szerint november 6-án és 9-én az orosz követ hivatalosan értekezett Ali basával, s a cabinettől vett utasításainak érvényt s elfogadást ügyekezett szerezni. A Magyarországból menekült lengyelek elűzése, s a Törökországba eddigelé idegen hatalmasságok védelme alatt álló lengyelek eltávolítása, e kérdésnek maga a porta által leendő bevégzése, ugy szinte a kiegyenlítésben Angol- és Franciaország

távoltartása, valának a kölcsönös értekeződés főpontjai. Erre a nov. 10-kén tartott ministeri tanácskozmányban, mint a követendő irány alapjául vétetett föl, Oroszország- és Austriával semmit vég-határozatba nem hozni addig, míg Angol- és Franciaország bele-egyezése ki nem kéretett. Ezután az adandó válasz pontjaira nézve, másnap, nov. 11-én a divanban is tartatott tanácskozmány, mely az eltávolítás felé egyáltalában nem hajlott szavazat elűzéséről hallani sem akart. Az orosz és ausztriai követek törekvése oda megy ki, miként Anglia és Franciaország összevágó működése, befolyása megsemmisíttessék; azonban nem fognak czélt érni e tekintetben.

Konstantinápolyból, nov. 28-ról ezt írák: „A válaszigjegyzéknek Pétervárába átküldetése óta, a menekültek iránti főkérdésben semmi új nem történt. Ugy látszik Stürmer gróf (az ausztriai követ) még sem akar egészen föltétlenül Oroszországgal egyenlípést tartani, s az Austriát illető török válasz elfogadását nem köti egészen ahhoz, hogy Oroszország mire határozandja el magát. A mondottak igazolására szolgálhat azon körülmény, miszerint a bent hagyandó ausztriai menekültek névjegyzékének elkészítésében a követség komolyan előhalad. Stürmer mégis szükségesnek találta az izlamra áttért Kohlmann, (?) Kmety és Stein tábornokok fogvatartását kívánni, és ebből követtársa, Titoff nézetét osztani. Azonban a porta e kívánatot el nem fogadhatónak találta. Az említett követek minap azt is kívánták, hogy a hitehagyott, s nem a magyar categoriába tartozó lengyeleknek se adassék semmi rang és hivatal. De ezen félhivatalos kívánság sem lőn meghallgatva. Vajha Austria — jegyzi meg a tudósító — valahára már saját érdekét belátva, általános amnestiát adna, és így az újabb mozgalmak lapját bezárná. Itt azon hír szállongott, mikép Murad basa (Bem) Sumlánál a török hadsereg fölött szemlét tartott, s velők hadi mozdulatokat, s kifejléseket tétetett. Ezen hír — habár nem volt igaz — nyilatkozatra szolgáltatott okot a porta és Canning lord, az angol követ közt. (Talán az orosz vagy osztrák követet akarta értetni az e hirt olly következetlenül kétségbevonó levelező.)

Az angol flotta még folyvást *B e s i c a*, s a francia *O u r l a c* előtt áll, eltávozásra még nem kaptak utasítást, s a függő kérdés bevégezéseig hihetőleg ott fognak maradni. Itt t. i. (Konstantinápolyban) komoly reformokkal foglalkoznak azon szlávok részére,

kik alattvalói az ozmán birodalomnak, a zultán e czélból maga sürgeti ministeriumát.

Az „Union“ decemberi tudósítása szerint Törökországban erősen folynak a hadi készülétek, s már 250 ezer embere van fegyverben; s angol tisztek is szolgálatba léptek a török tergerészetnél.

Szinte decemberben (20-án) kelt konstantinápolyi tudósítás értelmében dec. 15-én az orosz cabinettól sürgönyök, illetőleg a válaszlászló dolgában jegyzékek érkeztek meg oda mind a portához, mind az orosz követhoz. A czár még mindegyre áll a mellett, hogy addig senmi ügyközést nem folytat a portával, mig ez magát Angolország befolyása alól föl nem mentendi. A diván már háromszor gyűlt össze, s ujra és ujra tanácskozék, a nélkül, hogy tisztaba jönne magával az iránt: mit viszonozzon az orosz czár ezen követelésére. A politikai láthatár tehát ujra beborult. A törökországi reformokra nézve annyi legalább történt, hogy a vesztegetési rendszer, mellynek szele leginkább éjszak felől fujt, a térről leszorittatott. Resid basa erős kézzel vezeti a kormányt, s a zultán legujabban őt, mint nagyvezért, és Ali basa külügyérét, hűséges szolgálatukért gazdagon megjutalmazá, az elsőnek két millió piastert, az utóbbinak egy milliót ajándékozván személyesen. Az összes ministerek ismét megújíták az uschfet esküt, mi abból áll, hogy az esküvő bizonyságul hívja az istent, mikép a zultán által megszabott fizetésén kívül, senkitől semmi szín alatt nem fogad el vesztegető ajándékot.

December 19-kén s 20-án ismét tanácskozott a diván, s ujjolag az „elüzés“ és „eltávolítás“, s Bem hováhelyezésének kérdése forgott fenn a szőnyegen, s az ügy mindinkább közel állott már az eldöntéshez.

Kalischból, f. é. január 7-ről irták: „A Törökországgali bonyolalmak még nincsenek bevégezve. Annyi bizonyos, hogy háboru esetében az orosz hajóhad az egyesült török, angol és francia flottáknak nem állhatna ellent, mi eddig az orosz czárnak harczzvágyát nagyban mérséklé. A „Pétervári ujság“ hasábjain a „Törökország“ rovatot még mindig kihagyja. Tehát a diplomatikai ügyközést ő is felfüggeszté. Nevetséges.

Azonban már ezen tudósítás kelte előtt, jan. 1-ről, mint fontos fordulatot irták Konstantinápolyból, miszerint a menekültek ügye bevégezettnek tekintendő. Aupik tábornok dec.

30-án parancsot küld a francia hajóhadnak, hogy a török terület-ről távozzék. Ő és az angol követ az alkudozások eredménye által ki-vannak elégitve. Az ügy végphásisa következő. Titoff dec. 17-én nyilatkozatot intézett Ali basához, mely szerint a portának válasz-jegyzékében foglalt 3 pontját elfogadja, t.i. 1) hogy mindazon lengye-lek a török birodalomból eltávolíttatnak, s visszatérésök megtiltatik, kik mint orosz alattvalók a magyar forradalomban részt vettek, s ki-ket az orosz követség név szerint kijelölend; 2) azok, kik az izlamra áttértek, Aleppo vagy Koniehbe száműzetnek; 3) a porta nyomaték-kal fogja követelni azon lengyelek eltávolítását, kik idegen utleve-lekkel érkezendnek Törökországba, ha rájuk bizonyul, hogy Oroszor. ellen ármányokat szőnek. Titoff az angol és francia követek nélkül akarta az egyezkedési pontokat aláíratni; azonban a nagyvezir nem akarván azon hatalmakat megsérteni, mélylyek e kérdésben táma-szál szolgálta, azonnal kikérte az angol és francia követek taná-csát. Mindketten kibékülő szellemben nyilatkoztak, csak az „el- és száműzés“ kifejezéseket kívánták módosíttatni, s az ügy már ekkor befejezettnek tekintetett annyira, hogy Aupik tüstént visszavonulási parancsot akart a francia hajóhadhoz intézni, mitől azonban Can-ning ellenészrevételei visszatartóztaták. Dec. 25-ike estvéjén a porta és Oroszország által nyitott jegyzőkönyv a nagyvezir és Titoff által irattak alá; a diplomatiiai ügközés azonban csak Stürmernek kérel-me miatt nem nyittatott meg, s akkorra halasztatott, mikorra ez az austriai cabinet és a porta közti kiegyenlítést bevégzendette.

Az austriai követ ha nem kívánná is a menekülteket a birodalom belsejében örökre letartóztatni, mindazáltal bár mikor leendő szaba-don bocsáttatásukat Törökország és Austria közti megegyezéstől függeszté föl; továbbá az izlamra tért osztrák alattvalókat is a biro-dalom belsejébe akará üzettni. A porta ezen követelésekbe bele nem egyezhetett, mert az első pontban örök időrei letartóztatást, a máso-dikban a korán törvényeinek megszegését látta. Az angol követ a dec. 29-ki audiencián helyeslé a porta e részbeni vonakodását, s az austriai követhöz küldött jegyzékben nyíltan kimondatott, hogy a porta el nem áll nézeteitől. Stürmer gróf az ügy bevégzésének szük-sége által kényszerítve, végre Austria részéről beleegyezett a követ-kező pontokba: „1) A porta a birodalom belsejébe küldi mindazokat, kiket az osztrák követ kijelölend. Tartózkodási helyök Kiutahie leendő

Kis-Ázsiában. 2) A milly arányban Magyarországon a rend helyreáll, akként szelidítendi a porta a menekültek őrizetét, s végre ha Austriában a forradalom minden nyomai eltűntek, szabadon bocsátja. 3) Bem Aleppóban fog tartózkodni, a többi izlamra áttért alattvaló Aleppo, Konieh, vagy Cyprus szigetén; s török szolgálatra csak azon helyeken alkalmazhatók, mellyek a határoktól távol fekszenek, hogy Austriának ártalmára ne lehessenek. Ezek után az orosz és osztrák követ az eltávolítandók névjegyzékének készítéséhez fogtak.

Azonban még ekkor koránsem volt az ügy tökéletesen bevégezve, bizonyos ismeretlen okok miatt még jó ideig halogatá a porta az egység foganatosítását, s később sem hajtá azt végre, épen úgy, mint a hogy a fölebbi pontokban megírva van.

Konstantinápolyból január 15-ről a lapokban ezt írák: „Austria még mindekkorig sem indítá meg a diplomatiái közlekedést a portával. Stürmer gróf naponként várja cabinetjétől a portával kötött egység megerősítését, de valljon azzal a menekültek ügye be lesz-e fejezve? A meghatározott rendszabályok kivétele még sok nehezséget szülhet, ha például ellenszegülésre fog akadni; vagy ha a menekültek belecgyeznek, a kitűzött célzt kockáztathatja. Austria 47 egyént jelölt ki belebbezés végett. Ha ekként a főnökök a tömegtől elválasztatnak, s a tömeg kinyilatkoztatja, miként főnökeit követni fogja a számkivetésbe, vajh mi történik akkor? A porta a tömeg ez ohajtásának annál inkább engedhetni találna, mert semmi határozat nem tiltja el őt attól, hogy a magyar elemet, melly még sok tekintetben hasznára lehet, tetszése szerint föl ne használja és alkalmazza. S mihelyt a főnökök együtt maradnak a tömeggel, a cél tévesztve van, s csak azon előny maradna fen Austria részére, hogy az emigratio az osztrák határoktól eltávolíttatnék.

Hire járt — folytatja ugyanazon tudósító — hogy Sumlában néhány kitünőbb menekült, különösen Kossuth élete ellen titkos merényeket forralnak az itt lappangó horvátok. Mondják, hogy tervöket egy horvát leányka, Perczel volt kedvese (?) s egy osztrák hivatalnok (?) fődöze fel. A banda feje egy örmény, Yesma-vidje nevezetű (nem ez, hanem Jasmagyi, a dalmát születésű osztrák ágens, ki Viddinből Sumlába is követé a menekülteket), és Sumlában csakugyan igen gyanus alakokat vettek észre. A török rendőrség erősen mozog, de nem ama banda szétugratásában, hanem az emig-

ratio főnökeit figyelmessé tévé, hogy vigyázattal legyenek. Sokan kételkednek a hír valóságán, mások — okos emberek is — fejcsóválva mondogatják : van benne valami!

Később e gyanakodás miatt a menekültek közt Sumlában csakugyan a legnagyobb ingerültség, valódi zendülés tört ki. Reszlert, az osztrák consularis ágenst szállásán megtámadták, s olly fenyegető demonstrációval léptek föl ellene, hogy a gyanuba vett horvátokat és dalmatinokat kénytelen volt a városból eltávolítani. S ez idő óta a honvédek nagy buzgalommal álltak őrt Kossuth szállása előtt.

Ugyancsak ez ügyben egy konstantinápolyi levelező jan. 23-ról ezt írta : „Jazmagyi egy idő óta Perában tartózkodik, s maga adott felvilágosítást ez ügyről. Igaz, mint mondja, hogy Sumlában és környékén horvátokat lehete látni, azok még most is ott vannak (?) s Reszler austriai consularis agens kíséretéhez tartoznak. Ezen emberek hihetőleg hivatalos kiküldetésben láttattak a város körül. Jazmagyi még azt is állítja, miszerint a török kormány maga terjeszté ezen hirt, hogy módja legyen a menekültek őrizőit szép ürügy alatt, mintegy barátság fejében megsziporítani, úgy hogy Kossuth háza előtt, hol előbb egy őr állott, most hat áll. (Csakhogy nem török őrok voltak ezek, hanem magyar honvédek.) Mindamellett a közönség épen ellenkezőjét hiszi annak, mit Jazmagyi állít, s volt idő, midőn az angol agensek e banda rendezését egyenesen az osztrák követnek tulajdoníták, ki e gyanúsításokat meghallván, a portától felvilágosításokat követelt illy banda létezése felől.“

Konstantinápolyból jan. 23-ról ezt írták : „Mult héten a francia követ, Aupik tábornok levelet kapott Tedeschi austriai francia consultól Várnából, melyben ez jelenti, miszerint a Sumlában lévő menekültek comitét alakítottak a czélból, hogy Austriát s Oroszországot fellázítsák; hogy politikai lakomákat tartanak, lázító beszédek s proclamatiokat küldözgetnek szét; s hahogy e dolognak mielőbb vége nem vettetik, a menekültek egész Bulgáriát lázadásba hozhatják. (E szerint orosz kézre dolgoztak volna, a mi nem hihető.) Ezen tudósítás mellett, Sumlából egy más levél is jött, melyben egy szinműről is tétetik említés, e czim alatt : „A karpatalji fölkelés,“ mely néhány magyar műkedvelő által rögtönöztetett, s elő is adatott. Az előadásra törökök is voltak meghíva, kik ha bár a darab értelmét fel nem foghaták, némelly grotesk jeleneteknél hangos kaczajra fa-

kadtak, s a honvédek diadalait megtapsolák. (E szerint hát mégis felfogták a mű értelmét.) Ez adott hihetőleg alkalmat Tedeschi aggályteljes tudósítására, minek azonban semmi komoly következése nem lett.

Jan. 30-ról a többi közt arról is tudósítás érkezett Konstantinápolyból, miszerint a porta végrehajtó biztosa Achmed Effendi, egy pár nap múlva hivatását teljesítendő Sumlába fog utazni. Dembinszky tábornok minden erőszakos rendszabály ellen óvást tett; ő, mint mondja 1791-ben Lengyelország azon részében ezülett, mely azon időben még nem volt feldarabolva, s így ő sem orosz, sem austriai alattvaló nem lévén, következőleg a porta által sem belebbezethetik, sem száműzethetik.

Január 31-én az angol parlament megnyitásakor a királynénak a lord cancellár által felolvasott beszédéből ez ügyre vonatkozólag a következő pontot kell kiemelnünk: „Ő felsége szerencsés volt a külhatalmakkali békés s baráti viszonyát fentarthatni. Az ősz folytán komoly viszály keletkezett egy részről Austria és Oroszország, más részről a magas porta közt azon számos egyénekkeli bánásmód iránt, kik a magyarországi polgárháboru bevégezte után török földön kerestek menhelyet. A török és császári kormányok kölcsönös felvilágosításai elháríták az európai békét fenyegető veszélyeket, mik e viszályból keletkezhetek volna. Ő felsége tetszólittatván a zultán által, törekvését az ugyanigy felhívott francia kormányéval egyecisé azon czélból, hogy a viszályok békés megoldását eszközölje, olly módon, melly a porta méltósága- s függetlenségével megférjen.“

Február elején Londonban az alsóházi ülések egyikében a magyar menekültek ügye is tárgyalás alá került. Dudley Stuart lord, a magyar ügy egyik legbuzgóbb pártolója, nagyhatásu beszédet tartott nem csak a menekültek —, hanem általán véve a Magyarorszáiban legujabb időkbén történt dolgokra nézve is, s védve az elesteket, Austriát igen súlyos vádakkal terhelé. Miért gróf Teleki László, szerencsétlen nemzete nevében hálálkodó nyilatkozatot küldé hozzá, s tett közzé, mellyben egyszersmind a portának menekültjeink iránti barátságos részvéte is köszönettel emlittetik. E tárgyhoz még többen is szóltak az alsóházban; és Palmerston lord előadá ez ügybeni politikáját, melly szerint az angol kormány közbenjárása kényszerülve volt bizonyos határok közt maradni, melly határok sok-

kal szűkebb körűek, mint érzelmeit követve szerette volna, s úgy hiszi, a ház is érezni fogja, hogy olly ügyben, mellyben Angliának nincs joga egyenesen közbelépni, az angol kormány tett-köre csak igen korlátozt lehetett.

Egyébiránt ez ülésnek csak árnyoldalait ismerjük a mi lapjainkból; fényoldalai nem juthattak el hozzánk.

A török álladalmi lap február közepén közlé, hogy a Sumlában lévő menekültek azon főnökei, kik orosz alattvalók, egy külön török biztos által összeiratván, Várnába vitetnek, honnan egy, e végett különösen oda rendelt gőzösön Maltába küldetnek. Ide érkezve, az ozmán birodalmat kivéve, tetszésök szerint akár hová távozhatnak. Hírlék, hogy a bosniai határszéleken magyar menekültek tetemes számmal gyűltek össze. A basa nagy előzékenységgel bánik velök, s azt állítja, miként ez iránt a zultántól határozott utasítást kapott. Fuad Effendi Pétervárát odahagyá; előbb a dunai fejedelemségeket látogatja meg, s úgy tér vissza Konstantinápolyba.

Ugyancsak az időtájban irák a lapok: „Igen hiteles forrásból vesszük Bem megmérgeztetése iránt a következő hirt: Egy orvos Bem környezetéből azon szándékban volt, hogy az öreget méreggel száműzze a más világra, s e végből halálos ingredienciákat kevert kávéjába. Bem szolgálja, ki a kávéf felszokta adni, a dolog nyomára jött, s urát értesíté. Az orvos hivatott s büntetésül a kávéf magának kellett kiinnia, minek következtében rövid idő múlva megszűnt élni.“

A bosznnyák határszélről szinte február közepén közlék, miszerint Boszniában ismét lázadás van készülöben. A fölkelők ujonczokat állítani s adózni vonakodnak. Austria határaihoz igen közel magyar emissáriusok, többnyire volt honvédtisztek czirkálnak s érkeznek Travnikba. Mi a céljuk? arról még bizonyosat nem tudhatni. Legtöbben azt hiszik, hogy török szolgálatba lépendnek, s állítólag az oroszok által zavarcsinálás végett felizgatott bosznnyákok ellen fognak velök harczolni.

Február végén pedig azt közlötték a lapok, miként Boszniában a magyar menekültek közül száz-an csakugyan a porta szolgálatába állottak, s naponkint 10 p. krt. kenyér-, rizs- és husrészletet kapnak. Tudni kell, hogy ezen menekültek koránsem a Viddin- és Sumlába szállítottak közül valók, és sokan közülök besoroztatásuk után szök-döstek Boszniába.

A Wanderer konstantinápolyi levelezője febr. 13-ról ír: „Az austriai követ a magyar menekülteknek öt évi bellegbeztetéséh öz szilárdul ragaszkodik, de szintugy a porta is áll megtagadása mellett. A bellegbeztendők egyelőre Brussába mennek, hogy a kedvezőbb évszak beálltával utjokat Kiutahiába folytathassák.

Különös, hogy a menekültek számüzetési helye Aleppo- Konieh- és Cziprusból most egyszerre Kiutahiára vagy Kutahiejere változik át, melly Kis-Ázsiában, Natoliában bájoló vidékü, s 50 ezer lakossal bíró város a Purzak folyam mellett, s melly a natoliai helytartó, beglerbég székhelye.

Febr. 5-kén Achmed Effendi, mint a menekültek iránti rendszabályok végrehajtóla, Konstantinápolyból Sumlába érkezett, a menekültek nagyobb része által azonnal üdvözöltetett, estve pedig nagyszerü zene- és lámpamenettel tiszteltetett meg, mellynél ugyanazon zöldfehérvörös papirgolyókat használák, miket Kossuthné 8 nap előtti megérkezésekor, (ki közbevetőleg mondva mult évi december közepén álnévvel, álruhában, s uti-levéllel ellátva menekült ki a bánátból Törökországba, s férjétjanuár végén találta fel Sumlában, s a menekültek által fáklyás-zenével s tánczvigalommal tiszteltetett meg, s férjét a számkivetésben megjelenése által fölötte megörvendzteté.) A mint a menekültek tisztába jöttek a török biztos czéljával, mi Sumlából elszállittatásuk, s részint Ázsiába leendő bellegbeztetésük, részint más iránybani eltávolításuk vala, ismét oly nagy mozgalom és ingerültség támadt köztük, mint az izlamrai áttérés s Hauslabballi visszatérés alkalmával. Az ügyes, müvelt és bőbeszédü Achmed Effendinek nem kis munkájába került a menekültek föbbjeit, kivált Kossuthot az elutazásra rábirni, mi csak abból is kitünik, mert az elköltözés 10 nap mulva kezdetett meg. Kossuthnak Achmeddeli első értekezése tovább tartott két óránál, mellynek eredménye a bécsi Reichs-Zeitung levelezője szerint Kossuthnak azon nyilatkozata volt: miszerint inkább agyonlöveti magát, hogysen Sumlából elköltözzék, és szállásán éjjel nappal nagyszámu fegyveres honvédek őrizék. És ezen hír megegyezőnek látszik Kossuth viddini levelének azon pontjával, mellyben kijelenté, hogy ha a porta nem engedné meg Angliába utazását, s a törökök rabházájához lánczolná őt, akkor életet vetne életének. S hogy ezt Sumlából elszállittatásakor nem tevő, sőt hogy sorsának új fordulásával las-

sanként megbarátkozott, Achmed Effendi által kétségkívül megnyugtató ígéretek, biztosításokat nyert, mellynek lényege azonban mély titok előttünk. És erre vonatkozólag a lapokból csak annyit tudunk, miként Stürmer, austriai követ, ki eleinte 15 évre kívánta a száműzötteket belebbezteni, utóbb egy évvel, sőt végre a bizonytalan határidővel is megelégedett. A biztos megérkezése után egy pár nappal Kossuth felszólítá menekült társait, nyilatkozának őszintén és szabadon, kik szándékoznának őt kísérni, vagy tőle elmaradni, és számosan csatlakoztak hozzá. Febr. 14-kén jött meg a hír, hogy az elszállításra rendelt gőzösök Várnába megérkeztek, mi a menekültek közt lehangoltságot idézett elő. Mészáros és Stein (most Ferhad) meg voltak illetőde, Dembinszky beteg, Perczel viderabb volt a többinél, és késznek nyilatkozott bárhová is költözni, miután állítása szerint, ha engedelmet kapott volna is, Magyarországra soha vissza nem térendett. Balogh, kinek mint renegátnak Aleppoba kell vala vitetnie, míg fia, ki vallását megtartá, Kiutahiebe vitetik, az elszakasztás ellen kikelt, s késznek nyilatkozott inkább elhagyni a török hitet, mintsem fiától elválják. E kitörései a többi renegát közt nagy mozgalmat okoztak. Batthyány Kázmér (szinte a Reichszeitung sumlai tudósítója szerint) már Achmed megérkezése előtt kísérletet tett a megszökésre; azonban megrendelt lovai letartóztatván, kísérlete nem sikerült. Febr. 15-én 10 órára volt az elindulás határozva, azonban 1 óráig huzódott a dolog. Lassan, zaj nélkül haladt a menet az utcákon. Kossuth, miután előbb még hátramaradt honfiait megkéré, hogy egykor majd csontjait összeszedve, a haza földébe temessék, kocsija szögletébe vonult be, s megnyitá a menetet. (Ha ez való volna, akkor nem a tőle elmaradt, hanem inkább a vele elköltözött honfitársakat hívta volna föl e gyászos actusra). Batthyány lóháton ment, komolyan és büszkén, neje egy zárt kocsiban. A többiek vegyeset követték őket kocsikon és lóháton, utánuk egész sora a podgyász-szekereknek. Achmed Effendi, kinek Kossuth végrendeletét kézbesité, a menet mellé a városig kíséretet rendelt. Az első szállítvány a tudósítások szerint a következő egyenekből állott: Kossuth nejével, Ihász, Biró, Vagner, Frater, Kinizsy, Timár, Kalopsa, Grehenek, Házmán, Berzenczey, Veigel, Koszta, Szerényi, Török; László, Lorody, (Eischl) Kapner, Ács, dr. Patzck, Cseh, Kossuth tolmácsa 3 szolgálójával, Batthyány Káz-

mér nejével, Mihálovics 3 inas- s 3 lovászszal, Mészáros segédjével, Katona és Spetz, Perczel Móríc és Miklós, Halász, Gyurmán nejével és inasával, Szőlősi inasával, Asboth két inassal, Visoczky segéd-tisztével, Marinszky, Szepinszky, Przyemuszky, Lissakowszky és Kossak, Chojecky és Briganti.

A renegátok csapatja febr. 24-kén indult el Sumlából Varna felé Aleppoba. E csapat a lapok szerint következő egyénekből állt : Bem, Kmety, Stein, Czarziczky, Woronieczky, Baróti, Told, Grimm, Tabazinszky, Fiola, Hollan, Némegyei, Albert, Oroszdy, Schreibernberg, Schneider, Schöpf, Balog. Suleiman bei felügyelése alatt a „Tairi Bahri“ gőzösön szállítottak Várnáról Gerulik felé, s Brussán szárazra léptek, hol több ideig mulatván, a basa igen barátságosan fogadá, s minden szükségessel bőven ellátta őket. Dembinszky betegsége miatt Sumlában maradt.

Konstantinápolyból márczius 6-ról irák : Titof és Stürmer a portát felszólíták, hogy a belzetteket és eltávolítottakat utazásuk alatt a legszigorúbban tartsák, és senkivel őket közlekedni meg ne engedjék. A belzettek már Várnában is érezék ezen kívánság teljesítésének hatását, azonban az angol követ lépéseket tőn, s a török kormány részéről a szigorú rendszabályok megszüntetése végett tüstént utasítások küldettek. Ennélfogva Brussában a basa egyik hivatalnoka házában szállásoltattak el s a legnagyobb előzékenységgel viseltettek irántuk.

A Wanderer tudósítása szerint, Jasmagyi osztrák agens horvát kísérelővel márczius 18-kán utazott el Konstantinápolyból Brussába, innen a menekültek felügyelése végett Kiutahieba menendő. Tehát a menekültek üldöző réme mindenütt nyomukban járt volna?

Szinte márczius 18-kán indult el Konstantinápolyból az Ottonmane gőzfregat, melly az eltávolítandó menekültek közül azokat vala viendő Máltába, kik Törökországban maradni nem akartak. Számra 140-nen voltak s Maltából Ejszakamerikába utaztak. A belzettek s kiutasítottak sorába nem tartozó menekültek közül többen európai Törökországban maradtak, s részint a török hadsereg-nél, részint polgári hivatalokban, s a gazdasághoz értők a zultán majorságaiban nyertek alkalmazást.

A Wanderer konstantinápolyi levelezője, ki a többi közt még a legszabadabb szellemben s legjózanabb okoskodással szokott írni,

márczius 19-ről ezt ír: „Titoff ur márczius 12-én a zultánnál audien-
tiát kért, hogy fejedelmének saját kéziratát átadhassa neki. Állítják,
hogy az orosz czár ezen iratban, úgy mint abban is, melyet Fuad
Effendi Pétervárából magával hozott, mindig a régre tér vissza, s
panaszodik, hogy a zultánnak rossz tanácsosai vannak. Ez
egyenes megtámadás Resid basa és ministeriuma ellen; azonfelül
ugyanazon szavak ismétlését találjuk benne, melyeket II. Katalin
Szaniszló Ágoston, utolsó lengyel királyhoz intézett. Azonban a sz.
pétervári cabinet politikája bár milly csalhatlan volt legyen máskor,
most mégis csalódni fog; mert Törökország bár még olly megron-
csoltnak látszik is, koránsem áll olly gyenge lábön mint Lengyelország
volt eleste előtt. A törökök együtt tartanak és szorosan ragaszkod-
nak egyházi és világi főnökeikhez. Ha a szükséges javítások s refor-
mok a keresztényeknek idején megadatnak, (de most már talán
késő) úgy Törökország talán magában is olly hatalom, mely képes
leend Oroszországgal szembezállani, s vele számadását bevégezni.
(Ez nem áll, mert Angolország támogatása nélkül egyszerre össze-
rozkadna.)

Londonból márczius 18-ról irták. „Az alsóházban Osborne kérdé-
sére: mi befolyást gyakorolt az angol cabinet a magyar menekültek
belebbezése ügyében? Palmerston akként nyilatkozék: miszerint
az ő véleménye szerint kívánatos lett volna, hogy a porta őket azon-
nal szabadon bocsássa; azonban milly kötelezettségei legyenek a
portának Austria ellenében, megítélni nem az ő tiszte; ilyen lehetpél-
dával az, hogy a porta területe Austria belbékéjét veszélyeztető
ármányok színhelyévé ne legyen; az angol cabinet csak azt ajánl-
hatá, hogy letartóztatásukat a porta lehető legkevésbbé
ügyekezze kellemetlenné tenni.

Ez ülés leírása igen csonkán s egyoldaluan jutott el hozzánk,
hanem annak idején majd ki lesz az egészítve.

A „La Presse“ című párisi lap márczius 21-ről a következő
híreket közli Konstantinápolyból: Dembinszky és Mészáros egy
ideig Brüsszában fognak maradni. Zamoiszky gróf Maltába utazott.
Bem és több renegát átment a Bosphoruson Aleppo felé,
Bem (Murát basa) szabadságot nyert Konstantinápoly-
ban mulathatni; ő azonban azt írta a hadügyministernek, hogy
fejedelme tisztelhetésének jogát máskorra tartja fen magának, most

az oszman kormányt a netalán ellene keletkezheto óvásoktól megkímélni akarván.

Ellenben a „Corriero Italians“ nem sokára e tudósítás után mint hiteles forrásból meritett hirt közli : miként Bem, Murat basa 50 főnyi tábornkarával Bosniában van. Aztán okosodjék ki az ember a hirlapi pletykákból.

Ápril 3-káról írják Konstantinápolyból : A magyar menekültek kérdése folytán a porta és Austria közt megszakadt diplomatiai ügközés ismét helyre van állitva. Az első lépés az osztrák cabinet részéről történt, miután Kossuth s a többi menekültek belebbezése határidejének kitűzésétől elállott. Végre megegyeztek abban, hogy a porta a menekültek szabadon bocsáttatása idejét önmagától szabadon határozhassa meg, másrésről azonban megígérte a porta, miként ezen rendszabály életbeléptetésének időszerűségére nézve az austriai cabinet tanácsával élend. A menekültek azalatt Brussából Kiutahie felé elindultak. Rendeltetésök helyére a legnagyobb kényelemmel utaznak, sőt még innen egy ügyes orvos is adatott melléjük. (Különös, hogy e tudósítás nem említi meg a renegátok Aleppóbai szállittatását).

A Wanderernek ápril 2-ről írják Konstantinápolyból : „A török porta márcz. 28-kán tartott ministeri tanácsában a belebbezendő menekültek ügyét elintézte, s a kíséret parancsnokának, valamint Kiutahie törvényhatóságának is megküldé a kellő rendeleteket. Szoliman bey, a kíséret parancsnoka, azt kívánta Kossuthtól : adna neki bizonyítványt arról, hogy az örök jól bántak vele. Ezt azonban Kossuth megtagadá, mivel állítása szerint a török kormánynak fogására vonatkozó utasításait nem ismeri, azért meg sem ítélni, vajjon felügyelőinek bánásmódja megegyez-e a török ministerium annyira dicsőített jóindulatával; s hozzáadá, miként ő mint fogoly, magát minden rendeletnek ellenszegülés nélkül alávetendi; hanem azért élve jogával, nevét hamis okiratok alá nem jegyzendi. A török kormány jelenleg a fölött tanácskozik, mit tegyen a Sumlában maradt menekültekkel. Minden oda mutat, hogy a porta készséggel fogadandja el azok szolgálátát, kik birodalmában akarnak maradni. A zultán a francia-köztársaság elnökének egy 200,000 piasztér értékű diszjelet küldött; egy másikat pedig Baçiochi hg. az elnök-segéd számára; a harmadik pedig Aupich tábornok számára áll készen, mi halás mcl-

tánylat jeléül fog szolgálni azon segélyért, melyben Franciaország a portát a menekültek kérdésében Oroszország ellenében részesíté. (Utánirat) Épen most esett értésemre, hogy a belzettek már Brussából Kiutahiebe elindultak; a magyarok óvást küldöttek a portához. E szerint Brussában csak Dembinszky tábornok maradt, ki a nemzetisége fölötti nyilatkozatot itt fogja bevárni. Mikor nyerik vissza a belzettek szabadságukat, ennek ideje kizárólag a török kormánytól függ.

Ezen utánirattal ellenkezőleg nyilatkozik ugyancsak a Wandererben közlött ápril 9-diki konstantinápolyi levél, mely a többi között ezeket foglalja magában: „Kossuthnak beteges állapota s a hegyekbeni folytonos havazás gátolja a belzetteket utazásuk folytatásában. F. hó 3-ról Brussából érkezett levél legalább még semmi bizonyost nem tud az elindulásról. A menekültek számára rendelt segélyösszeg nem csekély. Kossuth havonként 10,000 piastert, a tábornokok 4000 et kapnak; önkéntes kíséruiket szinte ezen összegből fogják ők magok ellátni. A kormány utazásuk alatt 20 piastert ad nekik naponként. Beszélík, hogy Marsch M. amerikai követ a török portának ajánlatot tön, miszerint a belzetteket kormánya költségén Amerikába kész szállíttatni, hol becsületszavok mellett maradni fognának és egy év előtt nem szabadna onnan távozníok. Az angol és francia követnek semmi ellenvetése nem volt ez ajánlat ellen, s az osztrák követ is elfogadta, miután szívesebben látná a menekülteket túl az oceánon, mint Austria közelében. Azonban az ezíránt megkérdezett menekültek az ajánlatot visszautasíták. E híí előttünk igen különösnek tetszik, s a magyarok több rendbeli óvástételével semmi összhangzásban nincs.“

Az Union egyik áprilisi száma szerint lord Dudley Stuart, a politícai mátyrok egyik buzgó pártfogója s maltai kormányzótl tudósítást kapott, hogy mintegy 100 magyar menekült rövid időn Angliába érkezendík és Southamptonban fognak kikötni. Ennélfogva Stuart lord megkérte az említett város főnökét, miként illő fogadtatásukról gondoskodni szíveskedjék. Ez, mint kikötői parancsnok, mindjárt a felhívás után a menekültek hajóját a bemeneti adótl fölmenté, s ezenkívül a város lakóihoz nyomtatott felszólítást intézett, Dudley lord levelére vonatkozva, hogy a menekültek számára szállás- s egyéb kényelmekről gondoskodjanak.

Ápril végén az austriai lapoknak ezt írák Konstantinápolyból : „Mint bizonyost hírlík , hogy a magas porta az osztrák követtel a menekültek iránti véghatározatát közlé. Ugyanis a menekülteket 9 hónapig fogja őrizet alatt tartani, f. évi január 1-től számítva, s így most már csak 5 hónapig. A magas porta azt hiszi, miként ez idő alatt Magyarországon a rend tökéletesen meg fog szilárdulni, a 9 hónap elteltével teljes szabadságot adand a menekülteknek az egész török birodalomban, sőt még az egész osztrák határszélek hosszában is akadály nélkül járhatni. A török kormány már kezdetben nyilvánítá, miként a menekültek sorsáról egyedül akar határozni, s ezen jogát tetteg is bebizonyítá.

Kossuthnének külföldrei meneküléséről szinte aprilisben következőket irt egy külföldi lap : „Kossuthné asszony a világosi capitulatio után Arad környékén lappangott, részint ismerőinél, részint ismeretlen magán helyeken különféle nevek és ürügyek alatt. Febr. elején (?) egy férfit kíséretében, ki magát Mayerhoffernek nevezé, Pestre utazott a szolnoki vaspályán. Egy vasuti hivatalnok már megismerte, midőn Mayerhoffer észrevéve ezt, így szólt a nőhöz : „Kedvesem csak tőrjed fogfájásodat , mindjárt Pesten leszünk , s kihuzatjuk fogadat; addig pedig takard be arczodat zsebkendőddel , mert a léghuzam árt fogadnak.“ S a nő arczát betakarta. Pestről Zimonyba utaztak. Onnan csak Mayerhoffernek merész föllépése által kaphattak utlevelét Belgrádba. Ő a vojvodinai főparancsnok- Mayerhoffer tábornok rokonának adta ki magát, s csak vesztegőrök kíséretében utazhattak Belgrádba. Azonban sikerült nekik a sardiniai consul lakába menekülni. Aztán az angol consul is beleavatkozott ügyökbe, és segíté Kossuthné, hogy férjéhez juthasson.“

A Wanderernek Konstantinápolyból ápril. 23-ról következőket írák : „Miután Strürmer báró a megszakasztott diplomatiái ügyközés helyreálltával hivatalos udvarlását a magas portánál megtette, a török külügyéreég jegyzéket nyujta neki, melyben a magas porta meglegedését nyilvánítja a bécsi kabinet barátságos elhatározásán, egyszersmind kijelenti, hogy miután Magyarországon s a török birodalommal határos austriai tartományokban a rend ismét helyre van állitva, reményli, miként a belzés, melyre a magas porta magát kötelezettnek érezé, mint fölösleges rendszabály, megszüntethetik, s a menekültek szabadon bocsáthatása le-

hetséges lesz. — Fuad Effendi a nagyvezérnek jelentést tön, miszerint a még Sumlában lévő menekültek bizonytalan állapotának véget vetendő, úgy intézkedett, hogy minden közvitéz havonként még 10 piasztert, s minden tiszt 40 piaszter pótlékpénzt kapjon. A ministerium ebbeli intézkedését jóváhagyta.

Konstantinápolyból april 29 ről irták : „A menekültek főbbjei ellen forralt gyilkolási törekvés zaja egy idő óta lecsillapult; mig most bizonyos Bárdy rögtön esett halála által ismét föllelevenült az. Ezen Bárdy — mint beszélük — a gyilkolási merényt az által hiusítá meg, hogy azt a külkövetségeknék följelenté, sőt állítá, hogy bizonyítványokkal bír, miknélfogva ez ügyben tekintélyes férfiak is compromittáltak volna magukat. Stürmer b. ezt nem hagyhatá szó nélkül, s lépéseket tön a lombardiainak tartott Bárdy ellen, ki Sumlában fogságba tétetett. Ezalatt azonban a sardiniai követség őt mint piemonti alattvalót visszakövetelte; de midőn szabad lábra akarták tenni, halva találtatott.”

Legujabb hírek szerint a török császár Kossuth és Bem kegydíját főlebb emelte, s általán véve a menekültek belzését megszünteté, úgy hogy rövid időn szabadon utazhatnak, Austriát kivéve, akárhová.

Mindezen ellentétes és sok tekintetben elferdített adatokból világosan láthatja az olvasó azon homályt, melly a menekültek legujabb történetét oly sűrű, átláthatlan fátyollal fõdi.

Ennek tulajdonítható az, miszerint hazánkban a menekültekrõl a legtúlzottabb mesés hírek koholtattak, mik az élénk képzelmü nép közt hitelt nyertek, s még mai napig is a legkülönbözõbb regényes alakban keringenek. Mint például :

Alig kelt át Kossuth és Bem a török határon, s tüstént azon titkos hir merült föl suttogó szárnyaival, hogy õk 200,000 török és ázsiai szittya magyar hadsereg élén jönnek a komáromi várat felszabadítani az ostrom alól, s az egész országot visszafoglalni.

Azt is mesélték, hogy Kossuth a török császár stambuli serailjában keleties pazar fény- és pompával fogadtatott, s a zultán egy hófehér paripát, s aranyos kaftánt ajándékozott neki.

Mikor már elunták Kossuth visszaérkezését várni, valaki egy kéziratot kezdte terjeszteni, mely állítólag titkon becsempészett külföldi lapokból lett volna lefordítva, s mely Kossuthnak Londonban az angol királyné általi ünnepélyes fogadtatását, kitüntetését irta le részletesen. Ez irat két beszédet is foglalt magában, mely közül az egyik Victoria királyné a magyar nemzetnek általa nyújtandó segély dolgában fényes ígéretekkel, s Kossuthnak erre ékesszólással nyilvánított köszönetét oly ámitólag tudta előadni, miszerint a komolyabb emberek közül is sokan hitelt adtak e koholmánynak, s jó reményeik közepett újra szabadabban kezdtek lélekezni. Valóban nagy hit, nagy vér, és csekély belátás! a midőn illy tényt, ha csakugyan megtörtént volna, a mi világban többé semmiféle zárrendszer által eltitkolni nem lehet.

Regélték azt is, miként a Dardanellákban Albion ágyui csakugyan megdőrdültek már, s egyesülve a török fregáttal, az orosz hajóhadat tönkre tették.

Bem apót mint 3 lófarku török basát, a Fama szárnyain legalább is tiszser behozták, berontatták már Erdélybe, sőt a bánátba is, még pedig 50 ezer török had élén, sőt azon vidékről nem egy ember jött Pestre, ki tulajdon füleivel hallá az egyesült orosz-osztrák és a török hadsereg közti rémitő ágyuzást, és saját szemével látta az előbbieket rendetlen futását, megveretését.

Perczel pedig mint 40,000-nyi török had vezére áll már egy pár hét óta harcckészen a határszélek vonalán, s minden pillanatban várja a zultán parancsát a magyar határon leendő átkelésre.

A nép közt legujabban általános hitté vált az, miszerint Kossuth levelet irt Törökországból, hogy az elrejtett magyar bankjegyeket mindenki jól őrizze meg, mert ha visszajő, kétszer annyi értéke lesz annak, s csupa arany és ezüsttel fogják beváltani.

Azt, hogy a Törökországba menekültek nem térnek többé vissza hazájukba, a világért sem lehetne népünkkel elhitetni, sőt e tekintetben a legvérmesebb reményeket táplálják, úgy hogy csak ritka ember ajkáról lehet illy csüggedő szavakat hallani :

Kossuth Lajos azt izente,
Nincs már neki regementje.

Avagy : „Elmult már a márczius,
S még sincs itt az anglus!“

Nagyon meglepő volt most május közepén azon hiteles hirt hallanunk, miként Kossuth gyermekeinek megengedé az austriai kormány, hogy Törökthonban lévő szüléik után mehessenek. S midőn e könyv kikerül sajtó alól, már akkor a 3 kis Kossuth (2 fiu és 1 leány) nagynénjük Kossuth Luiza- Rutkaynéval s nevelőjük Karádyval együtt Törökthonban vannak szüleik karjai közt; május 26-kán indultak el Pestről.

És így Kossuthnak egyik legforróbb kívánata, mit Viddinből a magyar agensek- és Palmerston lordhoz irt leveleiben is nyilvánított, teljesülve van.

Befejezésül közöljük azon engedményeket, melyeket a Viddinből visszajött felkelőkre nézve, mennyiben azok austriai státus-polgárok, a hadügyministerium f. évi april 17-ről kelt kibocsátványánál fogva adattak :

1) A magyar fölkelők seregéből azok, kik a forradalom előtt a császári seregben nem szolgáltak, s az 1849-ki october 16-ki proclamatio folytán Viddinből visszajöttek után abba besoroztattak, ha alkalmasok, a 8 évi capitulatio megengedtetik. Ellenben ha nem alkalmasok, vagy életök 38-dik évét elérték, a katonaságtól elbocsátandók.

2) Azon egyéneknek, kik a forradalom kiütése előtt mint kadétkok ex propriis, altisztek vagy közkatonák a császári seregben, később hasonló minőségben vagy a fölkelők seregében mint tisztek szolgáltak, ujonani besoroztatásuk a cs. seregbe megengedtetik, az előbbi szolgálattidő capitulatiójukba be fogván számíttatni.

3) A fölkelő tisztek különbség nélkül, akár szolgáltak előbb mint tisztek a cs. seregben, akár nem, ha Viddinből visszajöttek után a vizsgálati vagy tisztító-bizottmány által fölmentettek, szabad lábra helyezendők; vagy ha a cs. seregbe besoroztattak és tovább szolgálni nem akarnak, a katonaságtól elbocsátandók, de mindkét esetben a közvédkötelesség teljesítésének kára nélkül, ha t. i. a törvényesen megrendelt ujonczozás alá esnének.

4) A Viddinből visszajött fölkelők a forradalombani részvétel miatt sem a bűnhödesi századba be nem sorozhatók, sem 8 évnél hosszabb capitulatióra nem szoríthatók, s előmozdításukra nézve kivételképen a többi katonáktól nem különböznek.

M, menekültek Törökországban.

5) Végre ő felsége a Viddinből visszajött felkelőknek,, kik a vizsgálati bizottmány által elítéltettek, de sem főbünösek, sem a forradalom kitünő részesei nem voltak, megkegyelmezett.

Ha ezen adatok közlését a közönség részvétellel fogadandja, a menekültek történetének további fejlődését is rövid időn közrebocsátandjuk.

This is a historical map of the Balkan region, rendered in Hungarian. The map shows the following details:

- Geographical Features:** The Adriatic Sea (Adriai Tenger) to the west, the Aegean Sea (Egei-tenger) to the south, and the Black Sea (Földközi Tenger) to the east. The Balkan Mountains (Balkán Hegy) are shown running through the center.
- Political Entities and Regions:**
 - Ausztria-Birodalom** (Austria-Hungary) in the north, with cities like Budapest (Buda/Pest), Kolozsvár, and Debrecen.
 - Románia** to the northeast.
 - Bolgárország** (Bulgaria) to the east, with Constantinople (Constantinápoly) and Varna.
 - Szerbia** (Serbia) to the south, with Belgrade (Beograd).
 - Oláhország** (Wallachia) and **Moldánia** (Moldavia) in the southeast.
 - Rumilli** (Rumania) and **Macedonia** to the south.
 - Thessalia** and **Morea** in the southern part of the peninsula.
 - Albánia** (Albania) to the southwest, along the Adriatic coast.
- Islands and Coastal Features:** The **Archipelagus** (Aegean Islands) are shown in the south. The **Kanadai Kécsa Szig.** (Canary Islands) are mentioned at the bottom. The **Jonai Sziget** (Ionian Islands) are also labeled.
- Other Labels:** Various smaller cities and towns are marked, including Szeged, Arad, Temesvár, Kucuk-Lepki, Szeben, Marosvásárhely, Karaszeben, Szatmar, Tergova, Kocsin, Engelenek, Krajova, Brakovec, Szeged, Viddin, Kalafat, Szatmar, Nikopol, Szeged, Turgut, Sumla, Varna, Rodosto, Maranara, and Brusi.

Les sépentières mutati terkép.

Könyvint. Walzel. A. F. Foston...

